

อภินิพนธ์นาการ

14126624

พิชณโลก : ศึกษาประวัติความเป็นมา
และขนบธรรมเนียมประเพณี

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

0406
29 SEP 2006

DS 589. Ph 51

๑๑๒๓พ.
๒๕๓๗

วิทยานิพนธ์
ของ
ตัญญุทธ น่วมโพ

คณะสังคมศาสตร์	
มหาวิทยาลัยนครสวรรค์	
วันลงทะเบียน	29 SEP 2006
เลขทะเบียน	0406
เลขเรียกหนังสือ	๕๓ ๖๑๐๒๑๐
๑ 123 พ 2537	

เสนอต่อมหาวิทยาลัยนครสวรรค์
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต
มีนาคม 2537

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิต ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นว่า
สมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ของมหาวิทยาลัย
นเรศวร

.....

(อาจารย์ชวัญเมือง จันทโรจณี)

อาจารย์ที่ปรึกษาและกรรมการตรวจรูปแบบ

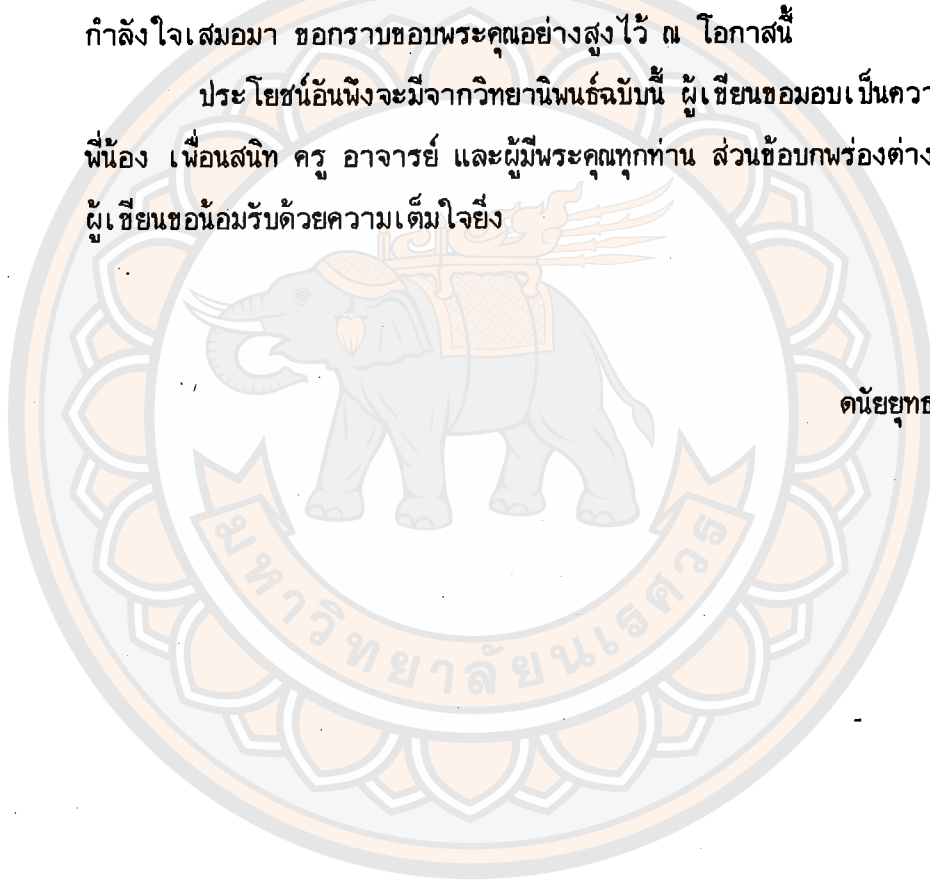

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วง ไปด้วยดี ด้วยความกรุณาเป็นอย่างสูง จากอาจารย์ ชวัญเมือง จันทโรจน์ ซึ่งเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ที่ได้กรุณาแนะนำความรู้อันเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้า ตรวจสอบ และแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ตลอดจนขีดเวลาสำนวนภาษาและให้กำลังใจเสมอมา ขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ประโยชน์อันพึงจะมีจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้เขียนขอมอบเป็นความดีของคุณแม่ ญาติ พี่น้อง เพื่อนสนิท ครู อาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่าน ส่วนข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่พึงจะเกิดขึ้น ผู้เขียนขออ้อมรับด้วยความเต็มใจยิ่ง

ศันยยุทธ น่วมโพธิ์

นิพนธ์โลก : ศึกษาประวัติความเป็นมา
และขนบธรรมเนียมประเพณี

เสนอต่อมหาวิทยาลัยขอนแก่น
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต
มีนาคม 2537

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ เรื่อง พินธุโลก : ศึกษากรณีเรื่องราวต่าง ๆ ในอดีตและ
ชนบทรวมเนียมประเพณีที่มีจุดมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ คือ การตั้งเมืองพินธุโลก
ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย และเรื่องราวของเมืองพินธุโลกในด้านการเมืองการปกครอง การ
ศาสนา การทหารที่มีต่ออาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรอยุธยา ในสมัยกรุงสุโขทัยเรื่อง
อำนาจจนถึง ในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีความสัมพันธ์กันเพราะมีเรื่องราวในด้านต่าง ๆ กันใน
ยุคสมัยอยุธยา และความสำคัญทางด้านศาสนาพุทธต่อชนชาวเมืองพินธุโลกรวมถึงประวัติการ
หล่อพระพุทธรูปทั้ง 3 องค์ คือ พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระศาสดา และการตั้งชื่อ
อีกด้วย รวมไปถึงการได้รู้จักศิลปวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่มีสืบทอดมาแต่โบราณของเมือง
พินธุโลก

วิธีการศึกษาค้นคว้าผู้ศึกษาใช้วิธีการเก็บข้อมูลประเภทเอกสารสิ่งตีพิมพ์ อาทิ เช่น
ตำนานพงศาวดารฉบับต่าง ๆ ตำราหรือหนังสือสิ่งตีพิมพ์ของนักเขียนทางประวัติศาสตร์
โดยการค้นคว้าหนังสือเหล่านี้จากห้องสมุดวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัย
นเรศวร และสำนักหอสมุดสถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม จังหวัดพินธุโลก นำมาประกอบและ
รวบรวมใหม่

ผลการศึกษาพบว่า เมืองพินธุโลกมีความสำคัญไม่น้อย ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็น
ราชธานี ล่วงมาถึงในสมัยอยุธยาเป็นราชธานี บทบาทของเมืองพินธุโลกนั้นดูโดดเด่นใน
ทุก ๆ สมัย และเมื่อกล่าวถึงกษัตริย์สุโขทัยและอยุธยาเมื่อได้ขึ้นครองราชสมบัติแล้วก็ให้
ความสำคัญแก่เมืองพินธุโลกในการเมืองการปกครองไม่น้อย โดยดูจากการยกกระดบเมือง
พินธุโลกให้เป็นเมืองเอกทางภาคเหนือ โดยส่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่ขึ้นมาปกครองดูแลหรือในบาง
สมัยกษัตริย์กรุงสุโขทัยและอยุธยาบางพระองค์ อาทิ สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทที่ 2
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในช่วงที่ดำรงตำแหน่งอุปราช
กษัตริย์พระองค์ที่กล่าวมานี้ล้วนขึ้นมากองเมืองพินธุโลกด้วยทั้งสิ้น จึงทำให้เมืองพินธุโลกมี
บทบาทและความสำคัญในแต่ละยุคสมัยไม่น้อย อีกส่วนที่จะกล่าวก็คือ ส่วนทางด้านพุทธศาสนา

และขนบธรรมเนียมประเพณีพินธุโลกก็มีความสำคัญไม่น้อย โดยเฉพาะพระพุทธรูปทั้ง 3 องค์ คือ พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศาสดา ทั้ง 3 องค์นี้ เป็นที่นับถือของชาวพุทธทั่วไป ทั้งราชอาณาจักร และพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงสุโขทัยและอยุธยาซึ่งเกือบทุก ๆ พระองค์ ล้วนได้เคยเสด็จมานมัสการบูชาองค์หลวงพ่อบุญพระพุทธรูปชินราช ส่งผลให้เมืองพินธุโลกมีความสำคัญในแง่มุมด้านต่าง ๆ อย่างมากมายนับตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

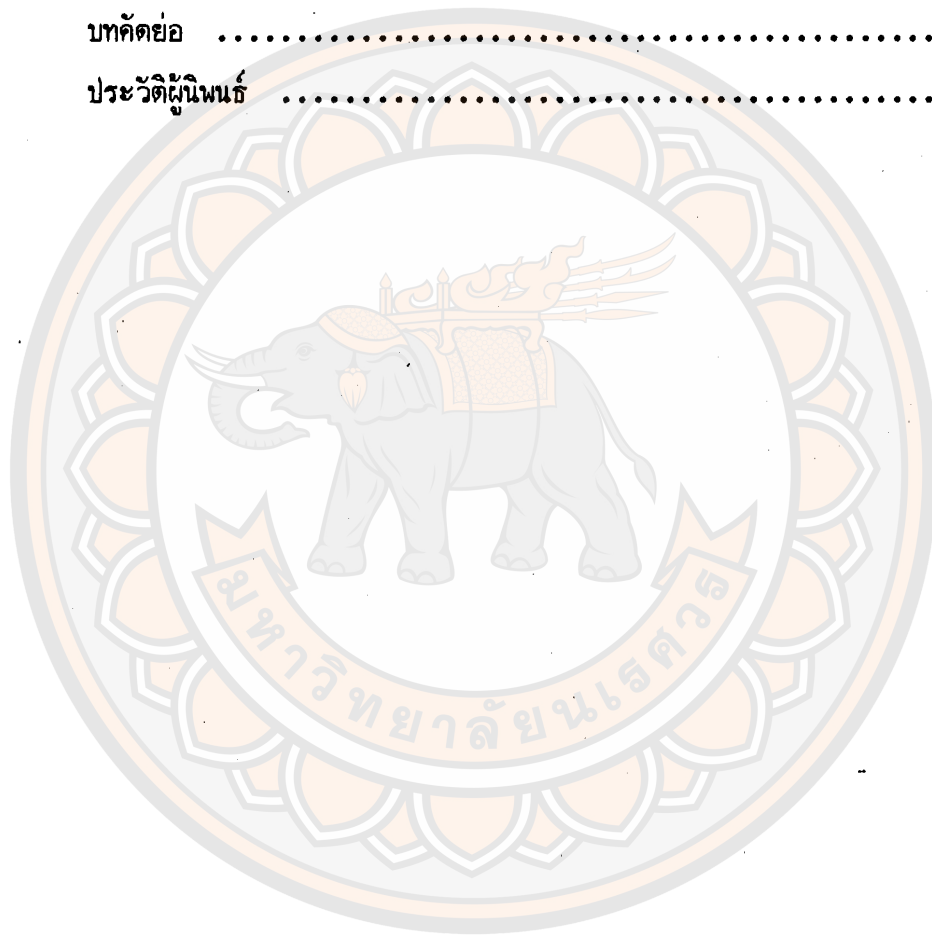
สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ	1
ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า	3
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	3
วิธีการศึกษาค้นคว้า	3
แหล่งที่ศึกษาค้นคว้า	4
บทที่ 1	ประวัติและความเป็นมาเกี่ยวกับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และเมืองพิษณุโลก
ประวัติการสร้างเมืองพิษณุโลกจากตำนาน	5
ความสำคัญของเมืองพิษณุโลกในบันทึกประวัติศาสตร์สมัยต่าง ๆ	10
วัดพระศรีมหาธาตุกับเมืองพิษณุโลก	27
บทที่ 2	เมืองพิษณุโลกและประวัติทางพุทธศาสนา
ประวัติทางพุทธศาสนาและการสร้างหลวงพ่อบุทธชินราช	31
เหตุการณ์ในสมัยสุโขทัยที่เกี่ยวข้องกับเมืองพิษณุโลก	38
ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยา กับเมืองพิษณุโลก	46
บทที่ 3	ศิลปวัฒนธรรมประเพณีของเมืองพิษณุโลก
ประติมากรรมชิ้นสำคัญของเมืองพิษณุโลก	54
ประเพณีพื้นฐานประจำถิ่นพิษณุโลก	60
การเล่นพื้นถิ่นของชาวพิษณุโลก	66

บทที่ (ต่อ)

หน้า

บทสรุป	72
บรรณานุกรม	75
บทคัดย่อ	79
ประวัติผู้พิมพ์	82

บทนำ

เมืองพิษณุโลกซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณภาคเหนือตอนล่างนั้น มีประวัติความเป็นมาตั้งแต่สมัยก่อนการสร้างกรุงสุโขทัยว่าพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก มีรับสั่งให้จำการบูรณะ และจำนกรื้อลง ได้มาสร้างเมืองในบริเวณ เขาพนมสมอ (เขาสมอแครง) ซึ่งมีหลักฐานปรากฏอยู่ในบันทึกของตำนานพงศาวดารเหนือ อีกทั้งเรื่องราว¹ การสร้างองค์พระพุทธรูปที่พิจิตรพิสดาร 3 องค์ คือ พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา พระมหาธรรมราชาลิไท แห่งราชวงศ์พระร่วงกรุงสุโขทัยมีรับสั่งให้หล่อพระพุทธรูปทั้ง 3 องค์ขึ้น แต่หล่อสำเร็จเพียง 2 องค์เท่านั้น คือ พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดา ส่วนพระพุทธรูปชินราชหล่อองค์ไม่สำเร็จ ทำให้ต้องหล่อองค์ถึง 3 ครั้ง พอครั้งสุดท้ายก็มีชีปะขาวมาช่วยหล่อองค์จนสำเร็จ ปรากฏให้เห็นองค์พระพุทธรูปชินราชที่งดงามยิ่ง ส่งผลให้หลวงพ่อบุชชินราชเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านเมืองพิษณุโลก ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งเรื่องราวของเมืองพิษณุโลกในด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ในสมัยต่าง ๆ ของไทยคือ สุโขทัย อโยธยา กรุงธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์

โดยในสมัยสุโขทัย กษัตริย์สุโขทัยราชวงศ์พระร่วง โดยเฉพาะพระธรรมราชาลิไท เข้ามาทำนุบำรุงพุทธศาสนาที่เมืองพิษณุโลก โดยการหล่อพระพุทธรูปถึง 3 องค์

สมัยกรุงศรีอยุธยาบทบาทของเมืองพิษณุโลกมีมากถึงขนาดเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรไทยในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ ที่เสด็จมาครองราชสมบัติ ณ เมืองพิษณุโลกเป็นเวลานานถึง 25 ปี เพื่อป้องกันการรุกรานจากชาวเชียงใหม่ ทำให้เมืองพิษณุโลกในสมัยพระบรมไตรโลกนาถมีความเจริญรุ่งเรืองในด้านต่าง ๆ อย่างมากมาย และบทบาทของเมืองพิษณุโลกก็เด่นชัดอีกครั้งในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เสด็จครองเมืองพิษณุโลก

¹ ทวน นิพนธ์พันธ์. พิษณุโลกของเรา (พิษณุโลก 2514) วิทยาลัยครูพิษณุโลกสงคราม พิษณุโลก, 2514

ในช่วงดำรงตำแหน่งอุปราช เพื่อใช้เมือง เป็นแหล่งช่องสมกำลังผู้คน เพื่อต่อต้านพม่า¹ เมืองพิษณุโลกในสมัยอยุธยา นั้นถือว่ามีความสำคัญอย่างมาก ถือว่าเป็นเมืองเอกทางภาคเหนือควบคู่กับเมืองนครศรีธรรมราชทางใต้ ทำให้บทบาทในด้านต่าง ๆ ของพิษณุโลก ไม่ว่าจะเป็นในด้านเมืองหน้าด่าน ด้านทหาร ด้านปกครอง ของเมืองพิษณุโลกมีความโดดเด่นมาก ตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา

ถึงสมัยกรุงธนบุรี เมืองพิษณุโลกยังมีความสำคัญ เมื่อพม่ายกกองทัพเข้ามาตีเมืองพิษณุโลก โดยได้ทำการปิดล้อมเมืองไว้ ทำให้เกิดการสู้รบกัน ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ จนฝ่ายพม่าที่มีอะแซหุ่นกี้ เป็นแม่ทัพถึงกับขอดตัวแม่ทัพฝ่ายไทยที่มี เจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) และ เจ้าพระยายมราช (บุญมา) เป็นแม่ทัพใหญ่ 2 คนพี่น้อง

ล่วงมา ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ บทบาทของเมืองพิษณุโลกก็ยังโดดเด่น ได้รับการแต่งตั้ง เป็นมณฑลมีข้าหลวงประจำมณฑลมาคอยดูแล ทำให้เมืองพิษณุโลกน่าสนใจไม่น้อยตามไปถึงการมีศิลปกรรม วัฒนธรรมประเพณีที่โดดเด่น อาทิ ประติมากรรมในสมัยขอมเรื่อง อานาจ ที่ปรากฏอยู่ที่วัดจุฬามณี หรือศิลปกรรมในสมัยสุโขทัยผสมผสาน สมัย เชียงแสน ที่งดงามยิ่งนักที่ปรากฏเด่นชัดในบริเวณวัดพระศรีมหาธาตุ วัดนางพญา เป็นต้น รวมทั้งการเล่นพื้นเมือง และประเพณีอันดีงามที่แปลกตา คือ ประเพณีการปักธงชัย² ณ อ.นครไทย ซึ่งกล่าวกันว่า ทำกันมาตั้งแต่สมัยพ่อขุนบางกลางทาว (พ่อขุนศรีอินทราทิตย์) แห่งกรุงสุโขทัย

¹พระราชพงศาวดารกรุงเก่า. พระนคร โรงพิมพ์ไทยเชม, 2502.

²ประเพณีปักธงชัยของอำเภอนครไทย เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก ครั้งที่ 2 (พิษณุโลก : โรงพิมพ์ตระกูลไทย, 2522) หน้า 18.

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาถึงการสร้างเมืองพิษณุโลก ประวัติการสร้างองค์หลวงพ่อบุญพระพุทธรชินราช และเรื่องราวของเมืองพิษณุโลกที่ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ของไทย
2. เพื่อวิเคราะห์ถึงประวัติการตั้งชื่อเมืองพิษณุโลก ประวัติการตั้งชื่อหลวงพ่อบุญพระพุทธรชินราช และศึกษาเรื่องราววัฒนธรรมประเพณี การละเล่นพื้นบ้านของชาวจังหวัดพิษณุโลก

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ผลการศึกษาค้นคว้าจะทำให้ทราบถึงประวัติศาสตร์การสร้างเมืองพิษณุโลกจากตำนานก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา เรื่องราวของเมืองพิษณุโลกที่เกี่ยวข้องในแง่ประวัติศาสตร์ในสมัยต่าง ๆ คือ สุโขทัย อยุธยา กรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ อีกทั้งทราบถึง การศาสนา ประวัติการสร้างพระพุทธรชินราช และขนบธรรมเนียมพื้นฐานของจังหวัดพิษณุโลก (สองแคว) ในอันที่จะนำไปศึกษา เรื่องราวของเมืองพิษณุโลกต่อไป

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. ขอบเขตของเนื้อหาในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้ศึกษาจะเน้นศึกษาเมืองพิษณุโลก ตั้งแต่ประวัติความเป็นมาในสมัยก่อนกรุงสุโขทัย การสร้างเมืองพิษณุโลก จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์
2. และศึกษาเมืองพิษณุโลกในด้านต่าง ๆ คือ วัฒนธรรม ประเพณี การศาสนา และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเมืองพิษณุโลก
3. ขอบเขตของระยะเวลาที่ศึกษา จะศึกษาในช่วงระยะเวลาตั้งแต่วันที่ 15 มิถุนายน 2536 ถึงวันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2537

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

1. รวบรวมเอกสารชั้นรองที่ตีพิมพ์แล้ว เช่น หนังสือประวัติศาสตร์ พงศาวดาร ฉบับต่าง ๆ อาทิ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับฉบับ

พระจักรพรรดิพงษ์ (จาด) พงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ ประชุม
พงศาวดารภาคที่ 77 จดหมายเหตุวันวลิต (ฉบับสมบูรณ์) และเอกสารอื่น ๆ เช่น หนังสือ
พิษณุโลกของเรา

2. รวบรวมเอกสารที่มีเรื่องราวบันทึกเกี่ยวกับเมืองพิษณุโลก ในด้านต่าง ๆ
อาทิ ด้านศาสนา สถาปัตยกรรม การทหาร ประวัติศาสตร์ นำมารวบรวมและประยุกต์
เรียบเรียงขึ้นใหม่ จากหอสมุด มหาวิทยาลัยนเรศวร สถาบันราชภัฏ และหอสมุด
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

2. การนำเสนอผู้เขียน จะนำเสนอในลักษณะบรรยาย

แหล่งที่ศึกษาค้นคว้า

1. สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยนเรศวร จ.พิษณุโลก
2. สำนักหอสมุด สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม จ.พิษณุโลก
3. หอสมุด วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.พิษณุโลก

บทที่ 1

ประวัติและความเป็นมาเกี่ยวกับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุและเมืองพิษณุโลก

1.1 ประวัติการสร้างเมืองพิษณุโลกจากตำนาน

พิษณุโลกเป็นเมืองที่มีประวัติอันยาวนานควบคู่มากับประวัติศาสตร์ชาติไทยซึ่งมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันในศิลาจารึก ตำนาน นิทาน และพงศาวดารเช่น สองแคว สระหลวง สองแคว ทวีสาชะ ไทยวนที่ ชัยนาท โขมบุรี พิษณุโลก และออกแดง เป็นต้น

ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับว่าเมืองพิษณุโลกชื่อเดิมชื่อสองแควและชัยนาทตั้งที่นักประวัติศาสตร์ไทยได้ค้นคว้าและเขียนไว้ในประวัติศาสตร์ว่า

เมืองพิษณุโลกในอดีตมีชื่อว่าสองแควหรือชัยนาท ชาวสุโขทัยเรียกเมืองพิษณุโลกว่าสองแคว แต่ชาวอยุธยากับขวนพ่ายเรียกว่า ชัยนาทที่เรียกว่าชัยนาทเพราะเป็นเมืองที่พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจัดได้เป็นเครื่องแสดงอำนาจของกรุงศรีอยุธยาที่มีเหนือกว่ากรุงสุโขทัยอย่างเด็ดขาดเป็นครั้งแรกก็เป็นได้ ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนชื่อเมืองมาเป็นเมืองพิษณุโลกแล้ว ชื่อเมืองชัยนาทจึงเลื่อนลงมาเป็นเมืองชัยนาทในปัจจุบัน¹

การเปลี่ยนชื่อเป็น พิษณุโลกมาเปลี่ยนในรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เรื่องนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพระวินิจฉัยได้ตั้งที่เปลี่ยนชื่อเป็นพิษณุโลกเป็นเพราะสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาได้เสด็จไปประทับอยู่ในเมืองสองแควถึง 25 ปี กระทั่งเสด็จสวรรคตในระหว่างนั้นเมืองสองแควจึงมีฐานะเป็นราชธานี จึงทรงดำริว่าสมควรจะเปลี่ยนชื่อใหม่ให้สมพระเกียรติ และชื่อนั้นจะต้องสอดคล้องกับพระนามเฉลิมพระเกียรติของพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา มาว่า "สมเด็จพระรามาธิบดี" เกี่ยวเนื่องกับพระนารายณ์ที่พระองค์จึงได้ชื่อว่า

¹ประเสริฐ วน นคร. ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องเกสือ (ไม่เก็บ) (พระนครโรงพิมพ์อักษรสมัย 2514) หน้า 64.

"เมืองพิษณุโลก" ที่ประทับของพระนารายณ์ทุกพระองค์¹

ส่วนคำว่า "สองแคว" นั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายว่าเพราะเมืองนี้ตั้งอยู่ระหว่างลำน้ำแควใหญ่ (น้ำ่าน) กับลำน้ำแควน้อย (คือลำน้ำที่ไหลมาแต่เมืองนครไทย) แต่เดิมผ่านทางหลังเมืองพิษณุโลก (ยังพอสังเกตเห็นแนวโค้งอยู่) ไม่ไปบรรจบกับลำน้ำแควใหญ่ที่ท่าพ่อ ครั้นขุนกลองจากลำน้ำแควน้อยมาออกข้างเหนือเมืองพิษณุโลก สามน้ำมาเดินทางใหม่ จึงทำให้ลำน้ำเดิมต้นเขินขึ้น²

ที่เรียกเมืองพิษณุโลกว่า ทวีสาชะ หรือ ไทยนทีเป็นชื่อเมืองสองแควในภาษาบาลี ซึ่งมีปรากฏในตำนานพระพุทธสิหิงค์และสองแควในภาษาบาลีซึ่งมีปรากฏในตำนานพระพุทธสิหิงค์และชินกาลมาลีปกรณ์ ส่วนคำว่า โอมบุรี จันทบูร เป็นชื่อที่มีอยู่ในหนังสือพงศาวดารเหนือ ตอนที่กล่าวถึงประวัติการสร้างเมืองพิษณุโลกและที่เรียกว่าเมืองออกแตกเข้าใจว่าเรียกตามลักษณะภูมิประเทศเนื่องจากมีแม่น้ำไหลผ่านกลางเมือง

สระหลวงสองแควเป็นเมืองเดียวกันหรือไม่เรื่องนี้ประเสริฐ ๗ นครกล่าวไว้ในเรื่องพิษณุโลกกับอาณาจักรสุโขทัยว่า "ในการประชุมสัมมนาจาริกสุโขทัยครั้งที่ 2 ณ หอสมุดแห่งชาติเมื่อวันที่ 8 เมษายน 2513 ยอมรับว่าสระหลวงสองแควเป็นเมืองเดียวกันแต่มีลำน้ำ่านผ่านกลางหรือที่เรียกว่าเมืองออกแตกเพราะข้อความในจารึกมีว่า

¹ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. สาส์นสมเด็จพระ. (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา 2505), หน้า 151.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. เที่ยวเมืองพระร่วง. อธิบายเพิ่มเติมในตอนที่ 21 (พระนคร : โรงพิมพ์ศิลปบรรณาการ 2504), หน้า 298.

พระมหาเถรศรีศรัทธาฯ เกิดในนครสรวงสองแคว คน ๆ เดียวจะเกิดในสองเมือง
มิได้"¹

เมืองสองแควตั้งอยู่ที่ไหนเรื่องนี้ ได้มีท่านผู้รู้เสนอไว้หลายแห่งด้วยกัน เช่นที่เขาสมอเคลง ดังที่มีปรากฏในหนังสือพงศาวดารเหนือและ ที่วัดจุฬามณี ตามที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าเป็นที่ตั้งเมืองสองแควแต่เดิมทั้งนี้เนื่องมาจากมีร่องรอยความเจริญมาก่อนคือมีปราสาทแบบขอมตั้งอยู่ในวัดนี้ ส่วนที่ปากฝิ่งนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำริว่า น่าจะเป็นเมืองสองแควเดิม เพราะในบริเวณนี้อยู่ในระหว่างแควแม่ปายและแม่น้ำแควตะวันออก นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าอยู่หัวยัง ได้ทรงพระราชวินิจฉัยที่ตั้งของเมืองสองแควว่าเมืองนี้น่าจะอยู่ระหว่างแม่น้ำปายและแม่น้ำแควน้อย

นักประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียงท่านหนึ่งคือ ศรีศักร วัลลิโภดม ให้ทรรศนะเกี่ยวกับที่ตั้งของเมืองพิษณุโลกไว้ในบทความเรื่องสำคัญของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ เมืองพิษณุโลกในทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ดังนี้

เมืองสองแควน่าจะตั้งอยู่บริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหารในปัจจุบัน นอกจากจะมีกำแพงเมือง คูเมืองแล้วยังมีพระบรมธาตุและวัดพระศรีมหาธาตุฯ เป็นหลักเมืองตามคติของการสร้างวัดในสมัยสุโขทัย ซึ่งจะให้ความสำคัญแก่พระบรมธาตุมากกว่าพระพุทธรูป และยังมีร่องรอยปรากฏเด่นชัดว่าวัดนี้หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ส่วนการเปลี่ยนทิศให้หันหน้าไปทางทิศตะวันตกลงสู่แม่น้ำ และยึดถือพระพุทธรูปคือพระพุทธรูปราชเป็นหลักนั้นเป็นคติของคนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แสดงว่าการขยายตัวเมืองมาทางฝั่ง

¹ประเสริฐ ฒ นคร. พิษณุโลกกับอาณาจักรสุโขทัย. (เอกสารหมายเลข 5 สัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกครั้งที่ 2 วิทยาลัยครูพิษณุฯ 11 - 13 กุมภาพันธ์ 2525), หน้า 3.

ตะวันตกของแม่น้ำ ตลอดจนมีการสร้างกำแพงเมืองคูเมืองนั้น มามีในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา¹

จากทรรศนะต่าง ๆ ที่นักปราชญ์ท่านผู้รู้ได้กล่าวไว้ น่าจะมีแนวโน้มว่าจังหวัดพิษณุโลกในปัจจุบันตั้งซ้อนเมืองสองแควอยู่เพราะในบริเวณนี้มีโบราณสถาน โบราณวัตถุนี้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และ โบราณคดีปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก

ใครเป็นผู้สร้างเมืองสองแคว เรื่องนี้มีกล่าวไว้ในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า

พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ผู้ครองเมืองเชียงใหม่ ได้ยกทัพมาตีเมืองศรีสัชชนาลัย ได้พระเจ้าอสุภราชเจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยยอมแพ้ขอเป็นพระราชไมตรีด้วย พร้อมกับถวายนางปทุมเทวีราชธิดาแก่พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ต่อมาพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกใคร่จะสร้างเมืองขยายอาณาเขตลงมาทางใต้ จึงโปรดให้จ่านกร้องและจ่าการบูรณคุมพลชาวเชียงใหม่มาช่วยกันสร้างเมืองในบริเวณเขาสมอซึ่งปัจจุบันเริ่มกว่าว่าเขาสมอแดง โดยจ่านกร้องสร้างทางตะวันตกจ่าการบูรณสร้างทางทิศตะวันออกแข่งกันทำ 2 ปี กับ 7 เดือน เมื่อแล้วเสร็จจึงพระองค์ทรงขนานนามเมืองตามคำพรามณ์บุโรหิตว่า "พิษณุโลก" และเรียกว่า "โอมบุรี" ด้วยอีกชื่อหนึ่งส่วนเมืองทางตะวันตกชื่อ "จันทบูรณ"²

ถ้ายึดหลักฐานตามพงศาวดารเหนือเมืองพิษณุโลกจะสร้างเมื่อประมาณ พ.ศ. 1500 แต่นักปราชญ์ทางประวัติศาสตร์เชื่อว่าพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ท่านนี้คือ พระมหาธรรมราชาที่ 1 หรือพระยาสิทธิ (พ.ศ. 1890 - 1913/14) ราชันดาของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช แห่งกรุงสุโขทัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6

¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, ความสำคัญของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลกในทางประวัติศาสตร์. หนังสือที่จารึกทำบุญอายุครบ 6 รอบ พระราชรัตนรังษีเจ้าอาวาสวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร เจ้าคณะจังหวัดพิษณุโลก 5 มิถุนายน 2525. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ทางศาสนา, 2525), หน้า 30-31.

² กรมศิลปกร. ประชุมพงศาวดารเล่ม 1. (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506 หน้า 18 - 24.

ทรงมีความเห็นว่า

พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกมิใช่ผู้อื่น คือพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) พระองค์ทรงรอบรู้พระไตรปิฎก จึงทรงสามารถแต่งเรื่องไตรภูมิตรงกันนี้เรียกว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก อีกประการหนึ่ง โบราณวัตถุที่สร้างไว้ ณ เมืองพิษณุโลกเป็นแบบอย่างครึ่งสมัยสุโขทัย เมื่อรับลัทธิพระพุทธรูปศาสนาลังกาวงศ์มาแล้ว ยกตัวอย่างเช่น พระพุทธรูปพระพุทธรูปชินราช พระชินสีห์ และที่ลุดยังมีหลักฐานอีกอย่างหนึ่งคือ ในพงศาวดารตาวเชียงแสนมิได้ปรากฏว่ามีพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกหรือพระเจ้าเชียงแสนองค์ใด ได้ลงมาตีสวรรคโลก (เขลียง) ดังนี้กล่าวไว้ในพงศาวดารเหนือ¹

พระมหาธรรมราชาที่ 1 ทรงเป็นผู้สร้าง เมืองสองแควนั้นจะสร้างขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 1905-1912 เพราะมีปรากฏในจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 พระองค์ได้เสด็จมาประทับอยู่ในเมืองสองแควเป็นเวลา 7 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 1905-1912 และได้เสด็จยกทัพไปประทับที่กรุงสุโขทัยตามเดิมใน พ.ศ. 1912 และสวรรคตในปีเดียวกันนี้

ต่อมาได้พบหลักฐานในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม) ว่าเมืองสองแควมีมาก่อนที่ราชวงศ์พระร่วงจะขึ้นครองกรุงสุโขทัย ทำให้นักประวัติศาสตร์ต้องเลิกล้มความคิดเดิมที่ว่าพระมหาธรรมราชาที่ 1 ทรงสร้างเมืองนั้นขึ้น และยังไม่สามารถหาข้อยุติได้ว่าใครเป็นผู้สร้างเมืองสองแควเนื่องจากยังหาหลักฐานไม่ได้ ผู้เขียนใคร่จะเสนอว่าพระมหาธรรมราชาที่ 1 น่าจะเป็นผู้สร้างเมืองสองแควกล่าวคือ หลังจากราชวงศ์ผาเมืองผู้ครองสุโขทัยอยู่ก่อนและมีอำนาจเหนือเมืองสองแควหมดอำนาจลง และพระมหาธรรมราชาที่ 1 ได้ทรงมาบูรณะสร้างเมืองสองแควขึ้นใหม่ และทำนุบำรุงศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองเพราะพระองค์ได้เสด็จมาประทับที่เมืองนี้ถึง 7 ปี เมืองสองแควครั้งนั้นคงจะเจริญรุ่งเรืองเป็นที่รู้จักทั่วไป เช่นเดียวกับเมืองนครไทยซึ่งมีมาก่อนรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแต่พระองค์ได้ทรงบูรณะเมืองนั้นขึ้นใหม่ให้แข็งแรงเพื่อเป็นเมืองหน้าด่านต่อไป

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. เที่ยวเมืองพระร่วง.

1.2 ความสำคัญของเมืองพิษณุโลกในบันทึกประวัติศาสตร์สมัยต่าง ๆ

เมืองพิษณุโลกสมัยก่อนกรุงสุโขทัย

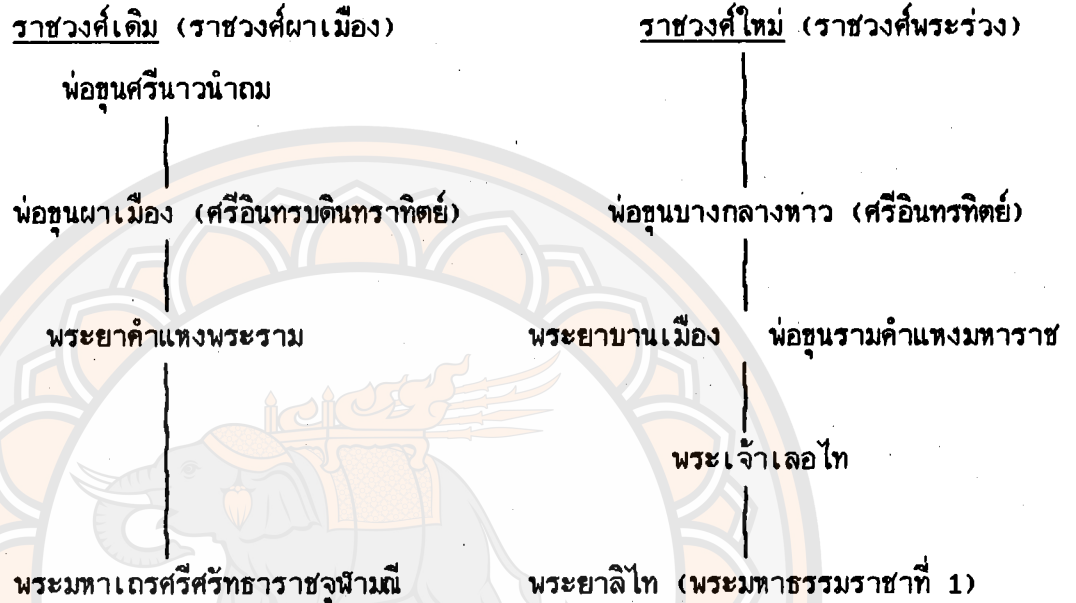
หลักฐานที่ยืนยันว่าเมืองสองแควมีมาก่อนที่ราชวงศ์พระร่วงจะตั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี คือศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม) ซึ่งมีข้อความว่า "...ในนครสระหลวงสองแควปู่ชื่อ พระยาศรีนาวนำถม...เป็นพ่อ...(เสว) ยราชในนครสองอัน อันหนึ่งชื่อนครสุโขทัย อันหนึ่งชื่อนครศรีลังกา..."¹

ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ได้กล่าวไว้ในคำนำเรื่องพระศรีศรัทธาฯ ว่า "อาณาจักรนี้ได้รวมเมืองสระสองแควไว้ด้วย เมื่อพ่อขุนศรีนาวนำถมสวรรคตยอมสพาส โขลงล้าพองยัดสุโขทัยไว้ได้ พ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด กับพ่อขุนบางกลางทาวร่วมกันรบยอมสพาสโขลงล้าพองแตกหนีไป พ่อขุนผาเมืองจึงอภิเษกพ่อขุนบางกลางทาวให้เป็นพ่อเมืองสุโขทัย"²

¹ กลมศิลปากร. ประชุมศิลาจารึกภาค 1. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี, 2521), หน้า 36.

² ประเสริฐ ณ นคร. สุจิตร์ละครอิงจารึกเรื่องพระศรีศรัทธา. แสดง ณ โรงละครแห่งชาติรายได้สมทบทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 25 ธันวาคม 2522.

นับว่าพ่อขุนบางกลางทาวได้ทรงตั้งราชวงศ์ขึ้นใหม่ ซึ่งจะแสดงแผนผังได้ดังนี้

ส่วนเหตุผลที่ว่าทำไมพ่อขุนผาเมืองจึงมอบให้พ่อขุนบางกลางทาวครองเมืองสุโขทัย ทั้งที่ท้าวสิทธิ์โดยชอบธรรม เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวินิจฉัยว่าคงเป็นเพราะมเหสีของพ่อขุนบางกลางทาว คือ นางเสือง เป็นพระชนนีของพ่อขุนผาเมือง ดังนั้นทั้งสองพระองค์นอกจากจะเป็นพระสหายกันแล้ว ยังเป็นพระญาติกันด้วย จึงมีเหตุผลพอที่จะยกเมืองสุโขทัยให้แก่กันได้ แต่สันนิษฐาน กระบวนแสง กล่าวไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัยว่า

การที่พ่อขุนบางกลางทาว (ศรีอินทราทิตย์) ได้ครองเมืองสุโขทัยคราวนี้นั้นน่าพิจารณาว่าพ่อขุนผาเมือง (ศรีอินทราทิตย์) ต้องการมอบเมืองสุโขทัยให้กับพ่อขุนบางกลางทาวด้วยความจริงใจหรือไม่ หากไม่ใช่เป็นความต้องการของพ่อขุนบางกลางทาว ซึ่งมีกำลังพลมากกว่า มาล้อมเมืองสุโขทัยไว้จนกระทั่งพ่อขุนผาเมือง ทมตทางสู้จึงต้องใช้วิธีประนีประนอม ยกเมืองสุโขทัยให้พ่อขุนบางกลางทาว

ตั้งราชวงศ์ใหม่และได้กำจัดอำนาจเจ้านายในราชวงศ์เก่า¹

ถ้าจะวิเคราะห์ตามหลักฐานที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 2 ซึ่งกล่าวไว้ว่า พ่อขุนผาเมืองมีความสนิทสนมกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรขอมอย่างมาก เพราะท่านได้พระราชทาน "ศรีอินทราดิเทพราชิตย" และได้พระราชทานธิดา คือ "นางสิขร มหาเทวี" (พระธิดา) และ "พระขรรค์ชัยศรี" แก่พ่อขุนผาเมือง ถ้าพ่อขุนผาเมืองจะขึ้นครองราชย์ที่กรุงสุโขทัยก็เกรงว่าคนไทยด้วยกันจะพากันระแวง จึงทรงตัดสินพระทัยมอบกรุงสุโขทัยแก่พ่อขุนบางกลางทาวเมืองพิษณุโลก สมัยกรุงสุโขทัย

ในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 เป็นระยะที่มีแคว้นคนไทยเกิดขึ้นหลายแคว้น เช่น ล้านนา สุโขทัย อโยธยา และนครศรีธรรมราช เมืองสองแควคงเป็นเมืองสำคัญของลุ่มแม่น้ำน่าน และอยู่ในอำนาจของราชวงศ์ผาเมือง ครั้นถึงรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราชจึงได้ทรงยึด เมืองสองแควเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสุโขทัยตั้งมีข้อความปรากฏในจารึกหลักที่ 1 ว่า "...ปราบเบืองตะวันออก รอดสระหลวงสองแคว ลุมบาจาย สคา ทำฝั่งของเวียงจันทน์ เวียงคำเป็นที่แล้ว..." ต่อจากนี้ข้อมูลเกี่ยวกับเมืองสองแควขาดหายไป มาปรากฏความสำคัญอย่างมากอีกครั้งเมื่อพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ทรงต้องใช้กำลังเพื่อยึดเมืองสุโขทัยไว้ และขึ้นครองราชย์ตามราชประเพณี² พร้อมทั้งได้ทำการรวบรวมแคว้นสุโขทัยให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกครั้ง ดังปรากฏในหลักศิลาจารึกหลักที่ 8 ว่า "พระยาศรีสุริยวงศ์มหาธรรมราชาธิราชเอาพลไปปราบยงน้ำ ...บุรี

¹สินชัย กระบวนแสง. ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย. (เอกสารนิเทศการศึกษาลับที่ 174 หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2519 หน้า 5.

²ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัยกล่าวว่าเมื่อพระยาร่วงนำถม (กษัตริย์องค์ที่ 5 ของสุโขทัย) สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 1890 ได้เกิดความยุ่งยากเกี่ยวกับการครองบัลลังก์สุโขทัย เป็นเหตุให้พระมหาธรรมราชาลิไท ผู้เป็นอุปราชครองอยู่ที่เมืองลูกหลวงคือศรีสัชชาลัย ต้องทรงใช้กำลังยึด กรุงสุโขทัยและครองราชย์ตามสิทธิ

สิ้น ได้ทั้งตะวันออกเขต...ยังพระสักรอดสิ้นจึง ไปอยู่ในเมืองสองแควพระมหาธาตุ ปลูกพระศรีมหาโพธิ์..."¹

สาเหตุที่พระมหาธรรมราชาที่ 1 เสด็จมาครองเมืองสองแควคงเป็นเพราะ การที่พระองค์ทรงขยายพระราชอาณาเขตมายังลุ่มแม่น้ำป่าสัก ทำให้เกิดกระทบกระทั่งกับ แคว้นอยุธยา ดังปรากฏในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ว่า "สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 เจ้าเมืองสุพรรณบุรี มาครองอยู่ที่เมืองสองแคว"² ด้วยเหตุนี้พระมหาธรรมราชาที่ 1 เกรงว่าจะไม่เป็นการปลอดภัยแก่กรุงสุโขทัย พระองค์จึงทรงขอเมืองสองแควคืน ตามหลักฐานของล้านนากล่าวว่า "พระมหาธรรมราชาที่ 1 ต้องถวายบรรณาการเป็นอันมากต่อสมเด็จพระรามราชาธิบดีที่ 1 เพื่อขอเมืองสองแควคืน และเมื่อได้คืน แล้วพระองค์ได้เสด็จไปประทับที่เมืองสองแควเพื่อเป็นการป้องกันมิให้ทางกรุงศรีอยุธยาคุกคาม อาณาจักรสุโขทัยอีกต่อไป ส่วนทางกรุงสุโขทัยนั้นได้ ทรงโปรดให้พระชนิษฐาปกครองแทน"³

ครั้งนี้เมืองสองแควมีฐานะเป็นราชธานีของอาณาจักรสุโขทัย เพราะพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วง คือพระมหาธรรมราชาที่ 1 เสด็จมาครองเมืองและตั้งศูนย์ กลางการบริหารอาณาจักรที่เมืองสองแคว พระองค์ให้สร้างพระบรมธาตุ และปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ ให้เป็นหลักของนครพร้อมกันนั้นได้ทรงหล่อพระพุทธรูป พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดาแต่ในศิลาจารึกมิได้กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปไว้ เนื่องจากคตินิยมของทางสุโขทัยนิยมสร้างพระบรมธาตุมากกว่า

ศรีศักร วิลลิโกดม กล่าวไว้ในเรื่องความสำคัญของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก ในทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีว่า "นครสองแควในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ลิไท ก็คงไม่ใช่เมืองเอกแต่โดยมีตัวเมืองอยู่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำน่าน ในปัจจุบัน คงตั้งอยู่

¹ประชุมศิลาจารึกภาค 1 หน้า 116.

²รัตนปัญญาเถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์. แปลโดย แสง มนวิฑูร (พระนคร : กรมศิลปากร, 2521), หน้า 102 - 3.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 103.

เฉพาะฝั่งตะวันออกที่มีพระอารามพระศรีรัตนมหาธาตุ เป็นศูนย์กลาง มีลำน้ำ่านเป็นคูเมืองด้านตะวันตก และมีลำน้ำแควน้อยเก่าไหลผ่านทางตะวันออก¹

เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสถาปนาเมืองพิษณุโลกเป็นราชธานีจึงทรงขยายเมืองมาทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ่าน และสร้างกำแพงเมือง คูเมืองขึ้น

ประวัติศาสตร์สมัยกรุงสุโขทัย ระหว่าง พ.ศ. 1905 - 1912 เป็นที่ถกเถียงกันว่ากรุงสุโขทัยตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรอยุธยาหรือไม่ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ได้กล่าวไว้ในเรื่องฐานะของเมืองพิษณุโลกตอนปลายสมัยสุโขทัยว่า "เมืองพิษณุโลกในขณะที่พระมหาธรรมราชาลิไทมาประทับอยู่นั้นมิได้เป็นศูนย์กลางปกครองแคว้นสุโขทัยอย่างแน่นอน ตรงกันข้าม มีเหตุผลที่อธิบายได้ว่า พระมหาธรรมราชาลิไท ถูกจำกัดขอบเขตการใช้อำนาจของพระองค์อยู่ภายในเมืองพิษณุโลกเท่านั้น"² และเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนาของพระมหาธรรมราชาที่ 1 พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ได้ให้ความเห็นไว้ในเรื่องเดียวกันนี้ว่า "พระองค์น่าจะแสดงบทบาทที่เน้นไปทางด้านเป็นพุทธศาสนูปถัมภกเป็นสำคัญ เพราะเป็นบทบาทที่มีความปลอดภัยสำหรับผู้สูญเสียอำนาจในสมัยนั้นจะได้รับอนุญาตให้มีได้"³

อย่างไรก็ดีเมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 แห่งกรุงศรีอยุธยาสิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. 1912 พระมหาธรรมราชาที่ 1 ก็ได้เสด็จกลับไปครองราชย์ที่กรุงสุโขทัยตามเดิม หลังจากประทับอยู่เมืองสองแควเป็นเวลา 7 ปี และได้ทรงนำเมืองบริวารทั้งหลายไปให้ไว้ พระบาทที่เขาสุมงกุฏ ณ กรุงสุโขทัยด้วย ดังปรากฏในจารึกหลักที่ 8 ว่า "...อยู่ในสองแควได้ 7 ปี^๓ จึงนำผู้สมามทั้งชาวสละหลวงสองแคว ปากยม พระบาง ช้างกราว สุพรรณภาว... เป็นบริวาร จึงขึ้นมานบพระบาทลักษณะอันตนาหากประดิษฐานแต่ก่อนเหนือ

¹ ศรีคีตกร วิลลิโกตม. ความสำคัญของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก ในทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี, เล่มเดิม, หน้า 28.

² พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. ฐานะของเมืองพิษณุโลกตอนปลายสมัยสุโขทัย, สมัยสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก. (25 - 27 มกราคม 2522, วิทยาลัยครู พิบูลสงคราม, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2522), หน้า 29.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

จอมเขาสุมณภูนี้..."¹ จารึกนี้แสดงว่ากรุงสุโขทัยเป็นอิสระอีกครั้งหนึ่งและมีเมืองต่าง ๆ รวมทั้งเมืองสองแควอยู่ในอำนาจของกรุงสุโขทัย พระมหาธรรมราชาที่ 1 เสด็จกลับไปประทับในกรุงสุโขทัยเพียง 1 หรือ 2 ปี ก็สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 1913 - 1914

หลังจากพระมหาธรรมราชาที่ 1 สิ้นพระชนม์ พระโอรสคือพระมหาธรรมราชาที่ 2 ได้ครองราชย์ต่อมา เหตุการณ์ภายในกรุงสุโขทัยก็ประสบกับความยุ่งยากเนื่องจากแย่งชิงกันเป็นใหญ่อีกครั้งหนึ่งจนกระทั่งขุนหลวงพระงั่วซึ่งได้ขึ้นครองราชย์ที่กรุงศรีอยุธยา ทรงใช้กำลังยึดเมืองพิษณุโลกได้ตั้งปรากฏในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า "ศักราช 737 (พ.ศ. 1918) เสด็จไปเอาเมืองพิษณุโลกและได้ตัวขุนสามแก้วเจ้าเมือง และได้อพยพชาวเมืองมาในครั้งนั้นจำนวนมาก...ศักราช (740) มะเมียศก (พ.ศ. 1921) เสด็จไปเอาเมืองชากังราวเล่า ครั้งนั้นพระมหาธรรมราชาออกรบทัพหลวงเป็นสามารรถแลเห็นว่าจะต่อด้วยทัพหลวงมิได้ จึงมหาธรรมราชาออกถวายบังคม"²

สงครามครั้งนี้มีผลให้กรุงสุโขทัยต้องตกเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา ขุนหลวงพระงั่วทรงแบ่งแคว้นสุโขทัยออกเป็น 2 ภาค คือภาคตะวันออกได้แก่ กรุงสุโขทัย สองแคว สวรรคโลก และพิจิตรให้พระมหาธรรมราชาที่ 2 ปกครองต่อไปในฐานะประเทศราชและให้ย้ายไปประทับที่เมืองพิษณุโลก ส่วนภาคตะวันตกได้แก่ เมืองชากังราว (กำแพงเพชร) ระแหง (ตาก) และพระบาง (นครสวรรค์) ทรงมอบให้พระยาญาณเดิสม (ราชบุตรบุญธรรมของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 อันเกิดแต่เจ้าหญิงสุโขทัย) ปกครองอยู่ที่เมืองชากังราวขึ้นตรงต่อกรุงศรีอยุธยา

เมืองพิษณุโลกสมัยอยุธยา

จะเห็นว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ทรงมีพระราโชบายที่จะทำให้แคว้นสุโขทัยอ่อนแอลง จึงทรงแบ่งออกเป็นสองภาคแม้กระนั้นภาคที่สำคัญคือมีกรุงสุโขทัยรวมอยู่ยังคงให้พระมหาธรรมราชาที่ 2 ซึ่งเป็นเชื้อสายของราชวงศ์ พระร่วงปกครองตามเดิม

¹ประชุมศิลาจารึกภาคหนึ่ง. หน้า 117.

²พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 2 - 3.

เพื่อรักษาน้ำใจชาวเหนือ

ปิยนาค บุญาค กล่าวถึงฐานะของเมืองพิษณุโลกไว้ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพิษณุโลก - อโยธยา ไว้ดังนี้

ในรัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีแห่งราชวงศ์อู่ทอง ภายหลังจากเสด็จกลับจากการไปตีเมืองเชียงใหม่แล้วได้เสด็จไปนมัสการและสมโภชพระพุทธรชินราช และพระพุทธรสิหิงห์ พระพุทธรูปสององค์นี้ในหนังสือพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และเหตุการณ์ตอนนี้เป็นที่สนับสนุนว่าไทย สุโขทัยคงอ่อนน้อมยอมขึ้นต่อไทยอยุธยาอย่างสนิทแล้ว สมเด็จพระรามาธิบดีจึงทรงสามารถยกกองทัพหลวงผ่านเขตแดนของสุโขทัยได้อย่างสะดวกกับทั้งยังทรงหยุดประทับ ณ เมืองพิษณุโลกชั่วระยะเวลาหนึ่งด้วย¹

ครั้งถึงรัชกาลสมเด็จพระนครินทราธิราช (พระอินทราชาธิราช) แห่งราชวงศ์สุพรรณบุรีได้เกิดการจลาจลแย่งชิงราชสมบัติกันระหว่างเจ้านายของราชวงศ์สุโขทัย คือพระยาบาลเมืองกับพระยารามใน พ.ศ. 1962 สมเด็จพระนครินทราธิราชได้เสด็จขึ้นไประงับศึก แล้วโปรดให้พระยาบาลเมืองผู้เป็นพระมหากษัตริย์ราชที่ 4 ครองเมืองสองแคว ส่วนพระยารามผู้ครองเมืองสุโขทัย โดยต่างก็มีฐานะเป็นประเทศราชขึ้นตรงต่อกรุงศรีอยุธยาตามเดิมนอกจากนั้นสมเด็จพระนครินทราธิราชได้ทรงดำเนินพระราชโบายที่จะรวมแคว้นสุโขทัยและอยุธยาให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติด้วยการขอพระราชธิดาของพระเจ้าไสลือไทแห่งกรุงสุโขทัยมาอภิเษกด้วยเจ้าสามพระยาราชโอรส และทรงรอเวลาที่จะส่งเจ้านายที่มีเชื้อสายทั้งทางกรุงศรีอยุธยาและกรุงสุโขทัยขึ้นไปครองเมืองสองแคว ซึ่งอาจแสดงแผนผังได้ดังนี้

¹ปิยนาค บุญาค, ความสัมพันธ์ระหว่างพิษณุโลก - อโยธยา, รายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก. ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2523), หน้า 154.

ราชวงศ์สุพรรณภูมิ (อยุธยา)

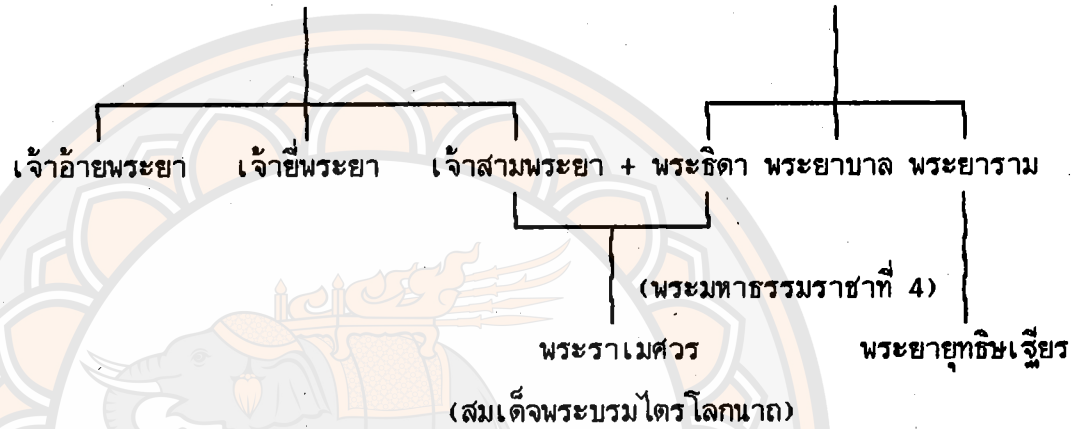
ราชวงศ์พระร่วง (สุโขทัย)

สมเด็จพระอินทราชาธิราช

พระยาไสลือไท

(พ.ศ. 1952 - 1967)

(พ.ศ. 1931 - 1961)

ฉะนั้นเมื่อพระมหาธรรมราชาที่ 4 สวรรคตลงใน พ.ศ. 1981 สมเด็จพระบรมราชาที่ 2 (เจ้าสามพระยา) จึงทรงโปรดให้พระราเมศวรราชโอรส ซึ่งมีเชื้อสายทั้งสุโขทัยและอยุธยาขึ้นไปครองเมืองสองแควในฐานะพระมหาอุปราช เป็นเวลา 10 ปี เมืองสองแควจึงเป็นทั้งราชธานีของหัวเมืองฝ่ายเหนือและเมืองลูกหลวง¹ ที่อยู่ภายในอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยาด้วย เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 สวรรคตในปี พ.ศ. 1991 พระราเมศวรได้ครองราชสมบัติจึงเสด็จจากเมืองสองแควไปประทับที่กรุงศรีอยุธยาเฉลิมพระนามว่าสมเด็จพระไตรโลกนาถพระองค์มิได้ทรงโปรดแต่งตั้งเจ้านายองค์ใดไปครองเมืองสองแคว คงให้เจ้าเมืองปกครองกันเอง โดยขึ้นตรงต่อกรุงศรีอยุธยาทำให้ฐานะของเมืองสองแควลดลงเป็นเพียงหัวเมืองฝ่ายเหนือเท่านั้น

ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ อาณาเขตของอยุธยากว้างขวางขึ้น จึงก่อให้เกิดความคิดปฏิรูปการปกครองด้วยการเลิกระบบเมืองลูกหลวง และตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางคือเมืองหลวง มีการจัดระบบสังคมในรูปศักดินา แบ่งการปกครองเป็นฝ่ายทหารและ

¹ เมื่อลูกหลวงคือเมืองที่พระมหากษัตริย์โปรดให้เจ้านายที่เป็นพระราชโอรสพระราชธิดา หรือพระญาติสนิทที่ไว้วางพระทัยไปครองเป็นเจ้าเมือง

พลเรือนวิธีการดังกล่าวทำให้อำนาจของผู้นำท้องถิ่นลดลง ด้วยเหตุนี้พระยาอุทิตะเจี๊ยะ เจ้าเมืองสองแคว และพระยาเซลิ้งเจ้าเมืองสวรรคโลกจึงคิดเอาใจออกห่าง ไปได้กับ พระเจ้าติโลกราชผู้ครองแคว้นล้านนาและนำทัพล้านนามาคูกคามหัวเมืองฝ่ายเหนือ ของกรุงศรีอยุธยา และเมื่อเกิดสงครามกับเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2006 พระบรมไตรโลกนาถ ต้องสูญเสียพระอินทราชา ในศึกครั้งนั้น

เพื่อป้องกันศึกจากแคว้นล้านนา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงตัดสินพระทัยเสด็จไปประทับ ณ เมืองพิษณุโลก และยกฐานะขึ้นเป็นเมืองหลวง (เมืองสองแควเปลี่ยนชื่อเป็นพิษณุโลกในสมัยนี้) เพื่อเชื่อมสองอาณาจักรเข้าไว้ด้วยกันในขณะที่เดียวก็ลดฐานะของอยุธยาเป็นเพียงเมืองลูกหลวง แล้วแต่งตั้งพระราชโอรส คือพระบรมราชาให้ครองแทน ดังนั้นเมืองพิษณุโลกจึงเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทั้งหมด ตลอดรัชสมัยของพระองค์นับว่า พระราชาไชยภายในเรื่องการย้ายเมืองหลวงมีผลดีต่อพระองค์อย่างมากดังที่ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ กล่าวไว้ในเรื่องพุทธศาสนา และการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยาว่า

การย้ายเมืองหลวง ไปยังพิษณุโลกว่าเป็นประโยชน์ต่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอย่างมาก ประการแรกเป็นที่ตั้งของรัฐบาลและเป็นการรวบรวมกำลังคนเข้าไว้ด้วยกันในที่เดียว อันทำให้พระองค์อยู่ในฐานะที่จะรุก เพื่อต่อกรกับศัตรูทางเหนือได้ ในปี พ.ศ. 2017 พระองค์ทรงชนะศึกเชียงใหม่ และทั้งสองรัฐตกลงเป็นไมตรีกัน ประการที่ 2 การสถาปนาพิษณุโลกขึ้นเป็นเมืองหลวง ทำให้เกิดความพึงพอใจแก่ฝ่ายพระราชวงศ์สุโขทัย เพราะเป็นการยกฐานะของเมืองหลวงเก่า ขึ้นสู่สถานะที่รุ่งเรืองและมีอำนาจการทำเช่นนั้นทำให้ราชวงศ์สุโขทัยบางส่วนหันมาให้การสนับสนุนพระบรมไตรโลกนาถ และความพยายามของพระองค์ที่จะรวบรวมอาณาจักรเข้าไว้ด้วยกันภายใต้หลักประกันว่า อาณาจักรทางเหนือจะไม่ถูกทำให้ด้วยความสำคัญลงไป¹

¹ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, พุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยา, เรื่องของสองนคร. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2525), หน้า 139 - 140.

ในระหว่างที่เสด็จมาประทับเสวยราชสมบัติที่เมืองพิษณุโลกเป็นเวลา 25 ปี (พ.ศ. 2006 - 2031) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจสำคัญ นอกเหนือไปจาก เรื่องทางการเมืองก็คือเรื่องทางศาสนา พระองค์ทรงอุทิศเวลาส่วนใหญ่ เพื่อกิจกรรมทางศาสนาและแลปรากฏว่าศาสนาได้กลายเป็นฐานทางการเมืองที่ทำให้เกิด อำนาจอันชอบธรรมในการปกครองอาณาจักรเหนือและอาณาจักรใต้ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บนรากฐานทางศีลธรรม กล่าวคือพระองค์ทรงดำเนินรอยตามพระมหาชรรมราชาที่ 1 แห่ง กรุงสุโขทัยหลายประการ เช่น ทรงสร้างวัดจุฬามณีเมื่อ พ.ศ. 2006 และเสด็จออกผนวช ในพ.ศ. 2007 เป็นเวลาถึง 8 เดือน 15 วัน ในครั้งนั้นได้มีข้าราชการติดตามออกบวช ถึง 2,348 คนใน พ.ศ. 2025 ได้โปรดให้บูรณะพระศรีวิรัตนมหาธาตุ และให้มีการสมโภช ถึง 15 วัน พร้อมกันนั้นได้โปรดให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งมหาชาติคำหลวงจบ 13 กัณฑ์ บริบูรณ์ด้วย

นับว่าเมืองพิษณุโลกมีความสำคัญอย่างยิ่ง ในระยะนี้คือเป็นเมืองหลวงของราชอาณาจักรไทย และเป็นศูนย์กลางของความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนา ศิลปวัฒนธรรมและ วรรณคดีเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคต พระเชษฐา (ราชโอรสที่ประสูติจาก พระราชมารดาซึ่งเป็นเจ้าหญิงสุโขทัย) ซึ่งมีตำแหน่งเป็นพระมหากษัตริย์เมืองพิษณุโลก ได้ถวายราชสมบัติแก่พระบรมราชา พระเชษฐาของพระองค์ส่วนพระองค์เองยังคงประทับ อยู่ ณ เมืองพิษณุโลกในฐานะพระมหากษัตริย์ ดังนั้นในรัชกาลพระบรมราชากรุงศรีอยุธยา จึงเป็นราชธานีของไทยอีกครั้งหนึ่งและพิษณุโลกกลับเป็นเมืองมหากษัตริย์ลูกหลวง สมเด็จพระบรมราชาครองราชย์อยู่ 3 ปี ก็สวรรคตพระเชษฐาได้ครองราชย์ต่อมาทรงพระนามว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 และโปรดให้พระอาทิตย์วงศ์พระโอรสไปครอง เมืองพิษณุโลกใน ตำแหน่งพระมหากษัตริย์เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 สวรรคตพระอาทิตย์วงศ์จึงเสด็จมา ครองราชย์ที่กรุงศรีอยุธยาทรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร และได้โปรด ให้พระไชยราชาซึ่งเป็นพระอนุชาไปปกครอง เมืองพิษณุโลก การที่ไม่ทรงแต่งตั้งพระราช โอรสขึ้น ไปครองตามพระราชประเพณีนิยมเนื่องจากขณะนั้นพระโอรสยังทรงพระเยาว์มาก

เมื่อสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูรสิ้นพระชนม์ พระไชยราชา ได้ยึดอำนาจ จากพระเจ้าหลานเธอ แล้วสถาปนาพระองค์เอาเป็นกษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยาทรงพระนาม

ว่าสมเด็จพระเจ้าไชยราชาธิราช ในรัชกาลนี้ไม่ได้ทรงแต่งตั้งเจ้านายองค์ใดให้ไปปกครอง เมืองพิษณุโลกการปกครองหัวเมืองเหนือเป็นไปในลักษณะที่เจ้าเมืองต่างปกครองเมืองของตนขึ้นตรงต่ออยุธยา

เมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคต ก็เกิดความวุ่นวายขึ้นในบ้านเมืองในที่สุดเมื่อขุนพิเรนทรเทพ สามารถจัดเหตุการณ์ได้เรียบร้อยแล้ว ได้อันเชิญให้พระเทียรราชา (พระโอรสองค์หนึ่งของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2) ขึ้นครองราชย์สมบัติทรงพระนามว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระองค์ได้โปรดแต่งตั้งขุนพิเรนทรเทพ (ผู้มีเชื้อสายราชวงศ์พระร่วง และช่วยเหลือให้พระองค์ได้ครองราชย์สมบัติ) ให้เป็นพระมหาธรรมราชาขึ้นไปปกครองหัวเมืองขึ้นต่ออยุธยาโดยประทับที่เมืองพิษณุโลก พร้อมกับนั้นได้พระราชทานพระธิดาคือพระวิสุทธิกษัตริย์ให้เป็นพระมเหสีเพื่อเป็นความผูกพันในพระราชวงศ์ระหว่างอยุธยา กับพิษณุโลก ฐานะของเมืองพิษณุโลกตอนนั้นแม้จะไม่ใช่มืองมหาอุปราชราชธานีฝ่ายเหนือแต่ก็มีความสัมพันธ์กับอยุธยาอย่างแน่นแฟ้นในระยะต้น

ในรัชกาลของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พม่าได้ยกกองทัพมารุกรานไทยหลายครั้งทำให้เมืองพิษณุโลก มีความสำคัญอย่างยิ่งทางด้านยุทธศาสตร์ เพราะเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์คือพม่าจะยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา ต้องพยายามยึดเมืองพิษณุโลกไว้ก่อนเพื่อเป็นแหล่งเสบียงอาหาร ดังนั้นในรัชกาลนี้จึงได้บูรณะกำแพงเมืองให้แข็งแรงตั้งที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ในเมืองพิษณุโลกว่า "บ่อนปรการที่สร้างไว้ แต่ก่อนยังไม่มั่นคงสมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงโปรดให้แก้ไขซ่อมแซมแปลงบ่อนปรการพระนครหรืออยุธยาทั้งบ่อนปรการเมืองพิษณุโลก และหัวเมืองหน้าศึกฝ่ายเหนือทั้งปวงให้มั่นคงกว่าแต่ก่อน"¹

พ.ศ. 2106 พระเจ้าบุเรงนอง ได้ยกทัพมาล้อมเมืองพิษณุโลกไว้ ชาวเมืองได้ทำการต่อสู้ป้องกันเข้าศึกเป็นสามารภ แต่ในที่สุดพระมหาธรรมราชาก็ต้องยอมอ่อนน้อมต่อพม่า

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. เมืองพิษณุโลกและพระราชปราวรณเรื่องพระพุทธรูปราช. (พระนคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหารบก, 2514), หน้า 18.

เพราะขาดแคลนเสบียงอาหารและเกิดโรคไข้ทรพิษระบาด พระเจ้าบุเรงนองจึงโปรดให้
พระมหาธรรมราชาปกครองหัวเมืองเหนือต่อไปตามเดิมแล้วยกทัพพร้อมด้วยทัพของหัวเมือง
ลงมาล้อมกรุงศรีอยุธยาครั้งนั้นทางอยุธยาต้องยอมเป็นไมตรีกับพม่า และฝ่ายไทยต้องยอม
ปฏิบัติตามเงื่อนไขของพม่า โดยต้องมอบพระราเมศวร (ราชโอรสองค์ใหญ่ของสมเด็จพระ
มหาธรรมราชา) พระยาจักรีและข้างเผือกตามทัพพม่าขอมา

ต่อจากนั้นพระเจ้าบุเรงนองได้ใช้วิเทโศบายทำให้คนไทยแตกแยกกันเอง โดยยกย่องให้
พระมหาธรรมราชามีอำนาจในการปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนืออย่างเต็มที่สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงกล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง ไทยรบพม่า ไว้ว่า
"ทางอยุธยาจะบังคับบัญชาว่ากล่าวอย่างแต่ก่อน พระเจ้าบุเรงนองก็เข้ากีดกันอุดหนุน
พระมหาธรรมราชาต่าง ๆ พระมหาธรรมราชาจึงมีความสนิทสนมกับพระเจ้าบุเรงนอง
มากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันก็ห่างเหินจากอยุธยาไปทุกที"¹ ฉะนั้นเมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
โปรดประทานพระเทพกษัตริย์ให้แก่พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเพื่อหวังที่จะได้เป็นกำลังช่วย
ต่อต้านพม่า พระมหาธรรมราชาไม่พอพระทัยก็ทรงแจ้งให้พระเจ้าบุเรงนองทราบ พระเจ้า
บุเรงนองได้ส่งกำลังมาดักชิงพระเทพกษัตริย์ไปยังเมืองหงสาวดีเสีย เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงอภัยศอศมฺมากจึงได้เสด็จออกผนวช โดยมอบให้พระมหินทร
ราชโอรสปกครองบ้านเมืองแทน อันเป็นเหตุให้พระมหาธรรมราชาหมดความยำเกรงทาง
อยุธยา โดยสิ้นเชิง

พระมหินทรราชิราชทรงคับแค้นพระทัยมากจึงคิดจะกำจัดพระมหาธรรมราชา
เสียโดยร่วมมือกับพระเจ้ากรุงศรีสัตนาหุต แต่ดำเนินการไม่สำเร็จเพราะทางพินธุโลก
ล่วงรู้อุบายเสียก่อนเหตุการณ์ครั้งนั้นยิ่งทวีความบาดหมางระหว่างพินธุโลกกับอยุธยา
มากยิ่งขึ้น เรื่องนี้พระมหาธรรมราชาได้เสด็จไปยังเมืองหงสาวดีกราบทูลให้พระเจ้าบุเรงนอง
ทรงทราบ พระเจ้าบุเรงนองจึงได้ทรงแต่งตั้งให้พระมหาธรรมราชาเป็นเจ้าฟ้าสองแคว
ปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ ในฐานะเป็นประเทศราชของพม่า ในระหว่างนั้นสมเด็จพระมหา

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ไทยรบพม่า.
ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 6, (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2514), หน้า 44.

จักรพรรดิซึ่งลาผนวชกลับมาครองราชย์ตามเดิมกับพระมหินทร์ ได้เสด็จขึ้นไปรับพระวิสุทธิ กษัตริย์และพระโอรสธิดาลงมายังอยุธยา เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงทราบก็แจ้งไปทาง หงสาวดี พระเจ้าบุเรงนองถือเป็นโอกาสที่จะยึดประเทศไทยให้ได้จึงส่งกองทัพมามาสมทบ กับทัพไทยฝ่ายเหนือยกมาตีกรุงศรีอยุธยา ในที่สุดกรุงศรีอยุธยาก็เสียแก่พม่าเป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. 2112¹

เมื่อได้กรุงศรีอยุธยาแล้ว พระเจ้าบุเรงนองก็สถาปนาให้พระมหากษัตริย์เป็นพระมหากษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยาในฐานะประเทศราชของพม่า และพระมหากษัตริย์ ราชาก็ได้แต่งตั้งให้พระนเรศวรราชโอรสองค์ใหญ่ไปปกครองเมืองฝายเหนือโดยประทับอยู่ที่ เมืองพิษณุโลก ในระยะนั้นพิษณุโลกจึงมีฐานะเป็นเมืองมหาอุปราชราชธานีฝายเหนืออีกครั้งหนึ่ง ระหว่างที่พระนเรศวรทรงประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลก (พ.ศ. 2112 - 2127) ทำให้เมืองพิษณุโลกเป็นศูนย์กลางฝึกกำลังพลเมื่อกองทัพของไทย และสร้างความ สำนึกดีให้บรรดา หัวเมืองฝายเหนือด้วยเหตุนี้ในปี 2127 พระองค์จึงประกาศอิสรภาพไม่ ขึ้นกับพม่า และเมื่อทรงทราบว่าพระเจ้าหงสาวดี จะยกกองทัพมาปราบพระองค์ได้อพยพ ชาวเมืองฝายเหนือให้มารวมกัน ตั้งรับศึกที่อยุธยาเพียงแห่งเดียวกันเพราะเป็นชัยภูมิที่ เหมาะสมที่สุด ทำให้เมืองพิษณุโลกและหัวเมืองเหนือทั้งปวงถูกละทิ้งให้เป็นเมืองร้างเสีย 8 ปี จนกระทั่งถึงรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวรหลังจากได้ทรงได้รับชัยชนะจากการทำ ยุทธหัตถ์กับพระมหาอุปราช แห่งกรุงหงสาวดีแล้วจึงโปรดให้ยกเลิกหัวเมืองฝายเหนือเสีย และรวมคนไทยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ส่วนเมืองพิษณุโลกนั้นได้ทรงตั้งเป็นเมืองเอกคู่กับ เมืองนครศรีธรรมราชทางใต้ผู้สำเร็จราชการเมืองมียศเป็นเจ้าพระยา

แม้ว่าเมืองพิษณุโลกมีฐานะเป็นเพียงเมืองเอก แต่พระมหากษัตริย์ไทยก็ได้ เสด็จไปนมัสการและสมโภชพระพุทธรูปชินราชพระพุทธรูปอันเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคูเมือง อยู่เสมอ ปิยนาค บุกนาค ได้กล่าวถึงเมืองพิษณุโลกในระยนี้ว่า "เมืองพิษณุโลกยังคง มีความสำคัญอย่างยิ่งทางด้านยุทธศาสตร์ โดยเป็นศูนย์กลางการรบกับอาณาจักรล้านนา

¹ อ่านรายละเอียดประวัติศาสตร์ตอนนี้ได้จากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับต่าง ๆ และไทยรบพม่า หน้า 61 - 67.

เช่นในรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้เสด็จไปประทับบัญชาการรบ ณ เมืองพิษณุโลกด้วย"¹

เมืองพิษณุโลกมีบทบาทสำคัญอีกครั้งใน พ.ศ. 2307 เมื่อพม่ายกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา กองทัพพิษณุโลกถูกเกณฑ์มาช่วยป้องกันพระนครด้วย เจ้าพระยาพิษณุโลก (เรือง) ได้ให้หลวงโกษาคุมกองทัพไปแทนและได้ตั้งทัพที่วัดภูเขาทอง ส่วนทางพิษณุโลกเลิกทัพกลับเมืองเหนือ เมื่อพม่าตีเมืองสุโขทัยหนัก เจ้าพระยาพิษณุโลกจึงเข้าช่วยสุโขทัยรบกับพม่าและสามารถเอาชนะพม่าได้

เมืองพิษณุโลกสมัยกรุงธนบุรี

เมื่อไทยเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งที่ 2 ในปี 2310 นั้น บรรดาหัวเมืองที่ไม่ถูกพม่ารุกรานต่างก็ตั้งตัวเป็นอิสระ ส่วนเมืองเล็กเมืองน้อยก็ยอมอ่อนน้อมอยู่ใต้อาณาของเมืองใหญ่ที่อยู่ใกล้เคียง ผู้ที่เป็นเจ้าเมืองต่างก็ตั้งตัวเป็นเจ้าด้วยหวังที่จะครอบครองประเทศต่อไปโดยมีทั้งหมด 5 ก๊ก ด้วยกัน เจ้าพระยาพิษณุโลกก็เป็นก๊กหนึ่งที่ตั้งตัวเป็นอิสระ

ใน พ.ศ. 2311 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (พระเจ้าตากสิน) ได้ยกทัพมาปราบก๊กเจ้าพระยาพิษณุโลกแต่ไม่สำเร็จ พระองค์ทรงถูกปืนที่พระชงฆ์ต้องกอยทัพกลับไปทำให้เจ้าพระยาพิษณุโลกกำเริบตั้งตัวเองขึ้นเป็นกษัตริย์ แต่ดำรงตำแหน่งให้เพียง 7 วันก็ถึงแก่พิราลัย เจ้าพระฝางจึงถือโอกาสมาตีเมืองพิษณุโลก เมื่อได้เมืองแล้วเจ้าพระฝางก็ปกครองเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองขึ้นต่อมา พ.ศ. 2313 พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงยกทัพไปตีเมืองพิษณุโลกอีกครั้งหนึ่ง ก็สามารถตีได้โดยง่ายเมื่อพระองค์ทรงได้เขตแดนของเจ้าพระฝางหมดแล้ว ได้โปรดให้พระยาอมราช (บุญมา) เป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิณวาทิราช "ผู้สำเร็จราชการเมืองพิษณุโลกเป็นหัวเมืองเอกขึ้นกับกรุงธนบุรี

พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถ์เลขา กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีชัยชนะเหนือดินแดนของเจ้าพระฝางรวมทั้งเมืองพิษณุโลกไว้ว่า "สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับลงมายังเมืองพิษณุโลก กระทำการ

¹ ปิยานถ บุญภาค, ความสัมพันธ์ระหว่างพิษณุโลก - อยุธยา, หน้า 171.

สมโภชพระมหาธาตุและพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์สามวัน..."¹

ในรัชการสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พม่าได้ยกทัพมารบกับไทยอีกใน พ.ศ. 2318² อะแซหฺวุ่นกัแม่ทัพพม่าได้รับคำสั่งจากพระเจ้ามังระให้ยกทัพเจ้ามาตีกรุงธนบุรี ครั้งนี้พม่ายกเข้ามาทางด้านแม่ละเมาเมืองตาก หมายถึงตีตัดกำลังหัวเมืองเหนือไม่ให้ยกลงไปช่วยกรุงธนบุรีได้ อะแซหฺวุ่นกัจึงให้ตั้งกองทัพอยู่ที่บ้านกงธานี ฝ่ายเจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์นำกองทัพไปตั้งอยู่ที่เชียงใหม่กำลังเตรียมที่จะหาไปตีเมืองเชียงใหม่ได้ข่าวว่าพม่ายกทัพใหญ่มาทางด้านละเมาะจึงรีบยกกองทัพกลับมาทางด้านเมืองพิษย และตั้งมั่นรับพม่าอยู่ที่เมืองพิษณุโลก เพราะเมืองนี้มีชัยภูมิที่เหมาะสมคือมีแม่น้ำน่านไหลผ่านสามารถที่จะใช้เรือขึ้นล่องติดต่อกับหัวเมืองทางใต้ได้สะดวกและทางกรุงธนบุรีสามารถส่งกองทัพมาช่วยเหลือได้โดยง่าย

เมื่อพม่ายกทัพตามมาถึงเมืองพิษณุโลก อะแซหฺวุ่นกัให้ตั้งค่ายล้อมทั้งสองฝากแม่น้ำ เจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์ได้จัดการป้องกันเมืองเป็นสามารภ โดยตั้งป้องกันทั้งสองฝากแม่น้ำและให้ทำสะพานเชือกข้ามแม่น้ำ 2 แห่ง สำหรับส่งกำลังไปมาให้ช่วยเหลือกันได้ทั้ง 2 ฝ่าย เจ้าพระยาทั้งสองได้คุมพลออกโจมตีพม่าหลายครั้งในการปะทะกันทั้ง 2 ฝ่ายต่างผลัดกันรุกผลัดกันถอย อะแซหฺวุ่นกัเห็นว่าแม่ทัพไทยมีความสามารถยิ่ง เนื่องจากมีกำลังพลน้อยกว่าพม่ามากนักแต่ก็ยังรักษาเมืองไว้ได้เป็นเวลานาน จึงได้นัดหยุดรบและขอดูตัวเจ้าพระยาจักรีแม่ทัพใหญ่ฝ่ายไทย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือไทยรบพม่าว่า

อะแซหฺวุ่นกัให้ล่ำมถามเจ้าพระยาจักรีว่าอายุเท่าใด เจ้าพระยาจักรีให้บอกไปว่าอายุได้ 30 เศษ แล้วจึงให้ถามถึงอายุอะแซหฺวุ่นกับ้างบอกมาว่าอายุได้ 72 ปี อะแซหฺวุ่นกัพิจารณาตูลักษณะเจ้าพระยาจักรี แล้วสรรเสริญว่าท่านนี้

¹พงศาวดารฉบับราชทัตถเลขชา. เล่ม 2 พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2516), หน้า 349.

²อ่านรายละเอียดของประวัติศาสตร์ตอนนี้ได้จากหนังสือไทยรบพม่า. หน้า 517 - 561.

0406
29 SEP 2006

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

431167

รูปก็ตาม ฝีมือก็เข้มแข็งอาจสู้รบเราผู้เป็นผู้เฒ่าได้ จงอุทิศรักษาตัวไว้ภายนอก
จะได้เป็นกษัตริย์เป็นแท่นแล้วให้เอาเครื่องม้าทองคำสำหรับหนึ่งกับสักทราดพับหนึ่ง
คืนสอแก้ว 2 อัน น้ำมันดิน 2 หม้อ มาให้เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาจักรีก็ให้
ของตอบแทนตามสมควร เมื่อก่อนที่อะแซหฺนุกจะกลับไปค่ายให้ล่ามบอกเจ้าพระยา
จักรีว่า จงรักษาเมืองไว้ให้มั่นคงเถิดเราจะตีเอาเมืองพิษณุโลกให้จงได้ในครั้งนี้
ไปภายนอกพม่าจะตีเมืองไทยไม่ได้อีกแล้ว"¹

ส่วนสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เสด็จยกทัพหลวงขึ้นตามลำน้ำน่านเพื่อ
ช่วยเหลือเจ้าพระยาทั้งสองที่ถูกพม่าล้อมอยู่ พระองค์โปรดให้พักทัพที่ตำบลปากนิง
(อยู่ในเขตเมืองพิษณุโลก) แล้วตรัสสั่งให้ข้าราชการที่เป็นแม่ทัพนายกองคุมพลไปตั้งค่าย
ทั้งสองฝากแม่น้ำเป็นระยะ ๆ ไปตั้งแต่ทัพหลวงจะถึงเมืองพิษณุโลกดังนี้

ระยะที่ 1	ตั้งที่บ้านบางทราย	พระยาราชสุภาวดี	เป็นแม่ทัพ
ระยะที่ 2	ตั้งที่บ้านท่าโรง	เจ้าพระยาอิทธิฤทธิ์	เป็นแม่ทัพ
ระยะที่ 3	ตั้งที่บ้านกระดาศ	พระยาราชภักดี	เป็นแม่ทัพ
ระยะที่ 4	ตั้งที่วัดจุฬามณี	หมื่นเสมอใจราช	เป็นแม่ทัพ
ระยะที่ 5	ตั้งที่วัดจันทร์	พระยานครสวรรค์	เป็นแม่ทัพ

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้จัดกองลาดตระเวนออกตรวจรักษาทาง
คมนาคมทุกระยะและมีกองปืนใหญ่ทหารเกณฑ์ติดเตรียมไว้เป็นกองหน้า สำหรับจะให้ไปช่วย
ค่ายไหน ๆ ได้ในเวลาต้องการที่แห่งที่และโปรดให้พระยาศรีไกรลาสคุมพล 500 ทำทาง
เลียบริมแม่น้ำน่านสำหรับเดินทัพตั้งแต่ปากนิงผ่านไปตามค่ายที่ตั้งอยู่ตลอดถึงเมืองพิษณุโลก

กองทัพพม่าและไทยต่างก็ขัดสนเสบียงอาหาร ฉะนั้นพอกองทัพหลวงขึ้นไปตั้งติด
ต่อกับกองทัพรักษาเมืองพิษณุโลก อะแซหฺนุกก็รบรุกกองทัพกรุงธนบุรีโดยให้ฝ่ายตนมาตั้งค่าย
ที่วัดจุฬามณีฝั่งตะวันตก 3 ค่ายและให้กองทัพอีกกองหนึ่งยกลงมาลาดตระเวนตรวจกำลังศึก
ทางฝั่งตะวันออกและได้ปะทะกับทัพไทยตั้งแต่บ้านกระดาศไปจนถึงบ้านบางทราย สมเด็จ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราสารานุกรม, ไทยรบพม่า,
หน้า. 524 - 525.

พระเจ้ากรุงธนบุรีต้องส่งกำลัง ไปช่วยพระราชสุภาวดีรักษาค่ายที่บ้านบางทรายไว้ พม่ารบพุ่งอยู่จนค่ายก็ถอยทัพกลับไป

อีก 2 วันต่อมาสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปตั้งที่บ้านบางทราย ฝั่งตะวันออกไปช่วยพระยาสุภาวดี ในค้ำวันนั้นพม่ายกมาทางฝั่งตะวันตกเข้าปล้นค่ายพระยาอินทรอภัยที่บ้านท่าโรง ได้รบพุ่งกันเป็นสามารตสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ส่งกำลังขึ้นไปช่วยพม่า เข้าค่าย ไม่ได้ต้องเลิกทัพกลับไป

ทัพไทยและพม่าผลัดกันกันรุกผลัดกันรับอยู่เช่นนั้นหลายครั้ง ต่างฝ่ายต่างก็พยายามหากกลยุทธ์ที่จะเด็ดศึกฝ่ายตรงข้ามให้ได้ ครั้งหนึ่งพม่าถึงกับขุดคู "เพื่อเอาคูบังตัวเข้ามาตีค่ายไทย ฝ่ายไทยก็ขุดคูออกไปให้ทะลุถึงคูของพม่า รบพุ่งกันในคูทุก ๆ ค่ายรบกันมาหลายครั้ง ไทยตีค่ายพม่าไม่แตก"

ในระหว่างนี้พม่าได้ส่งกองทัพมาทางด้านสิงขร จังหวัดราชบุรี เพื่อเข้าตีกรุงธนบุรีอีกทางหนึ่ง ทำให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องยกทัพกลับไปป้องกันทางใต้ส่วนที่พิษณุโลกคงให้เจ้าพระยาทั้ง 2 ทำการรบกับพม่าต่อไป

สงครามครั้งนี้เป็นศึกใหญ่ยิ่งของสมัยกรุงธนบุรี เพราะอะแซหุ่นกี้ยกพลมาเป็นจำนวนมากประกอบด้วยพิษณุโลกถูกล้อมเป็นเวลานานถึง 4 เดือน ทำให้เกิดขาดแคลนเสบียงอาหารขึ้น ทางฝ่ายกรุงธนบุรีจะส่งเสบียงและกำลังมาเพิ่มเติมก็ไม่สำเร็จ ในที่สุดเจ้าพระยาทั้งสองก็ตัดสินใจทิ้งเมืองพิษณุโลก อะแซหุ่นกี้ยิ่งเข้าเมืองได้และทำลายเผาผลาญบ้านเมืองพินาศสิ้นยกเว้นบริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหารเพียงแห่งเดียว จากนั้นอะแซหุ่นกี้ยกทัพได้รับคำสั่งให้ยกกองทัพกลับพม่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวถึงผลของสงครามครั้งนี้ว่า "ควรลงเนื้อเห็นเป็นยุติว่าไม่ได้ชัยชนะทั้งสองฝ่าย"

เมืองพิษณุโลกสมัยกรุงรัตน โกสินทร์

เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก (เมื่อครั้งศึกษาอะแซหุ่นกี้ยกทัพมาตำแหน่งเจ้าพระยาจักรี) ได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่าพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2525 ประชาชนชาวไทยพร้อมกันถวายพระสมญานามว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) พม่าได้ยกกองทัพมารบกับไทยอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2328 เรียกว่าสงครามเก้าทัพ ครั้งนี้พระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงสามารถปราบได้อย่างราบคาบทำให้เกิดความเช็ดทลอบ

ประกอบกับระยะนั้นทางประเทศทางตะวันตกเริ่มเข้ามาคุกคามพม่าด้วยเหตุผลดังกล่าว สงครามระหว่างไทยกับพม่าจึงลดลงเป็นอันมาก

ในรัชกาลที่ 3 ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผนวชเป็นพระภิกษุ ได้เสด็จจรดงดมายังเมืองพิษณุโลก ได้ทรงศึกษาและรวบรวมโบราณวัตถุสำคัญ ๆ ที่มีอยู่ในเมืองพิษณุโลกนำไปศึกษาที่กรุงเทพฯ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ที่ 5 และที่ 6 ได้เสด็จประพาสเมืองพิษณุโลกพร้อมด้วยทรงค้นคว้าเรื่องราวต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติของเมืองพิษณุโลก สำหรับรัชกาลที่ 5 ทรงซาบซึ้งในพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปชินราชมากจึงโปรดให้จำลองไปเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรในกรุงเทพฯ ที่ทรงสร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลของพระองค์

1.3 วัดพระศรีรัตนมหาธาตุกับเมืองพิษณุโลก

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุหรือที่ชาวจังหวัดพิษณุโลกเรียกติดปากกันก็คือ วัดใหญ่ เป็นวัดที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่สำคัญ 3 องค์ด้วยกันคือ

- หลวงพ่อพระพุทธรูปชินราช
- พระศาสดา
- พระพุทธรูปชินสีห์

บริเวณวัดตั้งอยู่ในพื้นที่ 38 ไร่ 2 งาน 54 ตารางวา ติดกับริมแม่น้ำน่านทางด้านทิศตะวันออกเฉียงของตัวเมืองจังหวัดพิษณุโลก วัดพระศรีรัตนมหาธาตุคือว่าเป็นวัดที่มีความสำคัญของจังหวัดและของภาคเหนือได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าให้ยกขึ้นเป็นพระอารามกลางชั้นเอกประเภทวรมหาวิหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ รัชกาลที่ 6 เมื่อปี พ.ศ. 2458 โดยคู่กับวัดมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราชในทุก 7 ปี ทางวัดจะให้มีการจัดงานสมโภชพระพุทธรูปชินราชตรงกับวันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี มี 7 วัน 7 คืน เป็นงานใหญ่และสำคัญสุดของวัด มีประชาชนในจังหวัดพิษณุโลกและจังหวัดใกล้เคียงมาเที่ยวงานและนมัสการพระพุทธรูปชินราชกันแน่นถนันททุกปี

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุหรือที่เรียกกันว่า "วัดใหญ่" นั้นมีประวัติการสร้างวัดที่ยาวนานมาคู่กับจังหวัดพิษณุโลกคือว่าเป็นวัดที่สำคัญเป็นวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างขึ้นจาก

หลักฐานที่ปรากฏในพงศาวดารเหนือและโบราณวัตถุสถานต่าง ๆ ในวัดสันนิษฐานได้ว่า พระมหาธรรมราชาลิไทกษัตริย์พระองค์ที่ 6 แห่งกรุงสุโขทัยทรงสร้างพร้อมกับเมืองพิษณุโลก รว พ.ศ. 1900

จากการค้นคว้าของนักประวัติศาสตร์ของไทย คือ สมเด็จพระญาณสังวร ปภสฺสโร ราชานุกาภทรงกล่าวไว้ในเมืองพิษณุโลกว่า "เป็นวัดใหญ่และสำคัญกว่าวัดอื่นในเมืองพิษณุโลก มีพระมหาธาตุรูปพระปรางค์อยู่กลางเห็นจะสร้างแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี แต่ซ่อมแซมมาหลายครั้งหลายสมัย"¹ หลักฐานโบราณวัตถุที่ยืนยันกันว่าวัดนี้สร้างในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทที่ 1 คือ องค์พระปรางค์ที่บรรจุพระบรมธาตุซึ่ง เสนอ นิลเดช ให้ความเป็นไว้ในเรื่องสถาปัตยกรรม ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ พิษณุโลกว่า องค์พระศรีรัตนมหาธาตุแต่เดิมคงเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตามคตินิยมในสมัยสุโขทัยมาเปลี่ยนแปลงสมัยที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปครองเมืองพิษณุโลก โดยสร้างปรางค์แบบอยุธยาทับลงไปบนเจดีย์แบบดอกบัวตูม สมัยสุโขทัย

เมื่อทรงบูรณะองค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเสร็จเรียบร้อยแล้วสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้โปรดให้มีการฉลอง 15 วัน 15 คืน และได้ทรงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงร่วมกับนักปราชญ์ราชบัณฑิตจนครบบริบูรณ์ทั้ง 13 กัณฑ์ด้วย

ภายในวัดนี้มีโบราณวัตถุอันเป็นศิลปล้ำค่าตามสายพระเนตรของนักศิลปินชั้นเยี่ยมยอดของกรุงรัตนโกสินทร์คือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานวศิราวุธดิวงค์ ซึ่งได้ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือจดหมายเหตุทางไปพิษณุโลกว่า "นมัสการพระพุทธรูปชินราชแล้วดูธรรมมาสน์เทศน์ธรรมมาสน์สวดดูเรือนแก้ว สิ่งทั้งปวงเหล่านี้ล้วนเป็นของด้อย่างเอก ไม่เคยพบไม่เคยเห็น จะพรรณนาก็จะมากความนึกคิดว่าจะพรรณนาอย่างอื่น เพราะจะดูอีก ดูวันนี้เป็นการรีบ ๆ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจราชานุกาภ. เมืองพิษณุโลก.

หน้า 26.

² เสนอ นิลเดช, สถาปัตยกรรม ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิษณุโลก หนังสือที่ระลึกทำบุญอายุครบ 6 รอบ พระราชรัตนรังสี. หน้า 269.

ผ่าน ๆ แลจกหมายเวลาจะนอนคงจะหายาไปมากไม่สมกับของดี"¹ ของตัวอย่างเอกในวัด
พระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหารที่การนำมากล่าวได้แก่ พระพุทธชินราช

ส่วนการซ่อมแซมบูรณะวัดนั้นมีมาตั้งแต่อดีต กษัตริย์องค์สำคัญ ๆ ในสมัย
กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีได้มีจิตศรัทธาซ่อมแซมวัดคือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถคราวที่
เสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลกนั้นได้ทรงซ่อมแซมวัด พร้อมกับสร้างเสริมพระปรางค์ในสมัย
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็มีผู้สันนิษฐานว่า ทรงสร้างพระอุโบสถ นอกจากนี้ก็คือสมเด็จพระ
พระเอกาทศรถ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เป็นต้น

บทบาทของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลกเป็นวัดที่มีบทบาทสำคัญต่อ
เมืองพิษณุโลกและเมืองไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในด้านสงครามพระมหากษัตริย์แห่ง
กรุงศรีอยุธยา เมื่อจะเสด็จมาทำศึกสงครามก็จะแวะนมัสการหลวงพ่อบุรุษชินราชและ
พักไพร่พลในบริเวณวัดและในเมืองพิษณุโลกก่อนที่จะเคลื่อนทัพไปทำสงครามในภาคเหนือ
ต่อไป อาทิเช่น

พ.ศ. 1927 สมเด็จพระรามาเมศวรเสด็จขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่และกลับมา
นมัสการพระพุทธชินราชและมิมทรสพสมโภช 7 วัน

พ.ศ. 1981 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถพระพุทธชินราช

พ.ศ. 2099 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระอาทิตย์วงศ์ ซึ่งภายหลังเป็นสมเด็จพระ
บรมราชามาตาพุทธางกูร เสด็จขึ้นมาครองเมืองพิษณุโลกได้เสด็จไปนมัสการพระพุทธ
ชินราชเมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชครองเมืองพิษณุโลก ก็ได้ทรงปฏิบัติบูชาพระพุทธ
ชินราช และทรงสร้างพระอารามต่าง ๆ ในหลายตำบล

พ.ศ. 2107 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จขึ้นไปช่วยสงครามเมืองหงสาวดี
เสด็จกลับมาเยี่ยมเมืองพิษณุโลกทรงบูชาพระพุทธชินราชและพระพุทธรูปอื่น ๆ และมีการสมโภช
3 วัน และภายหลังเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นไปอยู่เมืองหงสาวดีครั้งหลัง ทรงทำการสักการะ
บูชาพระพุทธชินราช พระพุทธรูปอื่น ๆ อีกครั้ง

¹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. จดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก.

พ.ศ. 2177 สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จขึ้นไปนมัสการพระพุทธรูปชินราช โปรดฯ ให้เอาทองนพคุณเครื่องราชูปโภคมาแผ้วแล้วปิดพระพุทธรูปชินราชด้วยพระหัตถ์เสด็จสมบูรณ พระพุทธรูปชินราชจึงเป็นพระปิดทองตั้งแต่นั้นมา

พ.ศ. 2313 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จขึ้นไปปราบนพรมเมืองฝางและทรงนมัสการพระพุทธรูปชินราช

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเมื่อครั้งทรงเป็นจอมทัพสมัยกรุงธนบุรีก็ได้เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธรูปชินราชหลายครั้ง

พ.ศ. 2445 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวเสด็จไปนมัสการพระพุทธรูปชินราชและได้ทรงปิดทองทั่วพระพักตร์ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง และทรงโปรดให้หล่อพระพุทธรูปชินราชจำลองเพื่ออัญเชิญไปประดิษฐาน ณ วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ

พ.ศ. 2431 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดไปนมัสการพระพุทธรูปชินราช

27 กุมภาพันธ์ 2501 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้เสด็จนมัสการพระพุทธรูปชินราชและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้ถวายผ้าแพรทรงสำนักเป็นพุทธบูชาด้วย

จะเห็นว่าวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นวัดคู่บ้านคู่เมือง เมืองพิษณุโลกมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้มีความสำคัญต่อชาวจังหวัดพิษณุโลกทางด้านจิตใจอย่างสูงทั้งเป็นวัดที่ประดิษฐานองค์หลวงพ่พระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์และสำคัญของไทย

บทที่ 2

เมืองพิษณุโลกและประวัติทางพุทธศาสนา

2.1 ประวัติทางพุทธศาสนาและการสร้างทลวงพ่อพุทธชินราชเมืองพิษณุโลก

ประวัติของศาสนาในเมืองพิษณุโลกนั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ระยะ คือ

1. ศาสนาที่ปรากฏเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และ โบราณคดีเป็นศาสนาแรก ก็คือศาสนาพราหมณ์ ทั้งนี้เพราะเมืองพิษณุโลกได้เคยเป็นเมืองมาแล้วก่อนสมัยขอม คงเป็นสมัยอาณาจักรฟูนันหรือเจนละ เป็นใหญ่เหนือดินแดนที่เป็นประเทศกัมพูชาและตอนใต้ของลาว ปัจจุบัน และได้แผ่อำนาจเข้ามายังดินแดนที่เป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือภาคกลางและภาคเหนือของไทยด้วย ดังที่ปรากฏว่ามีปราสาทและปรangkของขอมกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในบริเวณดังกล่าวเมื่อประมาณ พ.ศ. 1400 ขอมก็ได้ครอบครองเมืองพิษณุโลกซึ่งตอนนั้นอกจะเรียกว่าเมืองสองแคว ดังปรากฏว่ามีปรangkศิลาแลงที่วัดจุฬามณี แต่ศาสนาพราหมณ์ที่ชาวเมืองสองแควนับถือคงเป็นนิกายไวษณพ คือนิกายที่นับถือพระวิษณุหรือพระนารายณ์ เป็นใหญ่ซึ่งผิดกับศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรฟูนันและเจนละซึ่งนับถือศาสนาพราหมณ์นิกายไศวะ คือนับถือพระศิวะหรือพระอิศวรเป็นใหญ่ ดังที่ปรากฏในอาณาจักรฟูนันและเจนละที่เป็นประเทศกัมพูชาปัจจุบันนี้ ล้วนมีลักษณะของนิกายไศวะคือศิวลึงค์อยู่ทั่วไป ส่วนในประเทศไทย โดยเฉพาะทางภาคกลางและภาคเหนือส่วนมากเป็นรูปพระวิษณุและพระนารายณ์ ที่จะมีรูปพระศิวะหรือพระอิศวรอยู่บ้างเป็นจำนวนน้อยยิ่งศิวลึงค์ด้วยแล้วปรากฏอยู่ว่ามีน้อยมาก แต่อิทธิพลของนิกายไศวะก็มีอยู่บ้างแต่ได้กลายมาเป็นเครื่องรางของขลังซึ่งเราเรียกว่า "ปลัดขิก" แทนโดยที่ชาวบ้านไม่ได้คิดว่าเป็นเรื่องของศาสนาพราหมณ์เลย

2. นับตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 1600 เป็นต้นมาเมื่ออาณาจักรพุกามได้เป็นใหญ่ในพุกามประเทศเมื่อพระเจ้าอโนรธาเมืองชว หรืออนุยทุทรมหาราชได้ผนวกดินแดนพม่าเหนือซึ่งมีพุกามเป็นราชธานีกับพม่าได้หรือมอญ ซึ่งมีเมืองสะเทิมเป็นราชธานีเข้าด้วยกันได้แล้ว โดยคือเอาเมืองพุกามเป็นเมืองทลวงแล้วพระองค์ได้แผ่เดชพุกามเข้ามายังดินแดนที่เป็นลานนาไทยและล้านช้าง พระพุทธศาสนาแบบพุกามก็ได้มีอิทธิพลอยู่ทางเหนือของไทย อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ก็เริ่มเสื่อมลงพร้อมกับการเสื่อมของอาณาจักรเจนละต่อมาเมื่อประมาณ

พ.ศ. 1800 อาณาจักรสุโขทัยได้รุ่งเรืองขึ้นมาแทน พ่อขุนรามคำแหงได้รับพุทธศาสนาแบบ ลังกาวงค์จากเมืองนครศรีธรรมราชเข้าไว้เผยแพร่ในสุโขทัย ทำให้อิทธิพลของศาสนา แบบพุกามค่อย ๆ เลื่อมลงและพร้อม ๆ กันนั้นศาสนาแบบขอมไม่ว่าจะเป็นนิกายไศวะหรือนิกายไวษณพ ล้วนเลื่อมความนิยมนับถือลงตามลำดับ แต่นิกายไวษณพเพียงนิยมนับถือกันมาก ทางภาคกลาง โดยเฉพาะที่กรุงศรีอยุธยา

ในราว พ.ศ. 1900 พระมหาธรรมราชาที่ 3 หรือพระมหาธรรมราชาลิไท (พ.ศ. 1897 - 1919) แห่งอาณาจักรสุโขทัยซึ่งพงศาวดารเหนือว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากทั้งยังได้ทรงศึกษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ จนแตกฉานชำาของมาผู้เสมอเหมือน ได้ยาก พระองค์ได้ทรงสร้างมหาธาตุในเมืองฝั่งตะวันออกมีพระปรางค์วัดมหาธาตุตรงกลางมีพระวิหารทิศทั้ง 4 ทิศ มีพระระเบียง 2 ชั้นและได้จัดการปั้นหุ่นหล่อพระพุทธรูป 3 องค์¹ เพื่อจะตั้งเป็นพระประธานในพระวิหาร พระพุทธรูปทั้ง 3 องค์ที่กล่าวตังนั้น คือพระพุทธรูปนารายณ์พระพุทธรูปชินสีห์ และพระศรีศาสดา สององค์แรกหน้าตัก 5 ศอก คือ 4 นิ้ว ส่วนพระศรีศาสดาหน้าตัก 4 ศอก คือ 6 นิ้ว ทั้งนี้โดยได้พราหมณ์ฝีมือดีตั้ง 5 คน ซึ่งกษัตริย์เมืองศรีสัชชาลัยสวรรค์โลก ทรงส่งบุชานุกามที่พระมหาธรรมราชาลิไททูลขอไป ช่างพราหมณ์ทั้ง 5 คือ ชาชินทร์ ชาพราหมณ์ ชาพิฆูโลก ชาราชสิงห์ ชาราชกุศล ร่วมกับช่างชาวเมือง เชียงแสนและชาวเมืองทริภุญชัยได้ช่วยกันปั้นหุ่นพระพุทธรูป 3 องค์นั้นให้มีสันฐานคล้าย ๆ กัน พระพุทธรูปทั้ง 3 องค์นี้มีคัมภีร์และสันฐานคล้ายกับพระพุทธรูปสมัย เชียงแสนพร้อมกันนั้นพระมหาธรรมราชาลิไทได้ทรงอาราธนาพระภิกษุสงฆ์ ทั้งฝ่ายคามวาสี และอรัญวาสี มีพระอุปัชฌาย์และพระคิริมาตน์ติดเขาสมอแครง เป็นประธานแต่เมื่อเทพทองเต็มแล้วแกะพิมพ์ออกรูปพระพุทธรูปชินสีห์ และพระศรีศาสดาสองพระองค์เต็มบริบูรณ์ดี แต่รูปพระพุทธรูปนารายณ์ของลงไม่สมบูรณ์ช่างทองทำหุ่นรูปใหม่และได้ทำการหล่ออีก 3 ครั้งก็ไม่สำเร็จ พระมหาธรรมราชาลิไททรงโศกเศร้าและทรงตั้งศึกษาสันฐาน จ้างบุญบารมีเป็นที่ฝังในการปั้นหุ่นครั้งหลัง ตำนานเล่าว่า

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์มาลา. ประชุมนิพนธ์เกี่ยวกับตำนาน. ทางพระพุทธศาสนา พระนคร : กรมศิลปากร พ.ศ. 2519.

ได้ปรากฏมีชีปะขาวผู้หนึ่ง ได้มาช่วยขึ้น โดยไม่มีใครทราบว่าจะมาจากไหน เพราะชีปะขาวผู้นี้ ไม่ยอมพูดกับใครปรากฏว่า เมื่อเทพทองและแกะพิมพ์ออกแล้ว ทองที่เทก็เต็มบริบูรณ์ทั้งองค์ แล้วชีปะขาวก็หายไป พระมหากษัตริย์ราชินีไททรง โสมนัสยิ่งนักและรับสั่งให้เอาเศษทอง ที่เหลือจากหล่อพระพุทธรูป 3 องค์นั้น ไปตามกันหล่อเป็นพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่ง เรียกว่า "พระเหลือ" พระพุทธรูปทั้ง 4 องค์ที่กล่าวนี้ได้ประดิษฐานอยู่ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พินธุโลกตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา พระพุทธรูปทั้ง 3 องค์นี้ โดยเฉพาะพระพุทธรูปชินราช เป็นพระพุทธรูปที่พุทธศาสนิกชนและพระมหากษัตริย์แต่โบราณทรง เคารพนับถือมากเป็นพิเศษ

ในเรื่องการสร้างพระพุทธรูปชินราชและพระพุทธรูปชินสีห์นั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือเรื่อง "เที่ยวเมืองพระร่วง" ว่า¹

เรื่องตำนานการสร้างเมืองพินธุโลกและสร้างพระพุทธรูปชินราชพระพุทธรูปชินสีห์นั้น สืบสวนหลักฐานเห็นว่ารูปเรื่องจะเป็นดังกล่าวในพงศาวดารเหนือเป็นแต่พงศาวดารเหนือ ลงนามเมืองพระศรีธรรมไตรปิฎกว่าเมือง เชียงแสนนั้นผิดที่แท้พระ เจ้าศรีธรรมไตรปิฎกนั้น มิใช่ผู้ขึ้น คือพระมหากษัตริย์ราชินีไทราชันดาของพระเจ้ารามคำแหงมหาราชนั้นเองมีเรื่อง ในศิลาจารึกว่าเมื่อเป็นมหาราชครองเมืองศรีสัชชนาลัย ก่อนจะได้ราชสมบัติ มีศัตรูต้องยก กองทัพมาตีเมืองสุโขทัยในเวลาทีพระราชบิดาประชวรหนัก จึงได้ครองราชอาณาจักรตรง กับที่ว่าพระ เจ้าศรีธรรมไตรปิฎกยกกองทัพมาตีตสวรรคโลกได้ราชสมบัติในเมืองนั้นและ พระมหากษัตริย์ราชินีไท ทรงรอบรู้พระไตรปิฎก จึงทรงสามารถแต่งเรื่อง ไตรภูมิตรงกับ ที่เรียกว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกมีแต่พระองค์เดียวเท่านั้น อีกประการหนึ่งโบราณวัตถุที่ สร้างไว้ ณ เมืองพินธุโลกเป็นแบบอย่างครั้งสุโขทัย เมื่อรับพระพุทธรูปศาสนาแบบลังกาวงศ์ มาแล้ว ยกตัวอย่างดังเช่น พระพุทธรูปพระชินราช พระชินสีห์การเชื่อได้ดังกล่าวในพงศาว ดารเหนือว่าประชุมช่างอย่างวิเศษทั้งที่มณฑลพายัพและ ในอาณาจักรสุโขทัยมา ให้ช่วยกันคิด แบบอย่าง แค่งสังเกตุเห็นได้ที่ปลายพระหัตถ์เท่ากันทั้ง 4 นิ้ว ได้มีลัทธิหนึ่งซึ่งเกิด ในภายหลัง คือลัทธิ "เทวราช" โดยถือว่าพระคิเวหรือพระอิศวรทรงเป็นใหญ่เหนือเทพ

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. เที่ยวเมืองพระร่วง. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, พ.ศ. 2521.

ทั้งปวง กษัตริย์ในสมัยนั้นคือพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (ประมาณ พ.ศ. 1345 - 1993) ซึ่งเป็นกษัตริย์สำคัญพระองค์หนึ่งที่ได้สร้างเมืองหลวงขึ้นถึง 4 แห่ง คือเมืองอินทระปุระ ทริทราลย อมเรตปุระ และมณฑลบูรพได้ทรงเป็นผู้ให้กำเนิดลัทธิเทวราชโดยถือว่าพระองค์ทรงเป็นเทวราช คือพระอัครที่มาเป็นใหญ่ในโลกนี้

ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาหายานได้เข้ามามีอิทธิพลในอาณาจักรพุกามมหานคร ทำให้ศาสนาพราหมณ์ค่อย ๆ เสื่อมอำนาจลงพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1545 - 1593) ซึ่งทรงนับถือพระพุทธศาสนาแบบมหายานได้ทรงสังเคราะห์ลัทธิโควะชของพราหมณ์กับพระพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน แล้วก็ทรงเปลี่ยนลัทธิ เทวราชมาเป็นลัทธิพุทธราช ต่อมาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7¹ (พ.ศ. 1724 - 1762) ทรงสำคัญว่าพระองค์ทรงเป็นพระพุทธเจ้าที่ยังทรงยังมีพระชนม์อยู่ ได้ทรงสร้างพระพุทธรูป พระนามเหมือนกันหมดว่า พระชัยพุทธมหานาค เป็นจำนวนถึง 23 องค์ อย่างไรก็ตามลัทธิพุทธราช ก็มีได้แก่หลายมากนัก

ตามปกติ ทางพระพุทธศาสนาก็ถือว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นธรรมราชาหรือธรรมราชในเมืองสุโขทัย เมื่อพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้เข้ามาตั้งมั่นแล้วก็ได้มีการปกครองส่งมอบอย่างเป็นระเบียบ โดยมีสังฆราชหรือพระสวามีสังฆราชทรงเป็นประมุข ส่วนพระครูที่ปกครองหัวเมืองใหญ่ ๆ 8 หัวเมือง ก็เรียกว่าสังฆราชา ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนเป็น "สังฆปาโมกข์" คำว่าธรรมราชาและสังฆราช หรือสังฆราชาเป็นคำที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยได้รู้จักกันเป็นอย่างดีแล้วแต่คำว่า "พุทธราช" ยังไม่เป็นที่รู้จักกันเลยเมื่อพระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในฝั่งเมืองฝ่ายเหนือแล้วพระมหากษัตริย์ทรงเห็นว่าถ้าจะถวายพระนามพระพุทธรูปหล่อใหม่องค์หนึ่งซึ่งมากที่สุดว่า "พระพุทธชินราช" ก็คงมีความหมายลึกซึ้งดีแทนที่จะเรียกว่า พระชินราชตามแบบขอมในอาณาจักรมณฑลบูรพก็ทรงเติมคำว่า "ชิน" เข้าไปด้วยแต่ถ้าจะเรียกว่าพระชินราชเฉย ๆ โดยไม่มี "พุทธ" ไว้ด้วยก็อาจทำให้ผู้เข้าใจผิดว่าไม่มีพระพุทธเจ้าก็ได้ทั้งนี้ศาสนา เช่น ในอินเดียซึ่ง เป็นศาสนาคู่แข่งขันกับพุทธศาสนานั้น เขามีศาสดาพระนามว่ามหาวิระ หรือพระชินะ ถ้าใช้คำว่า "ชินราช" อาจหมายถึง

¹ หลวงบริบาลบุรีรัตน์. ชุมนุมโบราณคดี. พระนคร : เขมบรรณกิจ พ.ศ.

ศาสตร์ของศาสนา เช่นก็ได้ แต่โดยเหตุที่พระพุทธเจ้าก็ทรงได้รับการขนานพระนามว่า "พระชินะ" เช่นเดียวกัน ดังนั้นเพื่อให้แตกต่างกันและจะได้ไม่เกิดความสับสนในภายหลัง พระองค์จึงได้ถวายพระนามพระพุทธรูปพระองค์นี้เสียให้ชัด เพื่อแสดงว่าเป็นพระชินเจ้าทางพระพุทธศาสนา ไม่ใช่พระชินเจ้าในศาสนา เช่นดังนั้นพระนามของพระพุทธรูปองค์สำคัญนี้จึงปรากฏว่า "พระพุทธรุชินราช"¹

การที่พระมหากษัตริย์ราชันย์ไทยได้ทรงสร้างพระพุทธรุชินราชพระพุทธรุชินสีห์ และพระศรีศาสดาชั้นที่เมืองสองแควนั้นพระองค์ได้ทรงใช้ช่างจากเมืองศรีสัชชนาลัย สวรรคโลก มาสมกับช่างชาวเชียงแสนและชาวเมืองทริภุชไชย ช่วยกันปั้นหุ่นพระพุทธรุทั้ง 3 องค์และต่อมาได้มีชีปะขาวเป็นเทวดาช่วยสร้างพระพุทธรุชินราชนั้น นับว่าเป็นนิมิตอันดีที่บรรดายอดนักปฎิมากรรมทั้งหลายจากเมืองต่าง ๆ ได้มาร่วมมือกันสร้างพระพุทธรุทั้ง 3 องค์อย่างสุดฝีมือ จึงทำให้ชาติไทยได้พระพุทธรุปกหล่อขนาดใหญ่ ซึ่งสวยงามอย่างที่จะหาพระพุทธรุหล่อองค์ใดสวยงามเสมอเหมือนมิได้ พระพุทธรุทั้ง 3 โดยเฉพาะพระพุทธรุชินราช จึงนับว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งชาวไทยทั้งหลายจะได้รับความสมัครสมานสามัคคีกันสืบไป โดยยึดถือพระพุทธศาสนา เป็นศูนย์กลางแห่งสายสัมพันธ์ของคน

พระพุทธรุชินราชเป็นพระพุทธรุปฏิมาที่ศักดิ์สิทธิ์ยิ่งที่ประชาชนเคารพนับถือมาก² พระมหากษัตริย์ของไทยนับตั้งแต่อยุธยาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้เสด็จมากระทำการบูชา เช่นสมเด็จพระราเมศวร สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเอกาทศรถ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ยกเว้นรัชกาลที่ 3 ล้วนเคยเสด็จมาถวายเครื่องสักการบูชาพระพุทธรุชินราชทั้งสิ้น แม้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ครั้งเมื่อทรงผนวชก็ได้

¹ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. เรื่อง โบราณคดี.

พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, พ.ศ. 2404.

² สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. พระราชพงศาวดารฉบับราชทัตถเลขา
เป็นต้น. พระนคร : โอเดียนสโตร์, พ.ศ. 2505.

ความเครื่องสักการบูชาพระพุทธชินราช เช่นกันซึ่งนับว่าพระพุทธชินราชมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง

ปูชนียวัตถุและปูชนียสถานที่สำคัญ ๆ ในเมืองพิษณุโลก นอกจากพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระพุทธรูปศิลา ซึ่งสองพระองค์หลังนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ณ วัดบวรนิเวศวิหารแล้วก็มีพระปรารักษ์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งเข้าใจว่าเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอัฐฐารส ซึ่งเป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติ สูง 18 ศอก ซึ่งก่อด้วยอิฐคือปูน และวัดที่สำคัญอื่น ๆ อีกมากมาย เช่น วัดราชบูรณะ วัดนางพญา วัดโพธิญาณ วัดดงกล่าวน้อยอยู่ในตัวเมืองพิษณุโลก ส่วนวัดสำคัญที่อยู่นอกตัวเมืองพิษณุโลกก็มีวัดจุฬามณีซึ่งเป็นวัดที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงสร้างบูรณะขึ้นใหม่ และได้ทรงผนวชอยู่ที่วัดนี้เมื่อ พ.ศ. 1992 เป็นเวลาถึงแปดเดือน¹ วัดอรุณภูมิ วัดธรรมจักร วัดชีปะขาวหาย ฯลฯ เมืองพิษณุโลกจึงเป็นเมืองหนึ่งที่ได้เต็มไปด้วยวัดอารามน้อยใหญ่ อันแสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองของเมืองมาตั้งแต่อดีตอย่างที่จะหาเมืองอื่นเทียบได้ยาก

การศาสนาในเมืองพิษณุโลก สมัยกรุงสุโขทัยตอนต้น ๆ ก็คงจะไม่มีมีความสำคัญอะไรนักเพราะตอนนั้นเมืองพิษณุโลกยังเป็นเมืองเล็ก ๆ คือ เมืองสองแคว

นับตั้งแต่ระบรมไตรโลกนาถเสด็จมาถวายพระราชสมบัติอยู่ที่เมืองสองแควเพื่อป้องกันมิให้ชาวเชียงใหม่ยกกองทัพมาบุกรุกหัวเมืองเหนือ แล้วพระองค์ก็เสด็จสร้าง (บูรณะ) วัดจุฬามณีเมื่อ พ.ศ. 2007 แล้วใน พ.ศ. 2008 ได้ทรงผนวชอยู่ที่วัดนี้เป็นเวลาถึง 8 เดือน จึงได้ทรงลาผนวชพระองค์ทรงให้เล่นมหรสพสมโภชพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นเวลา 15 วัน และได้ทรงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจนจบ พระองค์ทรงครองราชสมบัติอยู่ที่พิษณุโลกเป็นเวลาถึง 28 ปี นับว่าเป็นเวลาอันยาวนานที่พระองค์จะทรงสร้างความสำเร็จรุ่งเรืองให้แก่เมืองพิษณุโลกทำให้เมืองพิษณุโลกมีความสำคัญเป็นอันดับ 1 ยิ่งกว่ากรุงศรีอยุธยาเสียอีก และการที่พระบรมไตรโลกนาถทรงเปลี่ยนชื่อเมืองสองแควเป็นเมืองพิษณุโลก

¹พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารพระราชทัณฑ์
เลขที่ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทุมุณี (เจิม) และฉบับพระจักรพรรดิ
วงศ์ (จาด)

คือโลกของพระวิษณุหรือพระนารายณ์แกใน เมืองพินธุโลกนี้ มีพระพุทธรูปเป็นเมืองขัณฑ์ที่สำคัญอยู่นั้นคือพระพุทธรูปเจ้าหรือพระพุทธรูปชินราชไว้ทรงประทับอยู่ในเมืองพินธุโลก คือเมืองของพระวิษณุนั้นย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธรูปศาสนาได้มีชัยชนะเหนือศาสนาพราหมณ์อย่างเด็ดขาดแล้ว นอกจากนั้นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถยังได้ทรงทำบำรุงพระพุทธรูปศาสนาและหล่อรูปพระโพธิสัตว์ทั้ง 550 พระชาติอีกด้วย นับว่าเป็นกิจกรรมที่ไม่เคยมีพระมหากษัตริย์องค์ใดทั้งในอดีตและภายหลังพระองค์ได้ทรงกระทำเลย

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ปรากฏว่าตำแหน่งพระราชคณะมีเฉพาะในกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น ส่วนตามหัวเมืองบางหัวเมืองเท่านั้นที่มีพระครูเจ้าคณะเมืองที่เป็นสังฆราชปรากฏว่าทางฝ่ายเหนือมี 5 เมือง รวมเป็น 8 เมืองเท่านั้น คือเมืองพินธุโลก เมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก เมืองสว่างบุรี เมืองลพบุรี เมืองเพชรบุรี และเมืองจันทบุรี แสดงว่าเมืองพินธุโลกก็เป็นเมืองทางพระพุทธรูปศาสนาที่สำคัญยิ่ง เมืองหนึ่งรองจากกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าเมืองพินธุโลกได้เคยมีกษัตริย์และเจ้านายอื่น ๆ มาทรงปกครองหลายพระองค์ด้วยกัน นอกจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว ก็มีสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช สมเด็จพระนเรศวรมหาราช¹

ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระองค์ทรงตั้งให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาปกครองเมืองพินธุโลก และเมื่อคราวที่พระเจ้าหงสาวดียกกองทัพเพื่อมาตีกรุงศรีอยุธยานั้น พระองค์ได้ยกมาล้อมเมืองพินธุโลกก่อน ถ้าหากสมเด็จพระมหาธรรมราชาไม่ออกไปสวามิภักดิ์ พระเจ้าหงสาวดีก็คงจะตีเมืองพินธุโลกแตกแน่นอน ซึ่งนั่นหมายถึงปูชนียวัตถุและปูชนียสถานต่าง ๆ ในเมืองพินธุโลก เช่นวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินสีห์ ก็คงจะถูกทำลายย่อยยับ เช่น ที่กรุงศรีอยุธยาถูกทำลายก็ได้มีละนั้น เราคงจะไม่มีพระพุทธรูปชินราชที่ทรงคุณค่ายิ่ง ไว้ให้เรากราบไหว้บูชาและภาคภูมิใจเป็นแน่²

¹ ทวน พันธุพันธ์. พินธุโลกของเรา. พระนคร : วิทยาลัยการศึกษา พินธุโลก พ.ศ. 2514.

² สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. ปูชนียสถานโบราณวัตถุของไทย. กรุงเทพฯ : แพร่วิทยา พ.ศ. 2518.

พระพุทธศาสนาในเมืองพิษณุโลก คงจะเจริญถึงที่สุดก็ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาตัวเอง นับตั้งแต่นั้นมาการพระศาสนาก็คงดำเนินไปเป็นปกติธรรมดาเรื่อยมาจนถึงทุกวันนี้ แม้จะมีการกระทบกระเทือนเนื่องจากสงครามระหว่างไทยกับพม่าอยู่บ้าง แต่ก็ไม่มากนัก แม้ในปัจจุบันนี้การพระศาสนาในเมืองพิษณุโลกก็นับว่าเจริญรุ่งเรืองมากไม่น้อยกว่าจังหวัดอื่น ๆ พระพุทธชินราชซึ่งเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของพิษณุโลกก็ยังคงความเป็นพระที่งามล้ำพระพุทธรูปอื่น ๆ และยังคงเป็นศูนย์กลางแห่งศรัทธาความเลื่อมใสของประชาชนทั่วประเทศอยู่

2.2 เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับเมืองพิษณุโลก

หลังจากพญางัวนาถมได้สิ้นพระชนม์ลงแล้วเมื่อ พ.ศ. 1980 ได้เกิดความยุ่งยากเกี่ยวกับการขึ้นครองราชบัลลังก์ สุโขทัย หัวเมืองต่าง ๆ ภายในแคว้นสุโขทัยต่างแยกตัวกันเป็นอิสระในครั้งนั้น พระมหาธรรมราชาลิไทผู้เป็นอุปราชครองอยู่ที่เมืองลูกหลวง คือ ศรีวิชัยชานาลัย ต้องใช้กำลังเพื่อยึดเมืองสุโขทัยไว้ และขึ้นครองราชย์ที่สุโขทัยตามราชประเพณี ในครั้งนั้นพระองค์ต้องปราบปรามเจ้าเมืองต่าง ๆ ซึ่งเป็นญาติกัน และรวบรวมแคว้นสุโขทัยให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกครั้งหนึ่ง

ในการขึ้นครองราชบัลลังก์กรุงสุโขทัย ได้มีปรากฏทางประวัติศาสตร์อันเป็นข้อความในศิลาจารึกที่แสดงว่า พระมหาธรรมราชาลิไทใช้ความพยายามเป็นอย่างมากที่จะแสดงให้เห็นถึงสิทธิโดยชอบธรรมของพระองค์ในราชบัลลังก์กรุงสุโขทัย ในฐานะที่พระองค์เป็นหลานปู่ของพ่อขุนรามคำแหง ทั้งนี้เนื่องจากความยุ่งยากทั้งหลายก่อนที่พระองค์จะได้ขึ้นครองแคว้นสุโขทัยนั้นเป็นเรื่องของการแย่งชิงความเป็นใหญ่ในหมู่เครือญาติของพระองค์เอง ด้วยเหตุนี้ในการรวบรวมแคว้นสุโขทัยนั้น เครือญาติหลายคนจะต้องถูกพระองค์กำจัดลงอย่างแน่นอน การประกาศความมีสิทธิโดยชอบธรรมของพระองค์ที่มีต่อราชบัลลังก์สุโขทัย ก็เพื่อเป็นการลบล้างความเข้าใจอันเป็นปฏิปักษ์ต่อการขึ้นครองราชย์ของพระองค์ซึ่งจะต้องมีอยู่ทั่วไปในแคว้นสุโขทัยนั้น และเพื่อเป็นการเพิ่มพูนความชอบธรรมยิ่งขึ้นประวัติของพ่อขุนรามคำแหงจึง

¹พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, "แนวความคิดเกี่ยวกับการสืบราชสมบัติของแคว้นสุโขทัย," ศิลปากร. ปีที่ 21, เล่ม 6 (มีนาคม, 2521), หน้า 25 - 6.

ได้รับการยกย่องขึ้นมากล่าวเน้น และพระมหากษัตริย์ราชินีก็ได้สร้างเสริมบทบาทของพระองค์ให้เป็นเช่นเดียวกับพ่อขุนรามคำแหง พระองค์ได้เปิดศีกนอกเขต คือ ด้านทิศเหนือ เข้าตีเมืองแพร่กวาดต้อน ผู้คนมาเป็นข้าพระที่เมืองศรีวิชัยชวาลัย ด้านทิศตะวันออกได้แผ่ขยายอำนาจเข้าสู่ลุ่มน้ำป่าสัก การแผ่ขยายอำนาจของพระมหากษัตริย์ราชินีไทย ควรครุในระยะเวลาประมาณ พ.ศ. 1890 - 1902 อันเป็นช่วงสิบปีแรกของการครองราชย์ของพระองค์¹

การเข้าไปรบกวนเมืองในลุ่มแม่น้ำป่าสัก กระทบกระเทือนถึงเมืองในเขตแคว้นของสมเด็จพระรามาธิบดีแห่งกรุงศรีอยุธยาบ้าง เพราะเป็นเขตแดนต่อกับเมืองในเขตของลพบุรีตั้งนั้น จึงปรากฏความตามหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ว่า ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระรามาธิบดีได้ยึดเมืองพิษณุโลกไว้ได้ และส่งขุนทลวงพ่องัวซึ่งในขณะนั้นเป็นเจ้าของเมืองสุพรรณบุรี มาครองเมืองพิษณุโลกอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง²

การเข้ายึดเมืองพิษณุโลกนี้ หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ไม่ได้ระบุเวลาที่แน่ชัด แต่อยู่ในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ราชินีไทยอย่างแน่นอน คือควรอยู่ระหว่างประมาณ พ.ศ. 1902 - 1905 เพราะเนื่องจากสถานที่ตั้งเมืองพิษณุโลกเกี่ยวข้องกับภารกิจที่จะเป็นหัวหาดของพระมหากษัตริย์ราชินีไทยในการรุกรานเมืองในลุ่มแม่น้ำป่าสักตอนบน การยึดเมืองพิษณุโลกไว้เป็นการป้องกันการขยายอำนาจของพระมหากษัตริย์ราชินีไทย มาทางทิศตะวันออกได้ ดังนั้นระยะเวลาการยึดเมืองพิษณุโลกจึงควรอยู่ประมาณหลังการขยายอิทธิพลไปรบกวนเมืองในลุ่มแม่น้ำป่าสักของพระมหากษัตริย์ราชินีไทย นั่นคือหลังจาก พ.ศ. 1902 แล้วแต่ก็ไม่ควรเกินหลังจากที่พระมหากษัตริย์ราชินีไทย ออกผนวชเมื่อ พ.ศ. 1905

ฐานะของเมืองพิษณุโลกในขณะที่ยึดเมืองพิษณุโลกมาครองอยู่นี้ ไม่ต้องสงสัยว่าจะมีฐานะเป็นหัวเมืองที่ขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยาและเช่นเดียวกันเป็นทูกข้างแคว้นของแคว้นสุโขทัยด้วย (ระยะทางจากเมืองพิษณุโลก ถึงเมืองสุโขทัยประมาณ 76 กิโลเมตร)

¹ ประเสริฐ ณ นคร. เรื่องเดิม, หน้า 36 - 7.

² รตนปัญญาเดร. ชินกาลมาลีปกรณ์. แปลโดย แสง มนวิฑูร (พระนคร : กรมศิลปากร, 2501), หน้า 102 - 3.

หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรในช่วงปี พ.ศ. 1902 - 1905 เจียบหายไม่ ปรากฏว่าได้เกิดเหตุการณ์ใดในแคว้นสุโขทัยบ้าง จรกระทั่งถึง พ.ศ. 1905 พระมหาธรรมราชาลิไทผนวชหลังจากนั้นเอกสารทางฝ่ายสุโขทัยก็เจียบหายไปอีก คงปรากฏในหลักฐานของล้านนา แต่ไม่บ่งบอกระยะเวลาที่แน่นอนซึ่งกล่าวหาว่าพระมหาธรรมราชาลิไท ถวายบรรณาการเป็นอันมากต่อสมเด็จพระรามาธิบดีเพื่อขอเมืองพิษณุโลกคืน ในที่สุดก็ได้คืน และพระมหาธรรมราชาลิไทต้องเสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลก ทางเมืองสุโขทัยนั้นให้ขุนนิษฐาองค์หนึ่งของพระองค์ครองแทน¹ มีหลักฐานของสุโขทัยเองว่า พระมหาธรรมราชาลิไทอยู่ที่เมืองพิษณุโลกถึง 7 ปี

ดังนั้นระยะเวลาการเสด็จไปครองเมืองพิษณุโลกควรจะเป็นประมาณ พ.ศ. 1905 หลังจากที่พระมหาธรรมราชาลิไทลาผนวชแล้ว

การได้เมืองพิษณุโลกคืนนั้น ทรงใช้เพศบรรพชิตของพระองค์นิมนต์เมืองพิษณุโลกคืน วิธีการเช่นนี้พระมหาธรรมราชาลิไทได้ใช้อีกครั้ง โดยพระสมณะเถรนิมนต์เมืองตาก จากพระเจ้ากือนาแห่งเชียงใหม่ และเช่นเดียวกับพฤติกรรมของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งนำที่จะถือเอาแบบอย่างของพระมหาธรรมราชาลิไทที่ทรงผนวชขณะครองราชย์ที่วัดจุฬามณี และส่งสมณะทูตไปเชียงใหม่ เพื่อนิมนต์เมืองเขลียง หรือเชียงขึ้น หรือศรีวิชัยนำล้นจากพระเจ้าติโลกราช²

พ.ศ. 1913 - 1915³

¹ กรมศิลปากร. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย. (พระนคร : กรมศิลปากร, 2515), หน้า 118.

² พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. บทบาทของพระมหาธรรมราชาลิไท ศาสนา และ 1 หรือการเมือง" เมืองโบราณ. ปีที่ 5, ฉบับที่ 1 (ตุลาคม - พฤศจิกายน, 2521), หน้า 30 - 1.

³ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. "บทบาทของขุนหลวงพ่องั่วที่มีต่อราชวงศ์สุโขทัย," ศิลปากร. ปีที่ 18, เล่ม 4 (พฤศจิกายน, 2517), หน้า 71 - 80.

พระมหากษัตริย์ราชินีไทย ได้เสด็จกลับคืนเมืองสุโขทัย และเริ่มมีบทบาททางการเมืองใหม่ หลังจากที่ย้ายหายไปหลายปี แต่พระองค์ได้สิ้นพระชนม์เสียก่อนหลังจากกลับจากเมืองพิษณุโลกเล็กน้อย ระยะเวลาการสิ้นพระชนม์ของ พระมหากษัตริย์ราชินีไทยประมาณ พ.ศ. 1913 - 1915

พระเถระ 5 รูป มาจำพรรษาที่เมืองพิษณุโลก

ได้มีปรากฏการณ์ทางพุทธศาสนาอย่างหนึ่งซึ่งกล่าวไว้ในเอกสารของฝ่ายลานนา คือชื่อกาลมาลีปกรณ์ และตำนานมูลศาสนา โดยเฉพาะตำนานมูลศาสนาได้กล่าวถึงก่อนข้าง ละเอียกว่าครั้งหนึ่งมีพระเถระผู้มีชื่อเสียงมากรูปหนึ่ง ได้นำพุทธศาสนาแบบลังกามาเผยแพร่ และตั้งสำนักอยู่ที่นครพนม ซึ่งเป็นเมือง ๆ หนึ่งอยู่แถบอ่าวเมาะตะมะ ในประเทศพม่า ได้มี พระสงฆ์ ชาวสุโขทัย 2 รูป คือพระสุมนะ และพระอโนมทลี ได้เดินทางไปบวชใหม่และ เรียนความรู้อยู่ที่นั่น เมื่อเดินทางกลับมาครั้งหนึ่ง ได้นำพระสงฆ์ชาวสุโขทัยอีก 8 รูป เดินทาง ไปศึกษาอีกและกลับมาสู่แคว้นสุโขทัยการเดินทางกลับมาของพระสงฆ์เหล่านี้เมื่อพิจารณา เหตุการณ์ที่เล่า เรื่องการ ได้พระบรมสารีริกธาตุของสมณะ พอที่จะประมาณได้ว่าอยู่ในระยะเวลาที่พระมหากษัตริย์ราชินีไทยยังเป็นอุปราชปกครองอยู่ที่เมืองศรีสัชชนาลัย คือระหว่าง พ.ศ. 1883 - 1890¹

เมื่อพระมหากษัตริย์ราชินีไทยได้ขึ้นครองราชย์ที่กรุงสุโขทัยแล้ว พระองค์ได้ส่ง พระสงฆ์ เหล่านี้ออกไปเผยแพร่พุทธศาสนายังที่ต่าง ๆ พระสมณะนั้นปรากฏหลักฐานจากศิลาจารึกและตำนานที่แน่นอนว่าได้ไปเผยแพร่พุทธศาสนายังเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 1912 ส่วนพระสงฆ์รูปอื่น ๆ นั้นได้ไปที่อยุธยา 1 รูป ไปเมืองหลวงพระบาง 1 รูป และไปเมืองน่าน 1 รูป ที่เหลืออีก 5 รูปนั้น มาจำพรรษาที่เมืองพิษณุโลก²

¹A.B. Gris wold. Wat Pra Yun Reconsidered. (Bangkok : The Siam Society 1975), PP. 14 - 7.

²พระพุทธรูปงาม และพระพุทธรูปงาม. ตำนานมูลศาสนา. (กรุงเทพมหานคร : ไปรตเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล. เดช สนิทวงศ์, 2518), หน้า 194.

ลักษณะการเล่าเรื่องเดินทางไปเผยแพร่พุทธศาสนายังที่ต่าง ๆ ของพระสงฆ์เหล่านี้เป็นการเล่าแบบตำนาน คือขาดการบ่งบอกระยะเวลาที่แน่นอน การเดินทางทั้งหมดได้ถูกรวมมาเล่ารวมในครั้งเดียว (ยกเว้นเรื่องของพระสมณะที่มีการขยายในรายละเอียด) จึงทำให้ไม่อาจทราบได้ว่า รูปใดเดินทางไปที่นั้น ๆ เมื่อใดกันแน่อย่างไรก็ตามพฤติกรรมตอนนั้นของพระมหากษัตริย์ราชินีใหม่มีความคล้ายคลึงกันเรื่องในตำนานของฝ่ายลัทธิอริยวินัยที่กล่าวถึงการส่งพระเถระไปเผยแพร่ยังดินแดนต่าง ๆ ของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดีย ตำนานการเผยแพร่พุทธศาสนาของพระเจ้าอโศกตอนนั้นกล่าวอีกว่า ในจำนวนพระสงฆ์ที่ส่งออกไปเหล่านี้มีอยู่ 5 รูป โดยมีพระมหินทร์เถระผู้เป็นโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าอโศกได้ไปเผยแพร่พุทธศาสนายังเกาะลังกา¹

ในตอนทีเรื่องในตำนานกล่าวถึงการมาจำพรรษาที่เมืองพินธุโลกของพระเถระ 5 รูปนั้นปรากฏคำเรียกในตำนานมูลศาสนาอยู่ 2 แห่งที่เรียกเมืองพินธุโลกว่าเป็น "เมืองกลาง"² ซึ่งเมื่อพิจารณาที่ตั้งของเมืองพินธุโลกแล้ว มิได้ตั้งอยู่ระหว่างกลางของสถานที่อื่น ๆ ที่สำคัญอย่างแน่นอนแต่่าที่ที่มีความหมายที่แสดงถึงฐานะอย่างใดอย่างหนึ่งของเมืองพินธุโลกในขณะนั้นที่เกิดเหตุการณ์นั้นมากกว่า เพราะเมื่อได้พิจารณาเวลาที่มีการเรียบเรียงตำนาน ได้ลงความเห็นว่าคุณอยู่ระหว่าง พ.ศ. 1999 - 2018 นั้น เมืองพินธุโลกได้มีฐานะอย่างแน่ชัดแล้วว่าเป็นเมืองลูกหลวงของกรุงศรีอยุธยา *ชื่อพินธุโลก*
เมืองพินธุโลกในฐานะที่เป็น "เมืองกลาง"

ดังได้กล่าวแล้วว่า การที่พระมหากษัตริย์ราชินีใหม่ได้เมืองพินธุโลกกลับคืนนั้น ได้ใช้วิธีการแอบอิงทางศาสนาเพื่อดำเนินการขอเมืองคืน และวิธีดังกล่าวได้ปรากฏอย่างชัดเจนอีกครั้งหนึ่งเมื่อพระสมณะได้เดินทางไปเชียงใหม่ด้วย และเมื่อได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากือนา ท่านได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุไปเมือง ออกแสดงให้พระเจ้ากือนาได้นมัสการ พระเจ้ากือนามีความศรัทธาเป็นอันมากและได้ขอให้พระสมณะบรรจุพระสารีริกธาตุไว้ในเจดีย์ที่พระองค์จะได้

¹ อ้างจาก Robert C. Lester, Theravada Buddhism in Southeast Asiam. (The University of Michigan Press, C. 1973), p. 68.

² พระพุทธพุกาม และพระพุทธานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 194, 222.

ทรงสร้างขึ้นที่วัดสวนดอก เชียงใหม่แต่พระสุมนะ ได้ปฏิสังขรณ์ โดยครั้งแรกโดยอ้างว่า พระบรมสารีริกธาตุที่แต่ก่อนท่านได้ เคยนำออกให้พี่น้องชาวสุโขทัย ได้มีสักการะถ้าหากจะเอา บรรจุไว้ในเจดีย์ที่เชียงใหม่แล้ว ชาวสุโขทัยก็ไม่อาจที่จะมานมัสการพระบรมธาตุได้เพราะ เมืองเชียงใหม่มากับเมืองสุโขทัยในขณะนั้นมิได้ เป็นไมตรีต่อกัน พระเจ้าก็อนาจึงได้ทรงแก้ปัญหาให้ว่า พระองค์จะทรงยกเมืองตากซึ่งในขณะนั้น เป็นของเชียงใหม่ถวายแก่พระสุมนะ เพื่อเป็นการบูชาศิลาธิคุณ ดังนั้น พระสุมนะจึงได้ให้ทิดใส เป็นหลานมาเป็นเจ้าเมืองตาก และยินดีให้สร้างเจดีย์ เพื่อบรรจุพระสารีริกธาตุ ซึ่งท่านนำมาไว้ที่เมืองเชียงใหม่เมือง เชียงใหม่กับเมืองสุโขทัยจึงกลับเป็นไมตรีต่อกันอีกเช่นเดิม

จะเห็นได้ว่าก่อนหน้าที่พระสุมนะเดินทางไปยังเมืองเชียงใหม่นั้น เมืองสุโขทัยและเมืองเชียงใหม่เป็นอริกันอยู่ ซึ่งข้อบาดหมางก็คงเนื่องมาจากเรื่องเมืองตากซึ่งทางฝ่าย เชียงใหม่แย่งชิงไปจากเมืองสุโขทัย ทำให้ประชาชนของทั้งสองแคว้น ไม่อาจที่จะเดินทาง ไปมาหาสู่กันได้ แต่ในสมัยนั้นผู้ที่จะใช้เป็นสะพานเชื่อมโยงเพื่อเจรจากรณีเมืองกันได้ คงมี แต่เพียงพระสงฆ์ซึ่งทั้งสองฝ่ายต่างก็นับเนื่องจากเป็นพุทธศาสนิกชนด้วยกันดังนั้น เรื่องการเจรจารัฐประธาตระหว่างพระเจ้าก็อนากับพระสุมนะจึงอาจแปลความหมายได้ว่าเป็น การเจรจากรณีเมืองกัน ในรูปหนึ่งผลของการเจรจากรณีเมืองครั้งนี้ ฝ่ายเมืองเชียงใหม่ได้มีการ ผ่อนปรนให้ชาวสุโขทัยมาเป็นเจ้าเมืองตากซึ่งอยู่ "ท่ามกลาง" เมืองทั้งสองและเมือง เชียงใหม่กับสุโขทัยจึงเป็นไมตรีกันอีกกับเมืองพิษณุโลก

ถ้าหากทรงมหาธรรมราชาลิไทได้เมืองพิษณุโลกคืน โดยใช้วิธีการในเจรจากรณี เมืองในขณะพระองค์ผนวชแล้ว ก็เป็นการที่สมเด็จพระรามาธิบดีถวายเมืองพิษณุโลกให้แก่ พระองค์เช่นกัน และการที่พระมหาธรรมราชาลิไทต้องเสด็จมาประทับที่เมืองพิษณุโลก เมื่อได้เมืองคืนแล้วนั้น ควรจะเป็นเงื่อนไขของการมอบถวายกันเป็นการส่วนพระองค์ทำให้ การคืนเมืองพิษณุโลกให้กลับเป็นของแคว้นสุโขทัยไม่ตั้งนั้นช่วงระยะเวลาที่พระมหาธรรม ราชาลิไทมาประทับที่เมืองพิษณุโลก จึงทำให้เมืองพิษณุโลกมีฐานะที่เป็น "เมืองกลาง" และพระเถระทั้ง 5 รูป ที่มาจำพรรษาที่เมืองนั้นก็ควรจะอยู่ในช่วงระยะเวลาที่เช่นกัน คือ ประมาณ 1905 - 1912

ฐานะของแคว้นสุโขทัยในขณะนั้นอาจได้รับอาจได้รับการพิจารณาแตกต่างไปจากเดิม

กล่าวคือในช่วงที่จาริกของแคว้นสุโขทัยขาดหายไปไม่ปรากฏเรื่องราวคือ ประมาณ พ.ศ. 1902 - 1906 เป็นระยะที่แคว้นสุโขทัยได้รับการบีบบังคับอย่างหนักจากสมเด็จพระรามาธิบดีแห่งกรุงศรีอยุธยา และการที่พระมหาธรรมราชาลิไทได้เมืองพิษณุโลกคืนต้องมาประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลก โดยให้พระชนมโอรสของพระองค์ครองเมืองสุโขทัยแทนนั้นเป็นการที่พระองค์ถูกบีบบังคับให้ต้องสละอิทธิพลทางการเมืองของพระองค์ที่มีต่อแคว้นสุโขทัย อำนาจของพระองค์ควรจะถูกจำกัดอยู่ที่เฉพาะเมืองพิษณุโลกที่พระองค์ครองอยู่เท่านั้นเมืองพิษณุโลก ในขณะนั้นจึงมีฐานะเป็นกลาง คือมีความเป็นเอกเทศแต่มีความผูกพันกับแคว้นสุโขทัยที่ตัวบุคคลคือ พระมหาธรรมราชาลิไทเป็นเจ้าของผู้มีเชื้อสายเป็นสุโขทัย น่าจะอยู่ภายใต้การสอดส่องหรือควบคุมของสมเด็จพระรามาธิบดีแห่งกรุงศรีอยุธยา ในระดับหนึ่ง ด้วยเหตุนี้เรื่องราวของแคว้นสุโขทัยจากจาริกต่าง ๆ จึงขาดหายไปอีกหลังจากมีเรื่องราวพระมหาธรรมราชาลิไทผนวชเมื่อ พ.ศ. 1905 จนกระทั่งประมาณ พ.ศ. 1912

บทบาททางการเมืองของพระมหาธรรมราชาลิไทได้เริ่มขึ้นอีก เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีแห่งกรุงศรีอยุธยาสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 1912 อันเป็นที่พระมหาธรรมราชาลิไทประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลกเป็นเวลา 7 ปี จาริกสมณญูได้กล่าวถึงการที่พระองค์ได้เริ่มระดมพลจากเมืองต่าง ๆ ที่ยังสวามิภักดิ์ต่อพระองค์เป็นจำนวนมากเพื่อมาไหว้พระพุทธรูปที่เมืองสุโขทัยการที่ตำนานของฝ่ายล้านนารวมทั้งศิลาจารึก วัดพระยืน ลำพูนได้กล่าวถึงเรื่องพระสมณะที่ได้ขึ้นไปเชียงใหม่ในปีนั้น ขณะนั้น พระมหาธรรมราชาลิไทได้หลุดพ้นจากอิทธิพลครอบงำของสมเด็จพระรามาธิบดีแล้ว และน่าจะมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับขุนหลวงพ่องิ้วแห่งสุพรรณบุรีพระมหาธรรมราชาลิไทได้กลับมาเริ่มต้น บทบาททางการเมืองใหม่ที่เมืองสุโขทัยอันเป็นเมืองที่มีเกียรติภูมิ สำหรับกษัตริย์ในราชวงศ์ พระร่วงที่พระองค์สืบสายเลือดมาโดยตรงต่อไป¹

¹พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, "บทบาทของพระมหาธรรมราชาลิไท ศาสนา และ/หรือ การเมือง, "เล่มเดิม, หน้า 32 - 3.

แต่พระองค์ก็ไม่สามารถดำเนินบทบาทด้านนี้ของพระองค์ต่อไปได้นานเพราะ ได้สิ้นพระชนม์
 ใน พ.ศ. 1913 - 1914 เสียก่อนเหตุการณ์ภายในแคว้นสุโขทัยก็ประสบกับความยุ่งยาก
 เนื่องจากแย่งชิงความเป็นใหญ่อีกครั้งหนึ่ง จนกระทั่งขุนหลวงพ่องั่วได้ขึ้นครองราชย์ที่กรุงศรี
 ออยุธยาต่อมาแล้ว ได้ใช้กำลังเข้ายึดเอาเมืองพิษณุโลกคืนไปเป็นกรุงศรีอยุธยาอย่างเดิม
 และปรามปรามเมืองต่าง ๆ ในแคว้นสุโขทัยที่เจ้าเมืองคิดกระด้าง กระเดื่องจนราบคาบ
 เมื่อพระมหากษัตริย์ราชองค์หนึ่งผู้เป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชร ได้ยอมสวามิภักดิ์ต่อกรุงศรีอยุธยา
 เป็นเมืองสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. 1921¹

กล่าวโดยสรุปในช่วงปลายของพระชนมายุของพระมหากษัตริย์ราชาลิไท มีเหตุผลหลักต้น
 ที่ทำให้พระองค์ต้องย้ายที่ประทับที่เมืองพิษณุโลก จากหลักฐานที่มีอยู่ในปัจจุบัน ไม่อาจที่จะ
 สรุปให้เป็นฐานะของเมืองพิษณุโลกในขณะนั้น ได้อย่างชัดเจนแต่จากเหตุผลที่ได้จากสภาวะทาง
 การเมืองของแคว้นสุโขทัยในสมัยนั้นก็อาจที่จะลงความเห็นได้อย่างกว้าง ๆ ว่าเมืองพิษณุโลก
 ในเวลาที่พระมหากษัตริย์ราชาลิไทมาประทับอยู่นั้น มิได้เป็นศูนย์กลางการปกครองแคว้นสุโขทัย
 อย่างแน่นอนตรงกันข้าม มีเหตุผลที่อาจอธิบายได้ว่า พระมหากษัตริย์ราชาลิไทได้ถูกจำกัด
 ขอบเขตการใช้อำนาจของพระองค์อยู่ภายในเมืองพิษณุโลกเท่านั้น เรื่องการที่พระเถระ 5 รูป
 มาจำพรรษาที่เมืองพิษณุโลกสมัยนั้น เป็นปรากฏการณ์ที่คล้ายคลึงกันกับเรื่องในตำนานทาง
 พุทธศาสนาฝ่ายลังกาที่ว่า ในการส่งพระสงฆ์ไปเผยแผ่พุทธศาสนายังดินแดนต่าง ๆ ของ
 พระเจ้าอโศกนั้นมีพระเถระ 5 รูป ที่เข้ามาประทับประจำอยู่ที่เกาะลังกา เรื่องนี้ทำให้เกิด
 ภาพพจน์เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ราชาลิไทในครั้งนั้นว่า พระองค์น่าจะแสดงบทบาทที่เน้นไป
 ทางด้านเป็นพุทธศาสนูปถัมภกเป็นสำคัญ เพราะเป็นบทบาทที่มีความปลอดภัยที่สุด สำหรับผู้ที่
 เสียอำนาจในสมัยนั้นจะ ได้รับอนุญาตให้มิได้ต่อเมื่อภายหลังอำนาจครอบงำที่มีเห็นพระองค์
 ได้สูญสิ้นไปโดยการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระรามาธิบดีแห่งกรุงศรีอยุธยา เมืองพิษณุโลกก็มีใช้
 ตำแหน่งที่เหมาะสมสำหรับเจ้าผู้ครองแคว้นสุโขทัยที่พระมหากษัตริย์ราชาลิไทจะประทับอีกต่อไป
 พระองค์จึงได้ จากเมืองพิษณุโลกไปยังสุโขทัย หลังจากที่ต้องประทับอยู่นานถึง 7 ปี

¹พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, "การรวมอาณาจักรสุโขทัยกับอยุธยา," เมืองโบราณ,
 ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (ม.ค. - มี.ค. 2518), หน้า 34 - 5.

2.3 ลักษณะและขอบเขตความสัมพันธ์ระหว่างพินธุโลกกับอยุธยา

อาจแบ่งลักษณะและขอบเขตความสัมพันธ์ระหว่างพินธุโลกกับอยุธยาออกเป็น 3 ด้าน คือ ด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคมกับวัฒนธรรม

ด้านการเมือง ตลอดระยะเวลา 4 ศตวรรษ ที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีของไทย พินธุโลกได้เข้ามามีความสัมพันธ์ทางด้านการเมืองและการปกครองกับอยุธยาอย่างใกล้ชิดในฐานะต่าง ๆ กันคือ

- เมืองประเทศราช
- เมืองมหาอุปราชธานีฝ่ายเหนือหรือเมืองลูกหลาน
- เมืองราชธานีของไทย
- เมืองเอก

การที่พินธุโลกจะมีความสัมพันธ์กับอยุธยาในฐานะใดนั้นก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สำคัญ คือ พระราโชบายของพระมหากษัตริย์อยุธยา จึงเป็นไปตามสถานการณ์และความจำเป็นของบ้านเมืองในขณะนั้น ๆ ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อพระมหากษัตริย์ราชวงศ์อู่ทองครองอำนาจอยุธยาใช้นโยบายทางการทูตและการทหารต่ออาณาจักรสุโขทัยซึ่งรวมถึงพินธุโลกด้วย และอยุธยามีความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างดีกับสุโขทัยเพราะอยุธยาต้องการแผ่ขยายอำนาจไปทางนครวัดก่อน¹ โดยที่ถึงแม้ว่าในระยะแรกอยุธยายึดได้เมื่อพินธุโลกจากสุโขทัย โดยใช้นโยบายทางการทหารแล้ววัดติเตชอำมาตย์ (ขุนหลวงพ่องั่ว) ขึ้นไปปกครองในนามอยุธยา แต่ต่อมาเมื่อพระมหาธรรมราชาลิไทแห่งสุโขทัยของเมืองนี้คือ อยุธยาก็ยอมคืนให้ การคืนเมืองพินธุโลกให้แก่พระเจ้าลิไทนั้น ไม่น่าที่จะเป็นไปได้ว่าจะเป็นการคืนให้โดยปราศจากเงื่อนไข โดยมีข้อสังเกตว่าการที่พระเจ้าลิไทต้องไปครองเมืองพินธุโลกนั้นเป็นเงื่อนไขในการคืนเมืองให้แก่พระเจ้าลิไทประการหนึ่ง และยิ่งดูสมเหตุสมผลยิ่งขึ้นเมื่อน้องหญิงของพระเจ้าลิไทที่ให้มาครองเมือง

¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. พุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยา. 1893 - 1911", หน้า 41 - 2 และพวงทองฤชดา, "อยุธยา : ศูนย์กลางของโลกคนไทย, วารสารธรรมศาสตร์, ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 ตุลาคม 2517 - มกราคม 2518, หน้า 64.

สุโขทัยแทนนั้น เป็นชายาของขุนหลวงพ่องั่ว¹ อย่างไรก็ตามเมื่อพระมหากษัตริย์ราชวงศ์สุพรรณบุรี ครองอำนาจ อยุธยามีนโยบายรวมอาณาจักรสุโขทัยเข้าอยุธยา อาจจะเป็นด้วยเหตุผลที่ว่า ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์นี้ คือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพ่องั่ว) เคยเสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลกมาก่อนและการได้อาณาจักรสุโขทัยย่อมเป็นการแผ่ขยายอำนาจของ อยุธยาออกไปอย่างกว้างขวางซึ่งเป็นการสร้างเกียรติภูมิให้แก่อยุธยา ซึ่งเป็นอาณาจักรที่ เพิ่งตั้งขึ้นใหม่ด้วย นโยบายดังกล่าว เริ่มต้นด้วยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ได้ได้อาณาจักร สุโขทัยใน พ.ศ. 1921 แล้วแบ่งอาณาจักรสุโขทัยออกเป็น 2 ภาค ซึ่งเป็นนโยบายที่ทำให้ สุโขทัยอ่อนแอลงพระมหากษัตริย์ สุโขทัยได้ปกครองภาคหนึ่ง ณ เมืองพิษณุโลกในฐานะเมือง ประเทศราชของอยุธยาและนับจากนั้นเป็นต้นมาความสำคัญของหัวเมืองจึงย้ายจากสุโขทัยมา อยู่ที่เมืองพิษณุโลก ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในระยะแรกพิษณุโลกมีความสัมพันธ์กับอยุธยาในฐานะ เมืองประเทศราชของอยุธยา ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์สุโขทัย

"เนื่องจากขุนหลวงพ่องั่วได้เคยมาครองเมืองพิษณุโลกในช่วงระยะเวลาหนึ่ง พระองค์น่าจะได้เจ้าหญิงองค์ใดองค์หนึ่งของราชวงศ์สุโขทัยมาเป็นชายาซึ่งเป็นกุศโลบาย ทางการปกครองอย่างธรรมดาที่ใช้กันอย่างทั่วไปในสมัยนั้น เจ้าหญิงองค์นั้นคือน้องหญิงองค์ หนึ่งของพระเจ้าลิไทผู้ได้ปกครองเมืองสุโขทัย เมื่อพระเจ้าลิไทย้ายไปประทับที่เมือง พิษณุโลกในปี พ.ศ. 1906 และพระยาศรีเทพบุรุษ¹ หรือพระศรีราชโอรสนั้น คือโอรส ของขุนหลวงพ่องั่ว"²

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพ่องั่ว) ก็น่าจะเป็นพระมหากษัตริย์องค์ แรกของราชวงศ์สุพรรณบุรีที่ใช้นโยบายการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติขึ้นระหว่าง ราชวงศ์สุพรรณบุรีและราชวงศ์สุโขทัย เพื่อขยายอำนาจไปผนวกอาณาจักรสุโขทัยเข้ามาไว้ กับอยุธยา แต่อย่างไรก็ตามข้อสมมุติฐานนี้ก็ยังไม่มียุทธศาสตร์มาพิสูจน์สนับสนุนอย่างเพียงพอ

¹พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, "บทบาทของขุนหลวงพ่องั่วที่มีต่อราชวงศ์สุโขทัย", ศิลปากร, ปีที่ 18 เล่ม 4 พฤศจิกายน 2517.

²ได้ขึ้นครองเมืองสุโขทัยราว พ.ศ. 1922.

³พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, อ้างแล้ว.

ซึ่ง พิเศษเองก็ได้กล่าวได้ในบทความดังกล่าวแล้ว อย่างไรก็ตามพระราโชบายในการขยายอำนาจไปยังหัวเมืองเหนือของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ที่เห็นเด่นชัดก็คือการรุกรานด้วยการทำสงครามกับอาณาจักรสุโขทัยดังปรากฏในเอกสารของฝ่ายอยุธยา คือพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ และเอกสารของฝ่ายล้านนา คือหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์เป็นต้น¹

พระราโชบายในการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างราชวงศ์สุพรรณบุรีและราชวงศ์สุโขทัย เพื่อการสร้างการควบคุมการปกครองหัวเมืองเหนืออย่างเด็ดขาดนั้นเห็นได้ชัดในรัชกาลของสมเด็จพระอินทราชาธิราช เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นไปไกลเกลี้ยกระด็นินทาพระหว่างเจ้านายของราชวงศ์สุโขทัยในปัญหาการสืบราชสมบัติ และทรงแต่งตั้งพระมหากษัตริย์ของสุโขทัยเอง ในช่วงนี้เองที่เจ้าสามพระยาพระราชโอรสองค์หนึ่งของพระองค์ได้เสกสมรสกับเจ้าหญิงสุโขทัย และทรงกำเนิดพระราเมศวรซึ่งเมื่อเจ้าสามพระยาได้ขึ้นครองราชย์เฉลิมพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 แล้วได้ทรงรวมหัวเมืองเหนือที่ถูกแบ่งออกเป็น 2 ภาคเข้าด้วยกัน แล้วโปรดให้พระราเมศวรพระมหาอุปราชออกไปปกครอง ๗ เมืองพิษณุโลกขึ้นตรงต่ออยุธยาทั้งนี้ โดยทรงยกเอาเรื่องการสืบพระราชวงศ์ทางสายพระราชมารดาของพระราเมศวรเป็นข้ออ้างในการเรียกร้องสิทธิ์เหนือการปกครองอาณาจักรสุโขทัยพระราโชบายดังกล่าวนับว่าเหมาะสมกับสภาวะการณ์ในขณะนั้น ซึ่งล้านนากำลังมีนโยบายแผ่อำนาจลงมาอันทำให้อยุธยาจำเป็นปกครองหัวเมืองโดยตรง พิษณุโลกในตอนนั้นจึงมีฐานะเป็นเมืองมหาอุปราชราชธานีฝ่ายเหนือ หรือเมืองลูกหลวงอยุธยา

ต่อมาในระยะแรกของรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พระราเมศวร) พิษณุโลกมีฐานะเป็นเช่นเดียวกับเมืองต่าง ๆ ของหัวเมืองเหนือจึงเจ้าเมืองปกครองขึ้นตรงต่ออยุธยา และเข้าเมืองก็ไม่ใช่เจ้านายจากอยุธยาแต่ต่อมาในช่วง 25 ปี หลังของรัชกาล (พ.ศ. 2006 พ.ศ. 2031) ความจำเป็นในการปกครองหัวเมืองเหนือให้กระชับ

¹โปรดดูการเปรียบเทียบการเรียงลำดับเหตุการณ์ในชินกาลมาลีปกรณ์ และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ ในพิเศษ เจียจันทร์พงษ์, เล่มที่อ้างแล้ว.

ยั้งขึ้นเพื่อต่อต้านการรุกรานจากภายนอกได้อย่างมีประสิทธิภาพทำให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงย้ายมาประทับที่พิษณุโลกและปกครองที่นั้ในฐานะราชธานีของไทย¹ ส่วนอยุธยาถูกลดฐานะลงเป็นเมืองลูกหลวงของพิษณุโลก ภายใต้การปกครองของพระบรมไตรโลกนาถสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงใช้ความสัมพันธ์ทางพระราชวงศ์ และการปฏิบัติกิจการพุทธศาสนาตามพระมหากษัตริย์สุโขทัยเป็นเครื่องสนับสนุนพระราชาธิบายที่จะสร้างความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันระหว่างอาณาจักรเหนือและอาณาจักรใต้ และปัจจัยทั้งสองประการนี้ ได้กลายเป็นฐานทางการเมืองที่ก่อให้เกิดอำนาจอันชอบธรรมในการปกครองอันทำให้การรวมอาณาจักรเหนือเข้ากับอยุธยาประสบผลสำเร็จอย่างสมบูรณ์

พระมหากษัตริย์องค์ต่อ ๆ มาของราชวงศ์สุพรรณบุรีมิได้ปกครองหัวเมืองเหนือตามแบบสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่ใช้วิธีเดียวกับสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 คือ การส่งพระราชโอรสรัชทายาทขึ้นไปปกครองหัวเมืองเหนือ ณ พิษณุโลก ขึ้นตรงต่ออยุธยาซึ่งเป็นราชธานี การปกครองหัวเมืองเหนือตามลักษณะนี้อาจทำให้พระไชยราชา ซึ่งครองเมืองพิษณุโลกอยู่ตั้งแต่รัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ แห่งอยุธยา เข้าใจว่าทรงเป็นพระมหาอุปราชตั้งนั้นเมื่อสมเด็จพระบรมราชาฯ สิ้นพระชนม์ลงพระองค์จึงทรงยกกองทัพลงมาแย่งราชสมบัติจากพระราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาฯ ทั้ง ๆ ที่พระไชยราชาไม่ใช่พระราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาฯ และไม่ทรงรับการแต่งตั้งให้เป็นพระมหาอุปราชตั้งบรรดาเจ้านายผู้ครองเมืองพิษณุโลกก่อนหน้านั้น และนับตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระไชยราชาเป็นต้นมาจนถึงการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งที่ 1 เมืองพิษณุโลกก็ไม่ได้มีความสัมพันธ์กับอยุธยาในฐานะเมืองมหาอุปราชธานีฝ่ายเหนือแต่ส่วนใหญ่พิษณุโลกมีความสัมพันธ์กับอยุธยาในฐานะเป็นผู้นำในการปกครองหัวเมืองเหนือทั้งปวงขึ้นต่ออยุธยาในรัชกาลของสมเด็จพระมหาธรรมราชา พิษณุโลกจึงกลับมีความสำคัญขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง คือ นอกจากเป็นเมืองมหาอุปราชราชธานีฝ่ายเหนือซึ่งพระเนศวร องค์รัชทายาทของอยุธยาเสด็จขึ้นไปปกครองดูแลหัวเมืองเหนือทั้งปวงขึ้นอยุธยาแล้ว พิษณุโลกยังเป็นศูนย์กลางในการรวบรวมสะสมและ

¹ พวงทอง ฤชดา, อยุธยา. ศูนย์กลางของโลกคนไทย. วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 4 เล่มที่ 2 ตุลาคม 2517 มกราคม 2518.

ฝึกหัดกำลังอาวุธของฝ่ายไทยเพื่อการกู้เอกราชจากพม่า จนประสบผลสำเร็จด้วยแต่หลังจาก พ.ศ. 2127 ต่อมาอีก 8 ปี พินธุโลกก็ถูกทิ้งให้เป็นเมืองร้าง เพราะความจำเป็นทางการ เมืองที่ไทยต้องตั้งรับพม่าอย่างมีประสิทธิภาพ ณ กรุงศรีอยุธยาแห่งเดียว

นับตั้งแต่รัชกาลของสมเด็จพระนเรศวรเรื่อยมาจนถึงการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พินธุโลกถูกลดระดับความสำคัญทางการเมืองลงกว่าเดิม คือไม่อยู่ในฐานะเมือง มหาอุปราช ราชธานีฝ่ายเหนือของไทยอีกต่อไปแต่มีฐานะเป็นเมืองเอกของหัวเมืองภาคเหนือ ซึ่งไม่มีอำนาจปกครองดูแลหัวเมืองทั้งปวงดังที่เคยเป็นมาซ้ำยังต้องอยู่ใต้การบังคับบัญชาของ สมุหนายกซึ่งเป็นหัวหน้าฝ่ายมหาดไทย แทนที่จะขึ้นกับพระมหากษัตริย์อยุธยาโดยตรงแต่ก่อนแม้ กระนั้นก็ตามพินธุโลกยังมีความสำคัญทางการเมืองในฐานะเป็นเมืองหน้าด่านที่มีความสำคัญยิ่ง ทางภาคเหนือและมักถูกใช้เป็นศูนย์กลางบัญชาการกองทัพของอยุธยาเมื่อมีศึกกับอาณาจักรทาง ภาคเหนือของไทยเช่นล้านนาเป็นต้น และเมื่อคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 พินธุโลก ไม่ได้รับความเสียหายจากการสงครามประกอบกับเจ้าเมืองพินธุโลก ขณะนั้นเป็นผู้มีชื่อเสียง ว่ามีความสามารถในการรบ พินธุโลกจึงสามารถตั้งตัวเป็นกลุ่มการเมืองกลุ่มหนึ่งในกลุ่มการเมือง เพียงไม่กี่กลุ่ม ที่คิดการเป็นใหญ่ในเมืองไทยต่อไป แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะ เจ้าเมืองถึงแก่กรรมเสียก่อน ในที่สุดพินธุโลกก็ถูกปกครอง ในฐานะเป็นเมืองเอกของกรุงธนบุรี ราชธานีแห่งใหม่ของไทย

จะเห็นได้ว่าลักษณะความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างพินธุโลกกับอยุธยามี สองแบบคือแบบที่เป็นไมตรีต่อกัน และแบบที่มีความขัดแย้งกันส่วนใหญ่จะเป็นแบบที่เป็นไมตรี ต่อกันซึ่งจะเป็นลักษณะที่อยุธยามีฐานะทางการเมืองที่เหนือกว่าพินธุโลก คือเป็นฝ่ายที่ปกครอง พินธุโลกนอกจากในช่วง 25 ปี เวลาของรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเท่านั้นที่พินธุโลก อยู่ในฐานะเหนือกว่าอยุธยาซึ่งมีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงของพินธุโลกส่วนลักษณะของความ สัมพันธ์ที่แสดงความขัดแย้งทางการเมืองมีค่อนข้างน้อย ที่เห็นเด่นชัดมีอยู่ 2 ครั้ง คือใน รัชกาลของสมเด็จพระมหินทราธิราชซึ่งครองเมืองพินธุโลกอยู่หันมาฝึกฝึกับ พม่าและมีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงกับอยุธยาดัง ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องประวัติศาสตร์สัมพันธ์ ระหว่างพินธุโลกกับอยุธยา และอีกครั้งหนึ่งคือในรัชกาลพระเจ้าปราสาททองขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้ทรงแต่งตั้งเจ้าพระยาพระยากลิ่งซึ่งเป็นพระสหายสนิทและเป็นผู้มีส่วนสำคัญอย่างยิ่ง

ในการช่วยเหลือให้พระองค์ได้ขึ้นครองราชย์ให้เป็นเจ้าเมืองพิษณุโลกซึ่งเป็นการอุปถัมภ์แห่งตำแหน่งที่มีความสำคัญดังกล่าวมาแล้วแต่ต่อมาใน พ.ศ. 2157 ขณะที่เจ้าประสาธทองยกทัพไปตีได้อาณาจักรล้านนา ไทยเจ้าพระยาพิษณุโลกผู้ก่อกำเนิดเมืองลำปาง ความสามารถในการรบของเจ้าพระยาพิษณุโลกดังกล่าวทำให้พระเจ้าปราสาททองไม่ไว้วางใจเกรงว่าเจ้าพระยาพิษณุโลกจะมีอำนาจเป็นที่นิยมนับถือมากเกินไป จึงหาเหตุจับตัวพระยาพิษณุโลกไปฆ่าในที่สุดท้ายหลังจากนั้นก็โอนเมืองพิษณุโลกให้มาขึ้นกับพระยาจักรี นับว่าเป็นการลดความสำคัญของเมืองพิษณุโลกลงมาก¹

ในด้านความสำคัญทางการเมืองของเมืองพิษณุโลกต่ออยุธยาอันอาจกล่าวได้ว่าการที่อยุธยาได้ส่งเจ้าอยุธยาไปปกครองดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวงพิษณุโลก นับตั้งแต่รัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 เป็นต้นมา เป็นการแสดงให้เห็นถึงการสิ้นสุดของอาณาจักรสุโขทัยอย่างสิ้นเชิงและขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ทางการเมืองของอยุธยาเหนืออาณาจักรสุโขทัยด้วย และยิ่งในรัชกาลต่อมาคือรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ อาณาจักรทางเหนือ (สุโขทัย) และอาณาจักรทางใต้ (อยุธยา) ได้ถูกรวมรวมอยู่ภายใต้การปกครองอย่างเป็นทางการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่พิษณุโลก และนับจากรัชกาลนี้เป็นต้นมาการผสมผสานทางการเมืองทำให้ราษฎรทางเหนือมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนเดียวกับอยุธยา² แม้ว่าจะมีการแข่งขันทางการเมืองระหว่างอาณาจักรเหนือและอาณาจักรใต้เกิดขึ้น แต่ก็เป็นการแข่งขันระหว่างทั้งสองราชวงศ์เพื่อชิงความเป็นใหญ่ ณ อยุธยา ซึ่งเป็นเวทีทางการเมืองเดียวกันหมายความว่าเมื่อเจ้านายของราชวงศ์ฝ่ายเหนือต้องการอำนาจเข้าหมายก็จะเปลี่ยนมาอยู่ที่ราชบัลลังก์อยุธยา ดังจะเห็นได้จากเมื่อพระมหากษัตริย์ราชวงศ์พิษณุโลกหันไปสวามิภักดิ์ต่อพม่า แล้วร่วมกันกับพม่าตีได้กรุงศรีอยุธยา หลังจากนั้นได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระพระมหากษัตริย์ พระองค์ได้ครองราชย์ที่อยุธยาแทนที่กลับขึ้นไป

¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 79. จดหมายเหตุวันวลิต (ฉบับสมบูรณ์).

(พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2515), หน้า 101 - 07.

² ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. "พุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยา.

1893 - 1996" เล่มที่อ้างแล้ว, หน้า 51.

ครองราชย์ ณ เมืองพิษณุโลกนี้ย่อมแสดงให้เห็นถึง การยอมรับความชอบธรรมของอยุธยา ในการเป็นศูนย์กลางของโลกคนไทยแต่ในขณะเดียวกันพิษณุโลกก็ยังคงมีความสำคัญทาง ยุทธศาสตร์และการเมืองต่ออยุธยา ในฐานะต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วโดยเฉพาะอย่างยิ่งการ ที่พิษณุโลกเป็นเมืองหน้าด่านซึ่งมีความสำคัญทางภาคเหนือในการป้องกันการรุกราน จากอาณาจักรล้านนา และพม่า

ด้านเศรษฐกิจ พิษณุโลกมีความสัมพันธ์กับอยุธยาทางด้านเศรษฐกิจโดยพิษณุโลก เป็นเมืองชุมนุมทางการค้าของภาคเหนือ และเป็นทางผ่านของพม่าลาว พวกล้านช้าง และ พวกล้านนาที่ต้องการบรรทุกสินค้าไปขายยังกรุงศรีอยุธยา¹ ปรากฏจากจดหมายเหตุชาว ต่างประเทศในสมัยนั้นว่าพิษณุโลกเป็นเมืองที่มีการค้าขายเจริญรุ่งเรืองมาก² ดังนั้นพิษณุโลก จึงน่าจะเป็นเมืองที่ทำรายได้ให้แก่อยุธยามากเมืองหนึ่ง และคงจะมีความสำคัญทางเศรษฐกิจ และการค้าขายกันอยู่ สมอระหว่างอยุธยากับพิษณุโลก

ด้านสังคมและวัฒนธรรมดัง ได้กล่าวมาแล้วว่าอยุธยาเคยกวาดต้อนครอบครัวราษฎร เป็นจำนวนมากมาจากพิษณุโลกลงมาตั้งอยุธยาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 แล้วตั้งนั้นน่าจะมีความสัมพันธ์กันบ้างทางสังคมและวัฒนธรรมระหว่างพิษณุโลกและอยุธยาแต่ หลักฐานในช่วงนี้ไม่ปรากฏเด่นชัดในรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งได้เสด็จไป ประทับที่พิษณุโลก ในฐานะราชธานีของไทยพระองค์ได้ทรง โน้มประทับปฏิบัติ พระราชกรณียกิจ ที่พระมหาทักษิณสุโขทัย ได้ทรงกระทำหลายกระทำหลายประการ - เช่น ทรงอุทิศที่วังเดิมของ กรุงศรีอยุธยาสร้างเป็นวัดในพระราชฐานตามแบบอย่างอาณาจักร สุโขทัย ได้ทรงเกณฑ์ใน พระบวรพุทธศาสนาระหว่างที่เสวยราชสมบัติเช่นกับพระมหาธรรมราชาลิไท ณ วัดจุฬามณี พิษณุโลก พระราชกรณียกิจต่าง ๆ ดังกล่าวของพระองค์ทำให้ชาวเมืองเหนือเกิดความเลื่อมใส

¹ จดหมายเหตุวันผลิต อ้างถึงในทวน พันธพันธ์. พิษณุโลกของเรา.

(พิษณุโลก : วิทยาลัยการศึกษา พิษณุโลก, 2515) หน้า 9 - 22.

² สันต์ ทโกมลบุตร (แปล) ราชอาณาจักรสยามหรือจดหมายเหตุลาลูแบร์ ฉบับ สมบูรณ์. Monsieur de la Lvbere (แต่ง), A New Historical Relation of the hingdom of Siam, (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2510), หน้า 17.

ศรัทธาในพระองค์มากยิ่งขึ้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงทรงสามารถรวบรวมอาณาจักร
สุโขทัยเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ได้กับอาณาจักรอยุธยาและนับจากรัชกาลของสมเด็จพระ
พระบรมไตรโลกนาถเป็นต้นมา อาจกล่าวได้ว่า พินูโลกกับอยุธยามีความสัมพันธ์กับทางด้าน
สังคมและวัฒนธรรมอย่างเป็นระเบียบแบบแผนเดียวกันซึ่ง ได้วิวัฒนาการสืบต่อมา เป็นสังคม
และวัฒนธรรมไทยในปัจจุบัน

สรุป พินูโลกและอยุธยามีประวัติความสัมพันธ์กันมาเป็นเวลานานตั้งแต่แรกเริ่ม
สถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นราชธานีในพุทธศตวรรษที่ 19 ลักษณะและขอบเขตของความ
สัมพันธ์เป็นไปใน 3 รูปแบบคือ ในด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และวัฒนธรรม
การศึกษาลักษณะและขอบเขตสัมพันธ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพินูโลก และอยุธยามีความ
สัมพันธ์ต่อกันอย่างแน่นแฟ้น ต่างก็มีความสำคัญซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสมัย
ต้นอยุธยา อาจกล่าวได้ว่าพินูโลกมีความสำคัญยิ่งต่ออยุธยา ในจุดที่ว่า การเข้าครอบครอง
พินูโลกโดยตรงของอยุธยา เป็นพื้นฐานของการรวมอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรอยุธยา
ให้เห็นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และอีกจุดหนึ่งคือพินูโลกเป็นแกนนำของชาวไทยในการ
ต่อสู้เพื่อการกู้เอกราชจากพม่าในพม่า พ.ศ. 2127 ซึ่งทั้งสองจุดนี้มีผลสะท้อนอันสำคัญ
ยิ่งต่อความเป็นไทย "ชาติไทย" ในสมัยต่อมาจนถึงปัจจุบัน โดยนัยนี้ย่อม เป็นการสนับสนุน
แนวคิดที่ว่า ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ย่อมสะท้อนให้เห็นถึง เหตุการณ์ที่มีอิทธิพลต่อการ
เปลี่ยนแปลงของชาติได้¹

¹ กนกศักดิ์ แก้วเทพ, "บางชิ้นกับกรุงเทพฯ : แนวความคิด 5 ประการ
เกี่ยวกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับประวัติศาสตร์ของชาติ,"
จุลสารโครงการตำราสังคมและมนุษย์ศาสตร์, ปีที่ 3 ฉบับที่ 1, ตุลาคม - ธันวาคม
2518, หน้า 95. แปลเก็บจากความ Petor F. Bell and Stephen A. Resnick.
"The Contradictions of Post - War Development in South - east
Asia", ตีพิมพ์ ใน Journal of Contemporary Asia. Vol. I (June, 1970)
หน้า 1 - 22.

บทที่ 3

3.1 ประติมากรรม ชั้นสำคัญของเมืองพิษณุโลก

ถึงแม้ว่าปฏิมากรรมชั้นสำคัญของเมืองพิษณุโลกส่วนใหญ่จะสร้างขึ้น ในสมัยสุโขทัย และอยุธยาตอนต้น แต่ก็ได้พบพระพุทธรูปนาคปรกศิลาทรายองค์หนึ่งซึ่งอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุแต่เดิมมามีลักษณะทางศิลปะแบบมอญตอนปลาย¹ พระพุทธรูปองค์นี้ประทับนั่งขัดสมาธิราบ (ปางยังกาสณ) พระหัตถ์แสดงปางสมาธิ (ชยานมูทรา) นาคที่ปรกอยู่เบื้องหลังเหลือเพียง 4 เศียร อีก 3 เศียร ที่อยู่กึ่งกลางหักหายไป ตัวและหางนาคซึ่งสลักเป็นแผ่นหลังของพระพุทธรูป ลึกหรือและ ไม่ปรากฏว่ามีลวดลายเหลืออยู่ตรงกลางตอนล่างของแผ่นพระพุทธรูปมีเต็ยสำหรับเศียรตั้งบนฐานอีกชั้นหนึ่งติดอยู่ ลักษณะของการใช้วัพระบาทใกล้ เคียงกับศิลปะมอญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือดังเช่น ภาพสลักนูนใบเสมาเรื่อง สรงกษัตริย์ พบที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์² สำหรับพระเศียรอาจจะเทียบได้กับพระพุทธรูปนาคปรกศิลาจากวัดประดู่ทรงธรรม จังหวัดอยุธยา ซึ่งอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ³ ทั้งลักษณะพระเศียรและการใช้วัพระบาทที่นำมาเปรียบเทียบนี้ กำหนดอายุได้ว่า อยู่ในตอนปลายของศิลปะมอญคือราวพุทธศตวรรษที่ 15 การพบพระพุทธรูปนาคปรกศิลาองค์นี้ แสดงให้เห็นว่าดินแดนที่เป็นพิษณุโลก ในปัจจุบันนี้ น่าจะได้รับวัฒนธรรมมอญมาก่อน

¹ ทวน พิณพันธ์. พิษณุโลกของเรา. (พิษณุโลก, 2514) รูปที่ 7

² พรพรรณ เลหาศิรินาถ และ สุทธิลักษณ์ ไชยสุด, "ประติมาวิทยาในเสมาที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง", วารสารโบราณคดี ปีที่ 5 ฉบับที่ 4 (พฤศจิกายน, 2517), ภาพที่ 4 และวารสารเมืองโบราณ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (มกรา - มีนาคม, 2518), หน้าปก

³ สุภัทรดิศ ดิศกุล, "พระพุทธรูปนาคปรกศิลาที่ค้นพบใหม่ในศิลปะทราวดี", โบราณคดี นครราชสีมา (กรุงเทพฯ, 2511), ภาพที่ 6

เช่นเดียวกับกับสุโขทัย ซึ่งปรากฏหลักฐานที่แสดงถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมมอญอย่างชัดเจน¹ อย่างไรก็ตาม น่าแปลกที่ว่าพิษณุโลกซึ่งเป็นเมืองที่มีความใกล้ชิดกับสุโขทัยมากทั้งทางวัฒนธรรมและการปกครอง กลับไม่มีหลักฐานที่แสดงถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรเลย ในขณะที่มีหลักฐานยืนยันอย่างค่อนข้างแน่ชัดว่าสุโขทัยเคยเป็นเมืองเขมรมาก่อน และถึงแม้ว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงรับสั่งไว้ว่า เขมรได้สร้างเมืองพิษณุโลกขึ้นตรงบริเวณวัดจุฬามณีปรากฏอยู่เป็นสำคัญ"² แต่ก็ไม่ปรากฏว่าได้พบปฏิมากรรมแบบศิลปะเขมรที่พิษณุโลกเลย และพระปรางค์วัดจุฬามณีเองก็ยังคงเป็นปัญหาในการที่จะเชื่อว่าเป็นสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงอิทธิพลของเขมร เนื่องจากการขุดพบขององค์ปรางค์แสดงถึงสถาปัตยกรรมแบบอยุธยาอย่างชัดเจนแล้ว ดังนั้นตามที่เชื่อกันว่าพิษณุโลกเป็นเมืองที่เขมรสร้าง จึงควรจะได้รับพิจารณาศึกษากันอย่างละเอียดอีกครั้งหนึ่ง เพราะหลักฐานทางศิลปกรรมยังมีไม่พอเพียงที่จะสนับสนุนความเชื่อนี้ได้

จารึกของพระยาสิทธิไท เพราะพระองค์ได้ทรงเสด็จไปประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลกถึง 7 ปี (พ.ศ. 1905 - 1912) และในระหว่างนั้น "ปุพระมหาราชตูปลูกพระศรีมหาโพธิ์"³ เป็นที่น่าสังเกตว่าในจารึกพระยาสิทธิไทไม่ได้เอ่ยถึงพระพุทธชินราช หรือพระพุทธรูปชินสีห์ ดังเช่นพระมหากษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยาในระยะต่อมาซึ่งเอ่ยถึงเสมอ พระองค์เพียงแต่รับสั่งถึงการซ่อมแซมพระมหาธาตุเท่านั้น ซึ่งถ้าหากว่าพระยาสิทธิไททรงสร้างพระพุทธรูปชินราชจริงตามที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสันนิษฐานแล้ว⁴ พระยาสิทธิไท คงจะต้องเอ่ยถึง

¹P. Dupont, L'Archeologie Mons de Dvaravati (Paris, 1959), fig. 367 และพิริยะไกรฤกษ์, แบบศิลป์ในประเทศไทย (กรุงเทพ, 2520), เลขที่ 12

²สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, เรื่องเที่ยวเมืองพิษณุโลก, (กรุงเทพฯ, 2496), หน้า 15.

³A.B Griswold and Prasent na Nagara "The Epigraphy of Mahadharmaraja I of Sukhodaya" JSS, vol = 61' pt. 2 (1973), p. 116

⁴พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประวัติพระพุทธรูปชินราช. จังหวัดพิษณุโลก(กรุงเทพ, 2478)

บ้างในจารึกของพระองค์ ดังเช่นการสร้างพระพุทธรูปขนาดเท่าองค์พระประดิษฐานกลางเมืองสุโขทัย¹ และที่วัดเขากบนครสวรรค์² เป็นต้นอย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. 1927 เมื่อสมเด็จพระรามาเมศวรยกกองทัพกลับจากการไปตีเมืองเชียงใหม่ได้ทรงแวะนมัสการพระพุทธรูปที่เมืองพิษณุโลก³ และในปี พ.ศ. 1981 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครั้งดำรงตำแหน่งเป็นพระมหาอุปราช เสด็จไปครองเมืองพิษณุโลกทอดพระเนตรเห็นน้ำพระเนตรพระพุทธรูปตกออกเป็นเลือด⁴ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวจึงไม่อาจกำหนดลงไปได้โดยแน่นอนว่าพระพุทธรูปถูกสร้างขึ้นในปีใด แต่ที่จะกล่าวได้ในที่นี้คือพระพุทธรูปสร้างขึ้นก่อนปี พ.ศ. 1927 อย่างแน่นอน

ถึงแม้จะไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์บ่งให้ทราบแน่ชัดได้ว่า พระพุทธรูปแบบสุโขทัยเริ่มสร้างขึ้นที่เมืองพิษณุโลกตั้งแต่เมื่อใด แต่หลักฐานจากปฏิมากรรมที่พบที่พิษณุโลกแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เศียรพระพุทธรูปปูนปั้นในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลกบางเศียรน่าจะมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกับเศียรพระพุทธรูปปูนปั้นในซุ้มที่สร้างไว้ในระยะที่ 1 ของวัดพระพายหลวงสุโขทัย ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระพุทธรูปรุ่นแรกเริ่มของศิลปะสุโขทัย⁵ พระพุทธรูปกลุ่มนี้มีลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธรูปล้านนารุ่นแรกคือ พระพักตร์กลม พระทนต์กลม ขนาดพระเกศาเป็นปุ่มใหญ่ไม่มี

¹A.B. wold and Prasert na Nagara, "The Epigraphy of Mahadhormaraja I of Sukhodaya. JSS, vol. 61,pt. 2 (July, 1973)p. 116

²A.B. Griswol and Prasert na Nagara, Ibid, pp. 116 - 117.

³พระราชพงศาวดาร ฉบับราชทัตตเลขา. (พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ, พ.ศ. 2547) หน้า 119.

⁴พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. (พิมพ์ครั้งที่ 1, กรุงเทพฯ, 2504), หน้า 5.

⁵สุภัทรดิศ ดิศกุล, "การขุดแต่งที่วัดพระยาหลวง. จังหวัดสุโขทัย", วารสารศิลปากรปีที่ 9 เล่ม 6 (มีนาคม, 2509), หน้า 52 - 57.

ขอบพระศก พระเนตรเหลือบลงต่ำ

พระพุทธรูปราชและพระพุทธรูปชินสีห์ น่าจะได้รับอิทธิพลและวิวัฒนาการมาจากพระพุทธรูปสุโขทัยที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธรูปล้านนารุ่นแรกและตามรูปแบบที่ปรากฏก็น่าจะสร้างขึ้นในระยะเวลาเดียวกันทั้ง 2 พระองค์ และก็จะสนับสนุนคำให้การขุนหลวงหาวัดที่ว่า "พระเจ้าสุธรรมราชาทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์ให้ช่างหล่อพระพุทธรูปปฏิมากร 2 องค์ องค์หนึ่งพระนามว่า พระพุทธรูปราช องค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระพุทธรูปชินสีห์"¹ ซึ่งถูกต้องว่าเนื้อความในพงศาวดารเหนือซึ่งระบุไว้ว่าพระพุทธรูปราช พระพุทธรูปชินสีห์ และพระศรีศาสดา หล่อขึ้นพร้อมกันทั้ง 3 พระองค์ และเศษทองที่เหลือใช้หล่อพระพุทธรูป คือพระเหลือ² เมื่อเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปราชและพระพุทธรูปชินสีห์ จะเห็นได้ว่าพระศรีศาสดานั้นมีพระพักตร์แข็งกระด้างและพระหนุเหลี่ยมกว่า และเม็ดพระศกก็มีขนาดเล็กกว่าเช่นกัน ลักษณะโดยทั่ว ๆ ไปใกล้เคียงกับพระศรีศากยมุนี ที่วัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งเคยประดิษฐานอยู่ในพระวิหารหลวง วัดมหาธาตุ สุโขทัย³ ส่วนพระเหลือนั้นไม่มีลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธรูปทั้งสามองค์นี้เลย แต่กลับใกล้เคียงกับพระพุทธรูปในหมวดกำแพงเพชรมากกว่า⁴ ส่วนประภามณฑลของพระพุทธรูปราชนั้นน่าจะสร้างขึ้นทีหลัง เพราะลักษณะและเครื่องแต่งกายของปัทมบนประภามณฑลต่าง ไกลจากลักษณะของปัทมในศิลปะสุโขทัยเป็นอย่างมาก⁵

พระพุทธรูปสำคัญอีกองค์หนึ่งของพิษณุโลกคือ พระอัญญาரசซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในวัดสระเกศ กรุงเทพฯ⁶ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอัญเชิญมาจาก วัด

¹ คำให้การชาวกรุงเก่า (กรุงเทพฯ, 2457), หน้า 26.

² พงศาวดารเหนือ. (กรุงเทพฯ, 2501), หน้า 14 - 16.

³ ตำนานเมืองพิษณุโลกและประวัติ "พระพุทธรูปราช" (พิษณุโลก, 2518), ภาพตรงข้าม หน้า 8.

⁴ A.B Griswold, Towards A History of Sukhodaya Art (Bangkok, 1967), fig 65.

⁵ A.B. Griswold, Ibid, fig. 12

⁶ A.B. Griswold, Ibid, fig. 53b.

พระวิหารทองนิลโลก พระเคียรของพระอัญญาจารย์เคียรจะมีวิวัฒนาการมาจากประติมากรรมกลุ่มพระศรีศาสดาแต่ลักษณะโดยที่ 1 ไปเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปปางประทานอภัย (อภัยมุทรา) ที่วัดช้างค้ำ จังหวัดน่าน เช่นเดียวกับนิลโลก น่านเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์กับสุโขทัยเป็นอย่างมากและปฏิมากรรมของเมืองน่านก็ได้รับอิทธิพลมาจากสุโขทัยที่น่านได้พบพระพุทธรูป 4 องค์ มีจารึกว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1965¹ มีลักษณะแสดงถึงศิลปะสุโขทัยอย่างชัดเจน และช่วยทำให้พอจะกำหนดได้ว่าลักษณะพระพุทธรูปแบบสุโขทัย ในระยะนี้มีพระพักตร์เรียวยาว พระขนงจดกันเหนือตักพระนาสิกซึ่งแหลมยาว พระโอษฐ์เป็นรูปกระฉับ เม็ดพระศกมีขนาดเล็ก

วิวัฒนาการของพระพุทธรูปแบบสุโขทัย ในช่วงหลังของพระพุทธศตวรรษที่ 20 มักจะมีพระขนง โกง เป็นเส้นจดกันเหนือตักพระนาสิกกลม พระโอษฐ์บางเล็ก และเม็ดพระศกเล็ก พระพักตร์เรียวยาวและแคบลงดังเช่นพระพุทธรูปในหมวดกำแพงเพชร²

อิทธิพลของศิลปะอยุธยาคงจะเข้ามาปรากฏในสมัยพระบรมไตรโลกนาถซึ่งทรงประทับครองราชย์อยู่ที่เมืองนิลโลกระหว่าง พ.ศ. 2006 ถึง 2031 เพราะทรงเกรงเชียงใหม่ จะมาบุกรุกพวกหัวเมืองฝ่ายเหนือตลอดระยะเวลา 25 ปี นิลโลกจึงมีฐานะเป็นราชธานีของอาณาจักรอยุธยาไปโดยปริยาย³ พระพุทธรูปที่สร้างในระยะนี้ มักจะสลักด้วยศิลาทราย พระพักตร์เป็นรูปไข่ มีขอบพระศกเป็นเส้นเล็ก ๆ เม็ดพระศกเล็ก พระขนง โกง พระนาสิกกลม พระเนตรเรียวยาวเป็นรูปกลมม้วน เช่น เคียรสำริดขนาดใหญ่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร⁴ และเคียรศิลาพบที่วัดมหาธาตุอยุธยา พระพุทธรูปลักษณะนี้ได้อิทธิพล

¹A.B Griswold, "Newevidence for The dating of Sukhodaya art," *Artibus Asiae* vol. 19, 3/4 (1956) pp. 240 - 250

²พายุพ บุญมาก. นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกำแพงเพชร. (กรุงเทพฯ, 2514), หน้า 30 และ 33.

³สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *Op. cit.*, หน้า 23.

⁴พริยะ ไกรฤกษ์. แบบศิลป์ในประเทศไทย. (กรุงเทพฯ, 2520), เลขที่

ต่อการสร้างพระพุทธรูปที่พิษณุโลกด้วย ดังศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

เศียรพระพุทธรูปทรงเครื่องในวิหารพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลกเป็นปฏิมากรรมชิ้นสำคัญอีกชิ้นหนึ่งของพิษณุโลก กระบังหน้าของพระพุทธรูปองค์นี้มีลวดลาย ซึ่งเปรียบเทียบได้กับลายดอกกลมสลับลายเหลี่ยมขนมเปียกปูนที่ปรากฏที่วัดจุฬามณี พิษณุโลกซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพระบรมไตรโลกนาถปี พ.ศ. 2007 เศียรพระพุทธรูปองค์นี้ แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดกันระหว่างศิลปะสุโขทัย และอยุธยา เช่นรูปพระเนตรเกือบจะเป็นเส้นตรง ไม่เป็นรูปกลีบบัวซ้อนขึ้นอย่างในระยะก่อนหน้านั้นพระชนงจตุรพักตรพิมานเห็นอันพระนาลิก พระโขนงรีวยาว

ประติมากรรมชิ้นเอกอีกชิ้นหนึ่งของพิษณุโลก ได้แก่ภาพแกะสลักเป็นรูปเทวดาไม้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุอาจเปรียบเทียบได้กับรูปเทวดาบานประตูลสลักไม้จากเจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยาอยุธยา¹ ซึ่งน่าจะสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2035 โดยสมเด็จพระบรมราชาธิบดีที่ 2 เพื่อใช้เป็นที่บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งทรงเป็นพระชนกของพระองค์ลักษณะการสลักใบหน้าและเครื่องแต่งกายของเทวดาทั้งสองนี้ ใกล้เคียงกันมาก

หลังจากหมดระยะเวลาเวลาครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 แร้งบันดาลใช้ในการสร้างสรรคงานศิลปะของพิษณุโลกก็เสื่อมสลายลง จึงอาจสรุปได้ว่าประติมากรรมชิ้นสำคัญส่วนใหญ่ของเมืองพิษณุโลกเริ่มเกิดขึ้นในระยะเวลาแห่งความรุ่งเรืองทางศิลปะสมัยสุโขทัย และสิ้นสุดลงพร้อมกับการย้ายราชธานีกลับไปยังกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคตลงในปี พ.ศ. 2031

¹ น. ๗ ปากน้ำ, ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา. (กรุงเทพ, 2510)

3.2 วัฒนธรรมประเพณี

จังหวัดพิษณุโลกมีวัฒนธรรมประเพณีส่วนใหญ่คล้าย ๆ กันทางภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากเป็นจังหวัดที่จัดอยู่ในภาคกลางตามการแบ่งทางภูมิศาสตร์ และจัดอยู่ในภาคเหนือตามการแบ่งภาคการปกครอง นอกจากนี้ในอดีตชาวจังหวัดพิษณุโลก ยังมีการติดต่อสัมพันธ์กับประชาชนที่อาศัยอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างใกล้ชิด ฉะนั้นจังหวัดนี้จึงเป็นที่รวมของวัฒนธรรมประเพณีของภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไว้ด้วยกัน อย่างไรก็ตาม ไรท์ศึกษาพิษณุโลกก็ยังมีวัฒนธรรมประเพณีและการเล่นที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ซึ่งจะคงยึดถือปฏิบัติกันมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ ประเพณีการสงฆ์น้ำพระพุทธชินราช

พระพุทธชินราชเป็นพระพุทธรูปสำคัญคู่บ้านคู่เมืองที่ชาวพิษณุโลกทุกคนยึดถือเป็นที่พึ่งทางใจ มาช้านาน ฉะนั้นในวันตรุษสงกรานต์ซึ่งตรงกับวันที่ 13 - 14 - 15 เมษายนของทุกปี ชาวพิษณุโลกจะพากันมาสงฆ์น้ำพระพุทธชินราช โดยนำน้ำหอมมาประพรมเพื่อเป็นศิริมงคล ต่อมาทางวัดเห็นว่าจะเกิดความเสียหายขึ้นเพราะคนบางกลุ่มเข้าไปเล่นสาดน้ำกันในวิหารพระพุทธชินราชด้วย ฉะนั้นใน พ.ศ. 2464 ทางวัดจึงได้ห้ามมิให้เข้าไปสงฆ์น้ำพระในวิหารอีก และได้ัญเชิญพระพุทธชินราชองค์จำลองออกมาประดิษฐานที่หน้าวิหารให้ประชาชนได้สงฆ์น้ำ หลังจากนั้นก็สาดน้ำกันและมีการร้องว่า คุณบุญชด แสงตายได้กล่าวถึง การสงฆ์น้ำพระเมื่อ พ.ศ. 2482 ไว้ดังนี้

เมื่อถึงวันสงกรานต์ ตอนเช้าก็ประกอบกรุกศัล ทำบุญตักบาตรกันที่วัด ตกสายหน่อยก็ไปสงฆ์น้ำพระพุทธชินราชและพระพุทธรูปในวัดวัดพระศรีรัตนมหาธาตุกันเนืองแน่นเกือบตลอดวัด และยังมีริ้วขบวนแห่มาจากที่อื่น ๆ มีแต่รวงหรือกลอง มังคละ กลองเถิดเทิงของชาวบ้านพื้นเมืองนำขบวนแห่ผ้ามาท่ม พระพุทธชินราช และสงฆ์น้ำพระเป็นงานที่เพิ่มความครึกครื้น นอกจากนั้นยังมีผู้ใหญ่ หนุ่ม ๆ สาว ๆ ตลอดจนเด็ก ๆ เล่นสาดน้ำกันและมอมหน้าตากันด้วยแป้งดินสอพองละลายน้ำหลังจากสงฆ์น้ำพระแล้ว ตามชอกประตูโบสถ์วิหารจะพบพวกนักมอมกันออกกันคอยมอมพวกสาว ๆ ไม่ค่อยถือตัว เพราะเป็นพิธีสนุกสนานนานที่ปีหนึ่ง ครึ่งตกเย็นและค่ำลง

ต่างก็มีการเล่นเพื่อความครึกครื้นของบ้านเมืองทั่ว ๆ ไป ตามหมู่บ้านชุมชนต่าง ๆ เช่นการเล่นลูกช่วง และการทรงผี เป็นต้น¹

ประเพณี่ากลองบอกเวลา

ที่หน้าวิหารพระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร มีศาลาทรงไทย เล็ก ๆ อยู่ 1 หลัง บนศาลามีกลองขนาดใหญ่ตั้งอยู่ 2 ใบ กลองนี้ใช้ตีบอกเวลามีเสียงดังมาก สันนิษฐานว่าใช้ตีบอกเวลามาตั้งแต่ครั้งพระมหากษัตริย์ราชที่ 1 (ลิไท) ที่ได้เสด็จมาประทับ ณ เมืองพิษณุโลก กลองนี้มีชื่อว่า "อินทรเกวรี" ซึ่งจะได้ชื่อมาจาก "พระอินทร์" ที่จำแลงกายมาช่วยหล่อพระพุทธชินราชจนสำเร็จ คุณเส้าเกา เอี่ยมมัยง์ เล่าถึงประวัติของกลองอินทรเกวรีว่า

กลองใบเดิมได้ถูกขโมยไป กลองใบที่ 2 ที่สร้างขึ้นมามีขนาดใหญ่กว่าใบแรกแต่ก็ได้ชำรุดไปตามกาลเวลา กลองที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ทำด้วยไม้ประดู่ และหน้ากลองซึ่งด้วยหนังวัว ปัจจุบันนี้ยังคงตีกลองบอกเวลาทุกวัน แม้จะไม่มีควมจำเป็นนักเพราะสมัยนี้ทุกบ้านมีนาฬิกาใช้กันแล้ว แต่เพื่อรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมไว้ ชาวพิษณุโลกทุกคนจะรู้สึกอบอุ่นใจ เมื่อได้ยินเสียงกลองตีเตือนบอกเวลา ทำให้นึกถึงอดีตที่ผ่านมา จนกลายเป็นประเพณีอย่างหนึ่งของชาวพิษณุโลก¹

ประเพณีปักธงผ้าขาว

เป็นประเพณีดั้งเดิมของชาวอำเภอนครไทย ซึ่งเชื่อกันว่าประเพณีนี้กระทำกันมาตั้งแต่ครั้งพ่อขุนบางกลางทาว ซึ่งเป็นพ่อเมืองครองอยู่ที่เมืองนครไทย (ชาวบ้านเชื่อว่าอำเภอนครไทยในอดีตคือเมืองบางยาง) ที่เมืองนี้พ่อขุนบางกลางทาวได้ช่องสู้รบผู้คนชาวไทยที่อพยพมาจากจีนตอนเหนือและได้แยกมาจากทัพของพระเจ้าพระพรหมมหาราช มาอยู่ที่เมืองบางยาง เมื่อพ่อขุนบางกลางทาวเข้ามาที่เมืองบางยางนั้นก็ได้รับกับเจ้าของถิ่นเดิมซึ่งเป็น

¹ จากคำบอกเล่าของ เส้าเกา เอี่ยมมัยง์ อายุ 63 ปี ไวยาวัจกรณั ประจำวัด
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร

พวกขอม มอญ และลาว การสู้รบได้มีการรุกรไลกันระหว่างทัพของพ่อขุนบางกลางหาวกับทัพของเจ้าถิ่นเดิมจนถึงเทือกเขาข้างล่าง พ่อขุนบางกลางหาวชนะจึงได้ปักธงขาวไว้ที่เขาเทือกนี้เพื่อเป็นอนุสรณ์หลังจากนั้นจึงได้ขับไล่ขอมที่เมืองสุโขทัย ได้ชัยชนะจึงขึ้นครองกรุงสุโขทัย ทรงพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ด้วยเหตุนี้ชาวเมืองนครไทยจึงนำธงขาวไปปักทุกปี เพื่อระลึกถึงพระคุณของพ่อขุนบางกลางหาวซึ่งเป็นบรรพบุรุษที่สามารถของพวกเขามาจนทุกวันนี้¹

พิธีปักธงขาวนั้นกระทำกันในวันขึ้น 4 ค่ำ เดือน 12 ก่อนหน้านั้นชาวบ้านจะช่วยทอผ้าขาวขึ้น 3 ผืน ขนาดกว้าง 1 เมตร ยาว 2 เมตร และประดับประดาให้งดงาม ครึ่งถึงวันขึ้น 14 ค่ำ ชาวบ้านจะพากันแห่แห่แห่ธง ตีกลองร้องเพลงเดินขึ้นเขาไปเป็นขบวน ธงผืนแรกนั้นปักที่เขาฉั่นเพลที่เรียกว่าเขาฉั่นเพล เพราะว่าการเดินทางขึ้นเขาข้างล่างนี้ พ่อเวลาเพลจะถึงยอดเขาฉั่นเพลพอดี ชาวบ้านจะนำอาหารขึ้น ไปเลี้ยงพระซึ่งพวกเขาพนมต์ขึ้นไปด้วย เลี้ยงพระเสร็จก็ทำพิธีปักธง โดยมีผู้นำสวดถวายธง พอवादเสร็จก็ยกธงขึ้นปักบนยอดเขาพระสงฆ์ก็จะสวดชยันโตเพื่อเป็นศิริมงคลเป็นอันเสร็จพิธีการปักธงที่ 1 ธงขาวผืนที่ 2 จะนำไปปักที่เขาอินไฮซึ่งอยู่ห่างออกไปประมาณ 300 เมตร และผืนที่ 3 ปักที่เขาข้างล่างซึ่งอยู่ห่างออกไปอีกประมาณ 200 เมตร โดยทำพิธีเช่นเดียวกับที่เขาฉั่นเพล พอเสร็จพิธีต่างพากันเดินกลับ

ชากลับพวกชาวบ้านจะถือโอกาสตัดไม้ไผ่เพื่อทำเป็น ไม้คาน ไร่ทาบของจำพวกท่อนไม้ หวาย มะขามป้อม พืชจำพวก ว่าน สมุนไพร และกล้วยไม้กลับไปบ้านด้วยใบหน้าที่ยิ้มเอิบเบิกบานใจ เพราะถือว่าได้ปฏิบัติตาม บรรพบุรุษของเขาที่กระทำต่อกันมาเป็นเวลาหลายร้อยปีแล้ว

ประเพณีชาวอำเภอนครไทยเชื่อว่าพ่อขุนบางกลางหาวได้สาปแช่งไว้ ถ้าหากปีใดเว้นการปักธงบนยอดเขาข้างล่าง บ้านเมืองจะมีอันเป็นไปในทางวิบัติต่าง ๆ แต่ถ้าลูกหลานได้กระทำแล้วจะเป็นศิริมงคลและอยู่ด้วยความร่มเย็นเป็นสุข โดยทั่วหน้ากัน

¹ประเพณีปักธงขาวของชาวอำเภอนครไทย. เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกครั้งที่ 2 หน้า 18.

ประเพณีของไทยโซ่ง

ไทยโซ่งหรือผู้ไทยโซ่งมักมีถิ่นฐานเดิมอยู่ที่เมืองแกลง (ปัจจุบันคือเมืองเตียนเบียนฟูในประเทศเวียดนาม) ต่อมาชาวไทยโซ่งได้อพยพเข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรไทยครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2322 ในรัชสมัยของพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยอพยพจากเมืองทันและเมืองย่อย (เมืองทั้ง 2 นี้ ขึ้นอยู่กับแคว้นสิบสองจุไทย) มา มีพักที่กรุงธนบุรีก่อนแล้วจึงโปรดเกล้าให้ไปอยู่ที่เมืองเพชรบุรี และอพยพครั้งที่ 2 ในรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งโปรดเกล้าให้ไปอยู่ที่เมืองเพชรบุรี เช่นกันแต่ชาวไทยโซ่งไม่คุ้นเคยกับภูมิประเทศที่อยู่ริมทะเลจึงพากันอพยพไปทำมาหากินในท้องถิ่นอื่น ๆ เช่นนครปฐม สุพรรณบุรี ราชบุรี พิจิตร และพิษณุโลก เป็นต้น

ที่จังหวัดพิษณุโลกมีชาวไทยโซ่งอยู่มากในท้องถิ่นที่อำเภอวังทองและบางระกำ ถึงแม้จะเป็นชนส่วนน้อยแต่ก็รักษาประเพณีดั้งเดิมของตนไว้อย่างเคร่งครัด ประเพณีสำคัญ ๆ ที่ควรนำมากล่าว มีดังนี้คือ

พิธีเส่นเรือ

พิธีเส่นเรือหรือเส่นเฮื่อน คือพิธีเซ่นไว้ผีเรือของผู้ไทยโซ่ง ผีเรือคือผีบรรพบุรุษที่ได้ัญเชิญมาไว้บนเรือและวัดให้อยู่ ณ มุมห้อง ๆ หนึ่ง ที่จัดไว้โดยเฉพาะเรียกว่า กะล่อทอง ซึ่งแปลว่ามุมห้อง พิธีนี้นิยมทำกันเป็นประจำทุกปีหรือ 2 - 3 ปี ครั้งก็ได้ เพื่อให้ผีบรรพบุรุษของตนมารับเครื่องเซ่นไหว้ที่ผู้เป็นลูกเป็นหลานได้จัดมา ลีง เป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูต่อบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไป และเชื่อว่าเมื่อจัดเซ่นไหว้ผีเรือแล้ว ผีเรือก็จะปกป้องคุ้มครองรักษาตนและครอบครัวให้มีความสุข เจริญก้าวหน้าทำมาค้าขึ้น การางตวัน ไม่จัดทำพิธีเส่นเรือจะทำให้ผีเรือของตนได้รับความอดอยาก และในที่สุดผีเรือ ก็อาจจะก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนและคนที่อยู่ในครอบครัวได้

การจัดพิธีเส่นเรือ ในวันทำพิธีญาติมิตรที่เป็นผีเรือเดียวกันก็จะมาพร้อมกัน เอาเหล้าข้าวสาร และหมากพลูมาช่วย ในงานนี้จะมีการฆ่าหมูและควาย (หมูและควายที่นำมาฆ่าต้องเป็นตัวผู้ส่วนตัวเมียเก็บไว้ทำพันธุ์) นอกจากเนื้อหมู เนื้อควายแล้วจะต้องมีขนม เช่นข้าวต้มมัด ข้าวเหนียวเปียก ข้าวต้มแดง ข้าวต้มขาว งาดัด เปียกมัน จันอับ ผลไม้หมาก พลู และเหล้า 1 ขวด จากนั้นผู้ทำพิธีก็จะกล่าวเชิญผีเรือให้มารับเครื่องเซ่นไหว้

เมื่อเลี้ยงผีแล้วก็จัดห่ออาหารอีกห่อหนึ่งทิ้งละไปทางช่องทางต่าง บอกให้เอาไป แจกผีที่เป็นญาติที่ไม่ได้มาด้วย เสร็จแล้วเรียกลูกเขย ลูกสะใภ้ มาแนะนำให้ผีเรือนรู้จัก เพื่อจะได้คุ้มครอง รักษาเมื่อเสร็จพิธีแล้วก็ร่วมรับประทานอาหารด้วยกัน

ประเพณีการเล่นตอน

ประเพณีการเล่นตอนหรืออันคอน เป็นประเพณีที่ชนหน้าชนตาอย่างหนึ่งของชาวไทย ไช่งซึ่งเป็นการเล่นระหว่างหนึ่งสาวที่โยนลูกช่วงให้แกกัน พร้อมกับการร้องรำทำเพลงและ เป่าแคนไปด้วยเป็นการเปิดโอกาสให้หนุ่มสาว ได้คุยกันตามลำพังสองต่อสองตอนกลางคืน ประเพณีการเล่นตอนนี้มีประ โยชน์หลายประการคือ ทำให้หนุ่มสาวที่อยู่ต่างถิ่น ได้มีโอกาสรู้จักกัน ได้เรียนรู้อุปนิสัยกันก่อนที่จะแต่งงานและข้อสำคัญทำให้ชาวไทย ไช่ง ได้แต่งงานกับ พวกเดียวกันเป็นการรักษาเผ่าพันธุ์ของตน ไว้ด้วย

เทศกาลที่นิยมเล่นตอนนั้นคือ เวลาหลังจากที่เก็บเกี่ยวข้าวในนาเรียบร้อยแล้ว ราว ๆ เดือน 4 - 5 การเล่นตอนแบ่งเป็น 2 อย่างคือ การเล่นตอนแบบธรรมดาคือเล่น 1 คืน แล้ว ก็เลิกกันไปและการเล่นค่อนค่าง คือการเล่นตอนแบบติดต่อกัน ไปหลายวันหลาย คืนไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ บางครั้งก็เล่นติดต่อกัน ไปเป็นเดือน

วิธีเล่นตอน เมื่อถึงเทศกาลเล่นตอน พวกชายหนุ่มประมาณ 5 - 10 คน ในหมู่บ้านหนึ่ง ๆ ก็ชักชวนกันไปเล่นตอนตามหมู่บ้านอื่น ๆ ในจำนวนนี้จะต้องมีหมอแคน 1 คน หมอขับ 1 (ร้องเพลงแบบลำนำ) คน หมอลำ (ร้องเพลงเอว) 1 คน หรือ 2 คน เมื่อพร้อมแล้วก็ออกเดินทาง ไปในหมู่บ้านของสาวที่ตนประสงค์จะไปเล่นตอนด้วย โดยมีผู้สาวที่เป็นสาวใหญ่ของหมู่บ้านออกมาต้อนรับ สาวผู้นี้ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าของสาว ๆ เหล่านั้นด้วย เมื่อเจรจากกลางที่จะเล่นตอนกันแล้วฝ่ายชายก็จะปรบมือเป่าแคน เป็นจังหวะ เดินไปที่ลานบ้าน ฝ่ายหญิงก็จะแต่งตัวแล้วออกมารำด้วยพร้อมทั้งร้องเพลงแกกันอย่างสนุกสนาน เพลงที่ร้องแกกันบางครั้งก็ว่ากันแบบสำนวนไทยแท้ดั้ง

ฝ่ายชายว่า "สวยอย่างนี้ย่อมมีผู้เลย เอาไว้ชมเซยเวลาเล่นแคน"

ฝ่ายหญิงจะกล่าวแก้ว่า "สวยอย่างนี้ไม่ยอมมีผู้เพราะกลัวอกหัก ใครอยากจะรักก็รักก็เร็วเข้ามา"¹

บางครั้งจะมีการเล่นลูกช่วงสลับ ถ้าฝ่ายใดรับลูกช่วง ได้แล้วก็จะขว้าง ไปให้ถูกตัวอีกฝ่ายหนึ่งถ้าลูกช่วงถูกตัวใครก็อาจจะถูกบังคับให้ทำอะไรต่าง ๆ แล้วแต่จะบอกให้ทำการไปขอลูกช่วงคืนนี้เป็นตอนสำคัญเพราะจะทำให้ชายหนึ่ง ได้เข้าใกล้หญิงสาว และจะได้หมายตาสองเกตุไว้เพื่อจะได้เลือกเป็นคู่คุยในตอนกลางคืน

พอถึงเวลาเลือกคู่คุยบางที่ฝ่ายหญิงก็จะแกล้งเอาผ้าคลุมศีรษะเสีย ซึ่งทำให้ฝ่ายชายเลือกผิดได้ เมื่อเลือกคู่กันแล้ว ใครที่ไม่มีคู่คุยก็เข้านอน คนที่มีคู่คุยก็จะพากันไปคุย ซึ่งมักจะไม้ออกไปห่างจากลานที่เล่นตอนนั้น เมื่อคุยเสร็จก็ลากลับ ไปยังบ้านของตน

ประเพณีการแต่งงาน

ประเพณีแต่งงานภาษาไทยชื่อว่า "งานกินตอง" ชายหนุ่มหญิงสาวไทย ซึ่งคู่ใดที่มีความรักชอบพอกัน ฝ่ายชายจะส่งผู้ใหญ่ไปสว่ขอต่อพ่อแม่ฝ่ายหญิง ของที่จะต้องเตรียมไปมีห่อหมาก พลุ บุหรี่ 2 ชุด พร้อมทั้งหญิงสาว 2 คน สำหรับเป็นผู้ถือหมากพลุ ทุกคนจะต้องสวมเสื้อยี่ เมื่อพูดจาทกลงกันแล้ว ก็จะนัดหมายทำการหมั้น หรือนัดแต่งงานกันโดยไม่มี การหมั้นก็ได้

เมื่อหมั้นกันแล้ว ฝ่ายชายจะไปเยี่ยมฝ่ายหญิง เรียกว่า "สว่" ภายหลังนี้บางที่พ่อแม่ฝ่ายหญิง อาจยอมให้ฝ่ายชายเข้าห้องหอหลับนอนกับฝ่ายหญิงเลยก็ได้ บางรายก็ท้องก่อนแต่งงานเรื่องเช่นนี้ประเพณีชาวไทย ซึ่งไม่ว่าและก็ไม่ถือกัน

แต่ฝ่ายชายไม่มีสินสอด เมื่อทำพิธีแต่งงานกันแล้วฝ่ายชายจะต้องมาอยู่บ้านภรรยาและรับใช้อยู่เป็นเวลา 1 - 5 ปี เรียกว่า "สา" หรือ "อาสา" คือทำงานรับใช้พ่อแม่ฝ่ายหญิงเป็นการทดแทน

¹นิพนธ์ เสนาพิทักษ์, ผู้ไทยซึ่ง, สาส์นผู้ใหญ่. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษร
นิตยา 2523) หน้า 31.

พิธีแต่งงาน ในวันแต่งงานเจ้าบ่าวและญาติพี่น้องจะช่วยกันขนขันหมาก มียาสูบ เครื่องเรือนที่นอน ของใช้ ขนม 8 ถาด เหล้า 8 ขวด พร้อมทั้งหมและไก่ไปบ้านเจ้าสาว เมื่อถึงบ้านแล้วเจ้าบ่าวจะนำเครื่อง เช่น ไข้วี่เรือ น ส่วนเครื่องเรือนนั้นมอบให้ฝ่ายเจ้าสาว พร้อมกับวางสินสอดทองหมั้นให้พ่อแม่ญาติพี่น้องดู เป็นสักขีพยาน เมื่อไหว้ญาติกันหมดแล้วก็ เป็นอันเสร็จพิธี หลังจากนั้นก็รับประทานอาหารร่วมกัน

ประเพณีงานศพ

เมื่อมีคนตายลงบรรดาญาติมิตรจะพากันไปเยี่ยมแล้วร้องไห้โอดครวญเสียงอันดัง เวลานั้นศพลงเรือนไปป่าช้าทุกคนจะต้องเดินตามศพ และร้องไปด้วย สิ่งของที่นำไปพร้อมกับศพคือ ธง สุรา และเครื่อง เช่น เมื่อไปถึงป่าช้าจะช่วยกันทำพิธีเผาศพหลังจากนั้นจะเก็บกระดูกใส่หม้อ แล้วจัดการฝัง ที่หลุมฝังศพนั้นจะปักธงไว้ เพื่อให้รู้ว่าเป็นศพของใคร เสร็จแล้วทำพิธี เช่น เพื่อเชิญวิญญาณกลับบ้าน

3.3 การเล่นพื้นบ้าน

การเล่นพื้นบ้านเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงชีวิตของประชาชนในสังคม นั้น ๆ การเล่นพื้นบ้านของชาวพิษณุโลกที่เป็นเอกลักษณ์ โดยเฉพาะได้แก่การเล่นม้งคละ รำวงฮั่นเลเล และการเล่นขอฝน โดยมีการเล่นดังนี้

การเล่นม้งคละ

เป็นการเล่นที่เป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดพิษณุโลกซึ่งมีมานานแล้ว เครื่องดนตรี ประกอบด้วย กลอง ฆ้อง ฉาบ ฉิ่ง และปี่ชวา สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงกล่าวถึงเครื่องดนตรีม้งคละไว้ในหนังสือจดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลกว่า "เครื่องม้งคละนี้เป็นเครื่องเบญจตุรียาค์แท้ มีกลองเล็กรูปเหมือนเถียงแต่สั้นซึงสองหน้าเหมือนกลองมาลายู เป็นตัวผู้โอบหนึ่งตรงกับ "วิตต." เป็นตัวเมียโอบหนึ่งกับ "อาต ตวิตต." มิได้ตีตรง ๆ กลองสามโอบนี้ต้องหุ้มผ้าดอกเหลืองไว้แต่หน้าและมีปี่คันหนึ่ง ตัวเป็นทำนองปี่จีน ลั่นเป็นปี่ชวา ตรงกับ "สุริส." มีฆ้องแขวนราว 3 โอบ เสียงต่าง ๆ กันตรงกับ "ฆน."¹

¹ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต. จดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก.

การเล่นม้งคละนี้ชาวบ้านจะเล่นกันทุกโอกาสทั้งในงานรื่นเริงและงานศพ เช่นงาน
บวชนาค งานแต่งงาน งานสงกรานต์ และงานศพ ฯลฯ ก่อนเล่นจะต้องทำพิธีไว้ครุ โดยมี
รูปเทียน ดอกไม้ พร้อมเครื่องเช่นได้แก่ หมาก พลุ สุรา ฯ เพลงที่ใช้เล่นมีหลายเพลงเช่น
เพลงนมหยานกทกแป็ง เพลงหมูกินโตบอน และเพลงกบเช่นเขี้ยวเป็นต้น จังหวะเพลงจะ
มีทั้งช้าและเร็วเป็นการเล่นที่ครึกครื้นมาก สมเด็จพระนเรศวรมหาราชฯ ได้ทรงบันทึกไว้ว่า
"เสียงเพลงนั้นเหมือนกลองมะลายู เข้ากับกลองเล่าไต้ว ไม่น่าฟัง แปลว่าทวนทวน เพลงนี้
ก็ไม่อ่อนหวานเป็นทำนองลูกเล่นอะไรอันหนึ่ง มีองก็ตีพร้อมกันโครม ๆ แปลว่ากึกก้องมากกว่า
เพราะลองให้ตีดู 2 เพลง ทวนทวนเต็มที"

การเล่นม้งคละนี้ปัจจุบันมีอยู่คณะเดียวคือที่บ้านท่าโพธิ์ ใครต้องการนำม้งคละ
ไปแสดงก็ต้องไปทามาจากบ้านท่าโพธิ์ เจ้าของคณะคือ นายปาน บุญคง อดีตกำนันตำบล
ท่าโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

แต่เดิมการเล่นม้งคละไม่มีทำรำประกอบต่อมาอาจารย์อนงค์ นาคสวัสดิ์
แห่งวิทยาลัยครูพิษณุโลก ได้คิดทำรำประกอบเพลง ทำให้สนุกครึกครื้นยิ่งขึ้น การเล่น
ม้งคละนี้ได้เคยแสดงถวายหน้าพระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระราชินีนาถ
ในรัชกาลปัจจุบัน ครั้งเสด็จมาทำ พิธีพระราชทานธงลูกเสือชาวบ้านที่จังหวัดพิษณุโลกใน
พ.ศ. 2515

รำวงฮินเลเล

เป็นการเล่นพื้นบ้านทั่ว ๆ ไป ในจังหวัดพิษณุโลก มีลักษณะคล้ายรำวง เครื่องดนตรี
มีกลองรำมะนา ฉิ่ง และฉาบตีประกอบการร้องเพลงแก้กันระหว่างพ่อเพลงแม่เพลง ส่วน
หนุ่ม ๆ สาว ๆ ก็จะเดินรำเป็นคู่ ๆ เป็นวงกลม จังหวะการรำนั้นค่อนข้างช้า และอ่อนช้อย
งดงาม

รำวงฮินเลเลนิยมเล่นกันในเทศกาลตรุษสงกรานต์ คือหลังจากที่ไปทำบุญ สรงน้ำ
พระและเล่นสาดน้ำกันแล้ว พอพลบค่ำก็จะมีการเล่นรำวงฮินเลเลนกันตามลานบ้านซึ่งแล้วแต่
ว่าหนุ่มสาวจะนัดเล่นกันที่ลานบ้านใคร จะเล่นไปจนกระทั่งรุ่งเช้าจึงจะแยกกันกลับบ้าน
บางแห่งจะเล่นติดต่อกันตั้งแต่ 3 - 7 คืนก็มี

เนื้อเพลงที่พ่อเพลงแม่เพลงร้องนั้น จะร้องเป็นกลอนสวดซึ่งต้องอาศัยปฏิภาณ ไหวพริบในการร้องแก้กัน กลอนทุกวรรคจะต้องลงท้ายด้วยสระเอ ส่วนหนุ่มสาวที่รำก็จะเป็น ลูกคู่ร้องคำว่า ยินเลเล ยินเลเล เช่น

ช. พิศดูแม่่วนนางเอวเล็กเออปางเหมือนนางลิเก	ลูกคู่	ยินเลเล	ยินเลเล
ญ. ฉันก็ดูพี่ชายหุ่นเหมือนนายท้ายเรือเมล์	ลูกคู่	ยินเลเล	ยินเลเล
ช. ใช้แล้วจะแม่ขวัญใจพี่เป็นนายท้ายเรือตังเก	ลูกคู่	ยินเลเล	ยินเลเล
ญ. ถ้าอย่างนั้นบ้านพี่ก็คงมีเรือเตินทะเล	ลูกคู่	ยินเลเล	ยินเลเล
ช. ไปกับพี่ไหมจะแม่คุณพี่จะพาแม่เนื่ออุ่นไปตุทะเล	ลูกคู่	ยินเลเล	ยินเลเล
ญ. จะไปกับพ่องามขึ้นฉันกลัวลูกคลื่นในทะเล	ลูกคู่	ยินเลเล	ยินเลเล ¹

ฯลฯ

การเล่นรำยินเลเลนั้น นอกจากเพื่อความสนุกสนานครึกครื้นในเทศกาล วันตรุษสงกรานต์แล้ว ยังทำให้หนุ่มสาวในสมัยก่อนได้พบปะพูดคุยกัน บางคนก็ถือโอกาส เลือกคู่ครอง ไปด้วย ปัจจุบันนี้ไม่ค่อยนิยมเล่นกันแล้ว เพราะว่าพ่อเพลงแม่เพลงต่างก็ชรา ไปตาม ๆ กัน ประกอบกับอิทธิพล ของวัฒนธรรมต่างชาติเข้ามาสู่จังหวัดพิษณุโลก หนุ่มสาว จึงไม่นิยมการเล่นประเภทนี้

การเล่นขอฝน

เป็นการเล่นตามความเชื่อของชาวชนบทในท้องที่ ๆ ชาติแคลนน้ำในฤดูฝน คือถ้า ปีใดฝนตกน้อยไม่พอทำนาทำไร่ ชาวบ้านก็จะขอฝนจากเทวดาด้วยการเชิญผีนางตั้ง นางควาย นางซ่อง นางสาก แห่งนางแมว และการทรงแม่ศรี ฯลฯ การเล่นดังกล่าวนอกจากจะมี ความเชื่อว่าฝนจะตกแล้ว ยังทำให้เกิดความสนุกสนานด้วย การเล่นขอฝนส่วนใหญ่นิยมเล่นกัน ในอำเภอนครไทย วังทอง วัดโบสถ์และเนินมะปราง

¹จากการบอกเล่าของคุณหญิงทศ แสงนาค อายุ 66 ปี บ้านบางสะแก ซึ่งอดีต เป็นพ่อเพลงที่มีชื่อของอำเภอเมืองพิษณุโลก

ในการเล่นต้องมีแม่เพลง ลูกคู่ และดนตรีประกอบสำหรับเครื่องดนตรีใช้อย่างเดียว คือ กลองรำมะนานิยมเล่นกันตอนกลางคืน หลังจากกลับจากไร่นาแล้ว ก่อนเล่นจะต้องมีเครื่อง เช่น เทวดาก่อนที่จะอัญเชิญมาสู่คนทรงด้วย

อาจารย์ จาริต ชาวขุขันธ์ เขียนบทความเรื่องการเล่นพื้นเมืองของชาวนครไทย กล่าวถึงการเล่นแม่ศรี นางซ้อง นางควาย นางดั่ง และแหงนางแมวไว้ดังนี้

การเล่นแม่ศรีนั้น นิยมกันทั่วไปคนทรงต้องนั่งหมี่สาว มีคนเชิด เนื้อเพลงสำหรับเชิญแม่ศรีนั้น แตกต่างกันไปบ้างตามท้องถิ่น เท่าที่ข้าพเจ้าเคยได้ยิน กล่าวว่า

"แม่ศรีเอ๋ย แม่ศรีสาวสะ
ยกมือไหว้พระ แล้วจะมีชม
ขนคิ้วเจ้าก็รา ทั้งตาเจ้าก็กลม
ชักผ้าปิดนม ชมแม่ศรีเอ๋ย"

ถ้าผีเข้าตัวคนทรง คนทรงจะมีอาการสั่นทั้งร่างกาย ชาวบ้านก็จะถามเรื่อง ผ่นฟ้าจนพอใจแล้วจึงเชิญออก

การเชิญผ่นนางซ้อง นั้นสะดวกเพียงแต่ใช้ซ้อง (ภาษาสำหรับใส่ปลาของชาวบ้าน)

1 ใบ ใช้เชือกผูกที่หูทั้ง 2 ข้าง มีคนทรง 2 คน ช่วยกันจับที่ปลายเชือก คนละข้างแล้ว คนเชิดจะเชิญเทวดามาสู่ซ้อง ถ้ามาซ้องจะสั่น ชาวบ้านจะถามว่าถ้าผ่นตกดี ซ้องจะสั่นยัง ไรก็มักจะเป็นไปตามนั้น ถ้าผ่นไม่ตกซ้องก็อาจจะหยุดสั่น เมื่อคนทรงเหนื่อยก็เลิกเล่น

การเชิญผ่นนางควายนั้นค่อนข้างจะน่ากลัว สำหรับกลุ่มเด็ก ๆ เพราะเขาใช้หัวควายนั่นเพื่อใช้เป็นที่วัน เวลาควายไถนา เมื่อบูชาเทวดา แล้วคนทรงก็จะจับไม้ยาว ๆ ที่ตอกไว้ที่คนเชิดก็จะร้องเพลงเชิญเทวดาให้มาสั่งสู้ในตัวควาย (สมมุติ) ถ้าเทวดามาตามคำอัญเชิญมือคนทรงจะเริ่มสั่นที่ละน้อยจะสั่นมากขึ้นเรื่อย ๆ และในที่สุดหัวควายนั่นจะเคลื่อนไหว ผู้ใหญ่บอกว่ามือคนทรงเคลื่อนไหวตามหัวควาย ไม่ใช่หัวควายเคลื่อนไหวตามมือคนทรง ผู้ดูจะถามว่าบ๊ิ่ ผ่นจะตกพอไถนาได้ไหม? ถ้าได้ขอให้ท่านแสดงฝีมือไถนาให้ดู หัวควายนั่นจะไถนาไถียงปราด ๆ ไปข้างหน้า เร็วบ้างช้าบ้างบางครั้งก็เลี้ยวกลับมาถ่เดิม กลับไปกลับมาเหมือนการไถนาที่ใช้ควาบเทียมไถจริง ๆ ไถนาจนเหนื่อยแล้วเชิญเทวดาออกก็เสร็จการเล่นทรงผ่นนางควาย

การเล่นที่สนุกอีกอย่างหนึ่งคือการเชิญนางตั้ง (ภาษาสำหรับฟัดข้าวเรียก กระจัง) ข้าพเจ้าว่าสนุกกว่าอย่างอื่นเพราะคนดูได้วิ่งออกกำลังกายด้วย ก่อนจะเล่นต้องมีเครื่องบูชาเทวดาที่กินก็ได้แก่ แป้ง น้ำมัน ทนาค 1 คำ ซองดอกไม้ พานธูปเทียน นำซองบูชาเหล่านี้อ่างไว้บนที่สูงถ้าเล่นในหมู่บ้านข้าพเจ้าเห็นวางไว้บนครกที่สูงพอแล้ว คนตีกลองก็เริ่มตีกลอง โดยไม่ต้องมีจังหวะ ผู้เล่นถือกระจัง มีคนเข็ดนิ้วล้อม วงร้องเพลงเชิญ เทวดามาเข้าทรง ผู้เล่นเอาน้ำใส่ภาชนะไปช้อนไว้ที่ใดก็ได้ เพื่อให้นางตั้ง นั้นหาน้ำ ถ้าหาน้ำพบก็แสดงว่าผีตลกบริบูรณ์ดี

เมื่อเชิญเทวดามาเข้าคนทรงนั้น คนเข็ดจะร้องเข็ดดังนี้

"เชิญเอ๋ยเชิญลงเชิญพระองค์เทวดา องค์ใดศักดิ์สิทธิ์ ในเนรมิตลงมา เข้าตัวน้องข้า เข้าตัวคนทรงเอ๋ย เข้าตัวน้องข้า เข้าตัวคนทรงเอ๋ย

นางตั้งเอ๋ย นางตั้ง แม่ขาวมัด แม่นางแรด แม่นางขวัญลง ขวัญขึ้นขวัญลง
ขวัญพัดกันลง

นางตั้งเอ๋ย ลงมากินปลา อย่าพันลำ ลงมาเล่นน้ำ ทะเลพาไป เหล้าสอง ไท
ไก่เตี้ยสองตัว กระเทียมสองหัว เชิญปู่ตั้งยอ เชิญย่าตั้งยอ

นางตั้งเอ๋ย เข้าป่าระหง เข้าดงไม้ทามก เข้าสากไม้แดง กะแดง (คือตะแกรง)
ท่อน (ร่อน) แกลบ กระจังฟัดข้าว พื่อ ๆ พาย ๆ กำดินกำทรายมาทาน้ำเต้า (ท่าย -
กรอก) เชิญแม่เจ้า มาเข้านางตั้งเอ๋ย

ถ้าผีเข้ามือคนทรงจะเริ่มสั่น กระจังก็สั่นด้วย คนทรงจะถือกระจัง สั่นไปรอบ ๆ
วงไปเที่ยวหาที่ช้อนไว้ แล้วกลับมากลางวง ผู้เล่นจะถามว่าเป็นผีจะตกดีไหม? ถ้าตกดี
ให้ฟัดข้าว คนทรงก็จะฟัดข้าว แสดงว่าข้าวกล้าสมบูรณ์ดี ถ้าฝนแล้ง กระจังจะหยุดสั่น เมื่อ
ผู้เล่นเหนื่อยมากแล้ว ก็หยุดเล่น จะสนุกตอนนางตั้งหาน้ำ กระจังไปทางไหนคนก็แตกท้อวิ่ง
หลบนางตั้ง

ส่วนการแห่นางแมว ก็เหมือนกับท้องถิ่นอื่นที่ข้าพเจ้าเคยเห็น เล่นโดยการ
จับนางแมวใส่กระแหไปรอบ ๆ หมู่บ้าน ถ้าผ่านบ้านใครเจ้าของบ้านต้องตักน้ำมารดตัวนาง
แมวนั้นทุกบ้านไปผู้แห่จะร้องว่า

"นางแมวเอ๋ย ขอฟ้าขอฝน ขอน้ำมนต์รดหัวนางแมว" จนทั่วหมู่บ้านแล้วจึงเลิก

การแห่งนางแมวนี้ นิยมแห่ตอนเย็นพอตกกลางคืน ก็เล่นอย่างอื่น เช่น นางตั้ง นางซ้อง นางควาย แม่ศรี¹

ประเพณีการเล่นของชาวพินูโลก ที่กล่าวมาแล้วยังคงยึดถือปฏิบัติกันอยู่ แต่ก็มีปัญหา เช่นเดียวกันกับที่เมืองใหญ่ ๆ ทั่วไปกำลังเผชิญอยู่ คือวัฒนธรรมประเพณีและการเล่นพื้นบ้านพื้นเมืองกำลังจะสูญหายไปเพราะอิทธิพลของวัฒนธรรมต่างชาติ ในชนบทนั้นแม้จะรักษาไว้ได้ค่อนข้างมากแต่ก็มีอุปสรรคในเรื่องเศรษฐกิจ และการสนับสนุนจากทางบ้านเมือง ถ้ายังปล่อยให้ เป็นเช่นนี้ก็เชื่อได้ว่า วัฒนธรรมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของไทยคงจะสูญสิ้นไปในไม่ช้า

¹จารีต เชาว์ขุนทด "การเล่นพื้นเมืองของชาวนครไทย" นิทรรศการ วัฒนธรรมไทย ณ วิทยาลัยครูพินูลสงครามพินูโลก. โรงพิมพ์ตระกูลไทย, 2520, หน้า 108 - 110.

บทสรุป

เรื่องราวของเมืองพิษณุโลกในแง่มุมที่ผ่านมาตั้งแต่ในสมัยก่อนกรุงสุโขทัย สมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงรัตนโกสินทร์ ล้วนมีเรื่องที่น่าสนใจยิ่ง ประวัติของเมืองพิษณุโลกในด้านต่าง ๆ ล้วนแล้วมีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ไทยในทุกยุคทุกสมัย ความเปลี่ยนแปลงของอาณาจักรไทยในหลาย ๆ ด้านสะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรมของบุคคลในชาติได้หลาย ๆ ด้าน สะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรมของบุคคลในชาติได้เป็นอย่างดี พิษณุโลกก็เช่นกัน นับตั้งแต่ประวัติในการสร้างเมืองพิษณุโลกเป็นต้นมา พิษณุโลกก็อยู่คู่กับอาณาจักรไทยในทุกยุคทุกสมัย ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมิได้มีผลกระทบต่อเมืองพิษณุโลกมากนัก แต่บทบาทของเมืองในแต่ละยุคสมัยจะมีมากขึ้นเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับชนชั้นผู้ปกครองประเทศในยุคนั้น จะให้ความสนใจต่อเมืองพิษณุโลกเท่าใด ถ้าให้ความสนใจจากบทบาทของเมืองพิษณุโลกก็จะโดดเด่นอย่างเห็นได้ชัด อาทิ ในสมัยการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แห่งกรุงศรีอยุธยา ในสมัยของพระองค์ กรุงศรีอยุธยาต้องทำสงครามกับชาวเมืองเหนือนครเชียงใหม่ที่ยกกองทัพเข้ามารุกรานหัวเมืองฝ่ายเหนือของกรุงศรีอยุธยาเพื่อป้องกันการรุกราน และเสียดินแดนให้แก่ชาวเชียงใหม่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถถึงเสด็จมาประทับ ณ เมืองพิษณุโลกโดยครองราชสมบัติ ณ เมืองแห่งนี้ เป็นเวลานานกว่า 25 ปี โดยยกฐานะของเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองหลวง และให้กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองลูกหลวง มีเจ้านายเชื้อพระวงศ์ ลงไปปกครองดูแลแทนพระองค์ การกระทำเช่นนี้ของพระองค์ทำให้สามารถป้องกันหัวเมืองฝ่ายเหนือให้รอดจากการถูกรุกรานจากชาวเชียงใหม่ได้ และทำให้เมืองพิษณุโลกกลายเป็นจุดศูนย์กลางทางการปกครอง มีความเจริญในด้านต่าง ๆ อย่างมากมาย การที่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาได้ให้ความสำคัญต่อเมืองพิษณุโลก เช่นนี้ พิษณุโลกซึ่งมีความโดดเด่นทางด้านการเมืองการปกครองไม่น้อย แม้ภายหลังสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถไปแล้ว บทบาทของเมืองพิษณุโลกอาจจะด้อยลงไปบ้าง เพราะศูนย์กลางทางด้านอำนาจการปกครองได้ย้ายไปอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยาตามเดิม แต่เชื่อว่าบทบาททางการเมืองของเมืองพิษณุโลกจะหมดไปเลยทีเดียว ในยุคสมัยต่อ ๆ มากษัตริย์แห่งอยุธยาราชธานี ก็ยังคงให้ความสำคัญโดยยกฐานะเมืองพิษณุโลกให้มีความสำคัญหรือเมือง

หลักในหัวเมืองภาคเหนือควบคุมไปกับเมืองนครศรีธรรมราชในภาคใต้ ทางกรุงศรีอยุธยา ยังได้ส่งเชื้อพระวงศ์หรือขุนนางตำแหน่งสำคัญขึ้นมาปกครองดูแลเมืองพิษณุโลกเสมอ อาทิ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในช่วงที่ดำรงตำแหน่งมหาอุปราช หรือในสมัยกรุงธนบุรี พระเจ้าตากสิน ก็ได้ส่งขุนนางคนสำคัญถึง 2 พระองค์ขึ้นมารักษาเมืองพิษณุโลกนั่นก็คือ เจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) และเจ้าพระยาอมราช (บุญมา) ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี นั่นเอง การที่ผู้นำของชาติในทุกยุคทุกสมัยให้ความสำคัญต่อเมืองพิษณุโลก อาจมีสาเหตุหลาย ๆ ด้าน คือ

- สภาพที่ตั้งของเมืองพิษณุโลกนั้นมีความสำคัญไม่น้อย สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองพิษณุโลกมีแม่น้ำไหลผ่านหลายสายคือ แม่น้ำยม แม่น้ำน่าน แม่น้ำแควน้อยทำให้เกิดเป็นพื้นที่ราบลุ่ม เหมาะแก่การเพาะปลูก และการมีแม่น้ำเหล่านี้ยังใช้เป็นเส้นทางสู่ภาคกลางได้อีกด้วย ดึงสงครามระหว่างไทย-พม่า แทบทุกครั้ง ทั้ง 2 ฝ่ายต่างที่จะพยายามยึดเมืองพิษณุโลกไว้ให้ได้ เพื่อที่จะใช้เมืองพิษณุโลกเป็นอู่ข้าวอู่น้ำ สนับสนุนด้านเสบียงต่อกองทัพในการทำสงคราม

- ในด้านกำลังพลชุมชนในแถบเมืองพิษณุโลกเป็นชุมชนเก่าแก่ ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย และเป็นชุมชนที่ใหญ่มีกำลังพลมาก ใครสามารถปกครองเมืองพิษณุโลกได้ก็สามารถสนับสนุนกำลังพลในการสงคราม โดยเห็นได้จากสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ท่านได้มาชั่งสุ่มกำลังพล และฝึกปรี้อฝีมือในด้านต่าง ๆ กำลังพลจากเมืองพิษณุโลกเหล่านี้ในภายหลังก็เป็นกำลังสำคัญของพระองค์ในการกอบกู้เอกราชของชาติไทย

หรือในสมัยกรุงธนบุรี พระยาพิษณุโลก (เรือง) ก็ได้ชั่งสุ่มกำลังคนตั้งเป็นก๊กเป็นปรปักษ์กับทางกรุงธนบุรี และถูกปราบปรามในที่สุด

จึงเห็นได้ว่าเมืองพิษณุโลกนั้นมีความสำคัญไม่น้อยต่ออาณาจักรไทย ซึ่งมีผลมาจากสภาพที่ตั้งของเมือง ผู้คน เป็นต้น จึงส่งผลให้บทบาทของพิษณุโลกในอดีตมีความโดดเด่นกว่าเมืองอื่น ๆ มากเลยทีเดียว

ส่วนในด้านพุทธศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณีแล้ว พิษณุโลกก็มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าในด้านการเมืองการปกครองเลยทีเดียว โดยจะเห็นได้จากพระพุทธรูปที่มีความสำคัญไม่น้อยที่เมืองพิษณุโลกนี้ ชาวเมืองพิษณุโลกร้อยละ หรือโบราณวัตถุที่สำคัญของ

เมืองพิษณุโลก ในด้านพุทธศาสนาล้วนมีมากมายในเมืองนี้ไม่ว่าจะเป็น

- วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (วัดใหญ่)
- วัดนางพญา
- วัดราชบูรณะที่มีโบราณวัตถุ
- วัดจุฬามณีที่มีศิลปะในสมัยขอมเรื่องอำนาจ
- ฯลฯ

โดยเฉพาะพระพุทธรูปทั้ง 3 องค์ คือ พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา ทั้ง 3 องค์นี้กล่าวว่ามีศักดิ์สิทธิ์และงดงามยิ่งกว่าพระพุทธรูปองค์ใดในอาณาจักรสยาม ถึงขนาดในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ัญเชิญพระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดาไปประทับอยู่ ณ วัดในกรุงรัตนโกสินทร์เลยทีเดียว เมืองพิษณุโลกจึงมีความสำคัญในด้านพุทธศาสนาไม่น้อย และในด้านขนบธรรมเนียมประเพณีนั้น พิษณุโลกมีประเพณีวัฒนธรรมที่เป็นของตนเอง สืบทอดกันมาตั้งแต่ในสมัยสุโขทัยกันเลยทีเดียว คือ

ประเพณีปักธงชัย ที่อำเภอนครไทย โดยชาวนครไทยร่วมกันชักทุกปี เพื่อระลึกถึงพ่อขุนบางกลางหาวที่ได้ขับไล่ขอมออกไป

ขนบธรรมเนียมที่ตึงามเหล่านี้พิษณุโลกยังสามารถรักษาไว้ได้อย่างดีไม่เปลี่ยนแปลง ส่งผลให้พิษณุโลกมีความสำคัญในแง่ต่าง ๆ อย่างมากมายต่ออาณาจักรไทย

บรรณานุกรม

เอกสารอ้างอิง

กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. เรื่อง โบราณคดี. พระนคร :

ศิลปบรรณาการ, พ.ศ. 2504.

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ประชุมนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา.

พระนคร : กรมศิลปากร พ.ศ. 2514.

กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดาร เล่ม 1. (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506),
หน้า 18 - 24.

. ประชุมศิลาจารึก ภาค 1. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานเลขาธิการ
คณะรัฐมนตรี, 2521), หน้า 36.

จารีต เข้าวุ่นทศ. "การเล่นพื้นเมืองของชาวนครไทย," นิทรรศการวัฒนธรรมไทย
ณ วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม พิษณุโลก. (พิษณุโลก : โรงพิมพ์ตระกูลไทย,
2520), หน้า 108 - 110.

ชาญวิทย์ กนกนครศิริ. พุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยา, เรื่องของสอง
นคร. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2525), หน้า 139 - 140.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. "พุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรนับต้นอยุธยา : 1893 -
1991," เล่มที่อ้างแล้ว, หน้า 51.

นิพนธ์ เสนาพิทักษ์. "ที่ไทยไซ่ง," สำเนาผู้ไทย. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
อักษรพิทยา 2525) หน้า 31.

ประเสริฐ ๗ นคร. ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องเกลือ (ไม่เค็ม).
(พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย 2514), หน้า 64.

. สุจิตร์ละครอิงจารึกเรื่องพระศรีศรัทธา แสดง ณ โรงละครแห่งชาติ
รายได้สมทบทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 25 ธันวาคม 2522.

ประเสริฐ ฒ นคร. พินธุโลกกับอาณาจักรสุโขทัย. (เอกสารหมายเลข 5 สัมมนา
ประวัติศาสตร์เมืองพินธุโลก ครั้งที่ 2 วิทยาลัยครูพินธุฯ 11-13 กุมภาพันธ์
2525), หน้า 3.

ปิยนาด บุณนาค. ความสัมพันธ์ระหว่างพินธุโลก-อยุธยา, รายงานผลการสัมมนา
ประวัติศาสตร์เมืองพินธุโลก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2523),
หน้า 154.

พงศาวดาร ฉบับราชทัตตเลขา. เล่ม 2 พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
เจริญธรรม, 2516), หน้า 349.

พงศาวดารฉบับหลวงพระเสริฐอักษรนิติ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504),
หน้า 2 - 3.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. เที่ยวเมืองพระร่วง อธิบายเพิ่มเติมใน
ตอนที่ 21. (พระนคร : โรงพิมพ์ศิลปบรรณาการ, 2504) หน้า 298.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พงศาวดารพระราชทัตตเลขา
พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และฉบับพระ
จักรพรรดิพงศ์ (จาด).

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. "บทบาทของพระมหากษัตริย์ไทย ศาสนาหรือการเมือง,"
เมืองโบราณ. ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (ตุลาคม - พฤศจิกายน, 2521),
หน้า 30 - 31.

_____. ฐานะของเมืองพินธุโลก (25 - 27 มกราคม 2522, วิทยาลัยครู
พินธุสงคราม, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2522), หน้า 29.

_____. "แนวความคิดเกี่ยวกับการสืบราชสมบัติของแคว้นสุโขทัย," ศิลปากร.
ปีที่ 21 เล่ม 6 (มีนาคม, 2521), หน้า 25 - 26.

_____. "การรวมอาณาจักรสุโขทัยกับอยุธยา," เมืองโบราณ. ปีที่ 1 ฉบับที่ 2
(มกราคม - มีนาคม, 2518), หน้า 34 - 35.

รัตนปัญญาเถร, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย แสง มนวิฑูร (พระนคร : กรมศิลปากร,
2521) หน้า 102 - 3.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาภาพ. ไทยรบพม่า. ฉบับพิมพ์
ครั้งที่ 6. (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2514), หน้า 44.

สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาตำราจรรยาภาพ สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ 44. (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา),
2505. หน้า 151.

สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. ปูชนียสถานโบราณวัตถุของไทย. กรุงเทพฯ : แพรววิทยา,
พ.ศ. 2516.

สันชัย กระบวนแสง. ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย. (เอกสารนิเทศการศึกษาระดับที่ 174
หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2519.
หน้า 5.

A.B. Gris wold, Wat Pra Yun Reconsidered (Bangkok : The Siam
Society 1975), pp. 14 - 17.

บุคคลอ้างอิง

จากคำบอกเล่าของคุณหญิงทศ แสงนาค อายุ 66 ปี บ้านบางสะแก ซึ่งอดีตเป็นพ่อเพลง
ที่มีชื่อเสียงของอำเภอเมือง พิษณุโลก.

จากคำบอกเล่าของสำเภา เอี่ยมยัง อายุ 63 ปี ไวยาวัจกรณ์ ประจำวัดพระศรี
รัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร.